H. REINOP
H. TOBIAS

Vene kirjandus

IX KLASS

A. REIAL

A-30231

H. REINOP · H. TOBIAS

VENE KIRJANDUS

IX KLASSILE

11. trükk

MP

KIRJASTUS «VALGUS» · TALLINN 1970

8V
R36

Kunstiliselt kujundanud *L. Kruusmaa*

Kinnitatud Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

TARTU ÜLIKOOLI

VARASEMAST VENE KIRJANDUSEST.

Enne kirjanduslike teoste tekkimist oli vene rahval rikkalik suuline sõnalooming, mis väljendas tema mõtteid, tundeid ja elulaadi.

Erinevalt eesti rahvaluulest on vene rahvaluule rikas eepiliste laulude poolest, mida nimetatakse b õ l i i n a d e k s. Need on oma laadilt kangelaslaulud, mis moodustavad terveid süžeelisi tsükleid (ühise kangelasega) ning mille sisuks on võitlus vaenlastega ja kangelaslikud tööd. Tähtsamaid bõliinade kangelasi on Ilja Muromets, Dobrõnja Nikititš jt.

Kiri tekkis Kiievi-Venes IX sajandil. Kuna paberit veel ei olnud ja trükikunsti ei tuntud, kirjutati pärgamendile, s. o. õhukeseks tehtud ja pleegitatud nahale.

Alates XI sajandist hakkasid vene kirjanikud juba looma mitmesuguseid kirjandusteoseid. Üheks levinumaks žanriks kujunes k r o o n i k a. Need jutustasid vene ajaloo sündmustest, vürstidevahelistest sisetülidest, venelaste võitlusest stepi rändrahvastega jne.

Vana-vene kirjanduse suurimaks saavutuseks on lüro-eepiline poeem «L u g u I g o r i s õ j a r e t k e s t». See teos on loodud tundmatu autori poolt XII sajandi lõpul. Teoses on kaasakiskuvalt kirjeldatud vürst Igori sõjakäiku polovetside vastu. Autor mõistab hukka vene vürstide omavahelised tülid ja kutsub nii rahvast kui ka vürste ühinema kodumaa kaitseks.

XII—XVII sajandi kirjanduses kuulub juhtiv koht jutustustele, mis kajastavad tähtsamaid sündmusi Venemaal. Ajaloolisi sündmusi kujutades püüdsid kirjanikud äratada lugejates patriootilisi tundeid ja kasvatada neis mehisust võitluses riigi sõltumatuse eest.

Juba vene kirjanduse tekkimisest peale avaldus teostes, mis ei propageerinud feodaalseid või kiriklikke ideesid, rahva suulise loomingu mõju. Rahvaluule mõjutas kirjanduse arenemist oma teemade, ideede ja kunstiliste võtetega.

XVI sajandi 50-ndatel aastatel organiseeriti Moskvas esimene trükikoda Venemaal ja aastal 1564 ilmus esimene trükitud raamat.

VENE KIRJANDUS XVIII SAJANDI VIIMASEL KOLMANDIKUL.

Poliitiline ja ühiskondlik olukord. XVIII sajandil kujunes Venemaa üheks võimsamaks Euroopa riigiks. Peeter I poolt sajandi alguses teostatud reformidel oli määratu tähtsus tööstuse, kaubanduse, sõjalise võimsuse ja kultuuri arenemisele.

Selles hiigelimpeeriumis, mille maa-alad ulatusid Balti merest Vaikse ookeanini, valitses juba sajandeid feodaalne kord, s. t. kehtis mõisnike omandiõigus maale ja talupoegadele. Mõisnikud võisid talupoegi osta ja müüa. Neid karistati ihunuhtlusega, piinati ja saadeti sunnitööle. Talupoegade töövaevast voolas tulu ka kaupmeeste ja tsaariametnike kaukasse.

Eriti raskeks kujunes talupoegade olukord sajandi teisel poolel, Katariina II valitsemise ajal. Armutusse orjusse surutud talupoegade hulgas puhkesid sageli stiihilised rahutused. 1773. aastal puhkenud ülestõus Doni kasaka Jemeljan Pugatšovi juhtimisel kasvas suureks rahvasõjaks, mis vapustas tugevasti aadliimpeeriumi. Seda haaravat ajaloolist sündmust kujutab A. Puškin oma jutustuses «Kapteni tütar».

Pärast ülestõusu mahasurumist tugevnes reaktsioon Venemaal veelgi.

Ülevaade kirjandusest. Peeter I reformid andsid tõuke ka teaduse ja kultuuri jõudsale arengule. Rajati uusi õppe- ja teaduslikke asutusi, nende hulgas ülikool ja teaduste akadeemia Moskvas, laienes raamatute trükkimine, pandi alus rahvuslikule teatrile ja kujutavale kunstile.

Kogu sajandi esimese poole teaduse- ja kultuurielu on lahutamatult seotud suure vaimuhiiglase **Mihhail Lomonossovi** (1711—1765) tegevusega.

Lihtrahva hulgast pärinenud M. Lomonossovi mitmekülgset tegevust ja teedrajavat tähtsust hindas tabavalt A. Puškin. Ta kirjutas: «Ühendades erakordse tahtejõu erakordse mõistusjõuga, tundis Lomonossov kõiki haridusalasid. Selle kirgedest täidetud hinge kõige tugevamaks kireks oli teadusejanu. Ajaloolane, kõnemees, mehaanik, keemik, mineraloog, kunstnik ja luuletaja, katsetas ta

kõigega ja tungis kõigesse.» Väsimatult võitles Lomonossov hariduse eest, nõudes, et kõik rahvakihid selle hüvedest osa saaksid. Tema ettepaneku põhjal asutati 1755. aastal Moskva ülikool, mis kannab nüüd, nõukogude ajastul, oma geniaalse asutaja nime.

Teerajaja osa oli Lomonossovil ka vene kirjanduse ja kirjakeele ajaloos. Ta lõi vene keele teadusliku grammatika ja oli oma aja parim luuletaja. Lomonossov kirjutas lüürilisi ja satiirilisi luuletusi, valme, epigramme ja poeeme. Tema armastatuimaks žanriks oli aga ood, milles ta ülistas kodumaa suurust ja kuulsust, teaduse kõikvõimsust ja rahulikku tööd. Suur patrioot ja õpetlane ei leidnud oma võitluses valitsuselt ega tsaaridelt vajalikku toetust. Kõrgest soost õukondlased ei mõistnud ega hinnanud Lomonossovi teaduslike leiutuste tähtsust. Pärisorjuslikul Venemaal olid tema geniaalsed tööd kauaks ajaks unustusehõlma maetud.

XVIII sajandi teisel poolel oli kõige silmapaistvamaks poeediks **Gavriia Derzavin** (1743—1816). Päritolult aadlik, kaitses Deržavin küll aadliriiki, ent taunis suurnike harimatust ja toorest vägivalda. Ka Deržavin viljeles oodi, milles ülistas Katariina II-st, aga samuti suuri vene väejuhte — Suvorovit, Rumjantsevit jt., ning lihtsa vene sõduri vaprust.

XVIII sajandil oli valitsevaks kirjandusvooluks klassitsism. Lomonossov ja Deržavin on selle kirjandussuuna esindajad. Sajandi lõpukümnendeil tekib vene kirjanduses uus vool — sentimentalism, mille väljapaistvamaks esindajaks oli kirjanik ja ajaloolane **Nikolai Karamzin.** Sentimentalistide ainevald hõlmas lihtsate inimeste argielu, mida kujutati ülevoolava tunderohkusega. Nad püüdsid lugejais oma kangelaste vastu kaastunnet äratada ja sisendasid veendumust, et inimõnn ei sõltu ühiskondlikust seisundist ega riiklikust korrast, vaid ainult moraalsest kasvatusest ja puhtusest. Sentimentalismile iseloomulikke jooni kätkeb Karamzini jutustus «Vaene Liisa».

Talurahvaliikumise kasv XVIII sajandi viimasel kolmandikul teravdas klassivastuolusid. See omakorda soodustas progressiivse

ühiskondliku mõtte arenemist. Ühiskondlikud vastuolud peegelduvad selgesti nii ajakirjanduses kui ka ilukirjanduses.

Kõige julgem ja jõulisem protestihääl isevalitsuse ja pärisorjuse vastu kõlab XVIII sajandi viimasel kolmandikul Fonvizini ja Radištševi loomingus.

Deniss Fonvizin (1745—1792) oli päritolult aadlik, ent kuulus oma klassi selle osa hulka, kes mõtles talupoegade ülestõusude põhjuste üle. Juba gümnaasiumis ja üliõpilasaastail tundis ta suurt huvi kirjanduse vastu, tegeles tõlketöödega ning kirjutas satiirilisi läkitusi, valme ja epigramme. Eriti vaimustas teda aga teater. Fonvizin tutvus tolle aja silmapaistvate kirjanike, näitlejate ja teatritegelastega ning otsustas ka ise näitekirjanduse alal katsetada.

Oma parima komöödia **«Äbarik»** kirjutas Fonvizin Pugatšovi ülestõusule järgnenud aastail, mil laiendati valitseva klassi õigusi ja suurendati tema võimu talupoegade üle. Kirjanik, kellele kodumaa ja rahva saatus olid lähedased, ei saanud vaikida, kui kogu vene ühiskonda erutas riigi ja rahva edaspidise saatuse probleem. Fonvizini vaateid selle kohta väljendabki komöödia «Äbarik».

Komöödia põhiteemaks on pärisorjuse julmused ja selle laostav mõju inimestele, isamaa teenimine ja õukonna-aadli kombed. Need teemad mõtestatakse lahti ilmekate tegelaskujude kaudu, kes esindavad mõisnikke-pärisorjapidajaid, pärisorjast teenreid, koduõpetajaid ja linna-aadlit. Komöödia tegevus toimub Prostakovide mõisas.

Komöödia kesksek kujuks on proua Prostakova, harimatu ja toores pärisorjapidaja. Tema despootlik iseloom ja vaimupimedus ilmnevad kujukalt igas ta teos ja sõnas. Kõrvakiilud ja sõim on Prostakovide majas igapäevaseks nähtuseks. «Hommikust õhtuni aina vilan rääkida, lasen kätel käia: küll sõiman, küll kaklen. Ainult selle varal maja püsti seisabki, kullake,» tunnistab Prostakova. Selles despootlikus naises pole midagi inimlikku peale armastuse oma poja Mitrofani vastu, kuid seegi tunne toob nii pojale kui talle endale ainult õnnetusi.

Pärisorjuslikku omavoli esindab veel Prostakova vend Skotinin, kes sarnaneb kõiges oma õega, ainult talupoegade kurnamises on ta veel täiuslikum meister. Skotininil on nõrkus sigade vastu; inimeste jaoks olid tal vaid sõim ja rusikad, aga sigade eest hoolitseb ta sooja südamega. «Sead olid temale sama mis kunstiharrastajale pildigalerii,» ütles selle kohta N. Gogol.

Niisuguses miljöös kasvab Prostakovide poeg Mitrofan, kellest tõotab oma ema vääriline järglane võrsuda. Teenijate ja koduõpetajate kohtlemises ei jää ta põrmugi emast maha. Noore mõisapärija huvid ei ulatu kaugemale saiadest, pirukatest ja tuvikongist. Kuueteistkümne-aastasena ei oska ta veel lugeda ega kirjutada.

Stseen komöödia «Äbarik» lavastusest V. Kingissepa nimelises Tallinna Riiklikus Akadeemilises Draamateatris.

Komöödias ei kujutata otseselt talupoegi, kuid nende olukorrast saame tõepärase pildi. «Sestsaadik kui me kõik, mis talupoegadel oli, ära võtsime, ei suuda enam midagi välja pigistada,» kurdab Prostakova. Talurahva esindajatena näeme mõisateenijaid, kellelt on võetud igasugune inimväärikus.

Tabavalt on kujutatud koduõpetajaid. Igaüks neist on isikupärane ja eluline karakter. Tsõfirkin on töökas, otsekohene ja aus. Kuteikin aga püüab kavalusega elus läbi lüüa. Harimatu Wralmann on neid seiklevaid välismaalasi, kes oskasid koduõpetajana vene aadliperekondadesse tee leida.

Pärisorjapidajaile on vastandatud positiivsed kangelased — Starodum, Pravdin, Sofia ning Milon. Nad esindavad progressiivselt meelestatud aadlit, on hariduse ja humaansuse pooldajad, vägivalla ja harimatuse tulised vastased. Starodumi sõnade kaudu kuuleme autori vaateid pärisorjuse, noorsoo kasvatamise ja aadlike ees seisvate ülesannete kohta. Aadlikud peaksid jõudeelu asemel kaubanduse ja tööstusega tegelema. Selles mõttes vastandab Fonvizin kaasajale Peeter I valitsemisaja.

Komöödia ülesehituses ja tegelaskujude loomisel on üldjoontes jälgitud klassitsismi iseärasusi (koha-, aja-, tegevusühtsus, positiivsete ja negatiivsete tegelaste vastandamine, ees- ja perekonnanimede tähendus, mis selgitab tegelaste iseloomu peajooni). Kuid Fonvizin on vene klassitsismi realismi suunas tugevasti edasi

arendanud. See avaldub esijoones tihedais sidemeis kaasaja tegelikkusega, elavates, rahvalikes kujudes, tõetruudes olustikupiltides, kurva ja lõbusa ühendamises.

Väga ilmekas ja isikupärane on negatiivsete tegelaste kõneviis. Positiivsed tegelased aga on hoopis kahvatumad, nende kõne on sarnane raamatukeelega.

Fonvizini looming oli tähtsaks etapiks vene kirjanduse arengus. Ta rajas oma sotsiaalpoliitilise satiiriga teed vene realistlikule draamakirjandusele. Gorki sõnade järgi oli Fonvizin «vene kirjanduse oivalisema ning võib-olla sotsiaalselt viljakaima liigi — paljastav-realistliku liigi alustajaks.»

Katariina II süngel valitsemisajal laienes protest isevalitsuse vastu. Eesrindlikud inimesed tahtsid näha oma kodumaad ja rahvast vabana, kuid nad ei söandanud veel üles tõsta küsimust isevalitsusliku korra kukutamisest. **A. Radištšev** (1749—1802) jõudis esimesena otsusele, et ahelaisse needitud Venemaad võib vabastada ainult talupoegade revolutsioon.

Aleksander Radištšev sündis haritud ja humaanse mõisniku perekonnas. Mõjuka onu toetusel õnnestus noorel Radištševil pääseda Peterburi paažikorpusse, kus nimekate aadlike lapsed said ettevalmistuse õukondlikuks karjääriks. Tsaarilossi pimestav rikkus oli teravaks kontrastiks lapsepõlvemälestustele pärisorjuslikust külast. Uue seadustekogu koostajate ettevalmistamiseks saadeti 12 paaži, nende hulgas ka Radištšev, Leipzigi ülikooli edasi õppima. Põhjalik tutvumine paljude teadusaladega ning prantsuse valgustajate töödega kasvatas Radištševist kõrgesti haritud ja humaanse inimese. Eitavat suhtumist pärisorjusse süvendas pärisorjuslikul Venemaal valitsev metsikus ja julmus. Temas küpses otsus pärisorjusliku korra vastu võitlusse astuda. Võitlusvahendiks valis ta ilukirjanduse.

Radištševi tähtsaimaks teoseks on reisikirjelduse vormis kirjutatud raamat **«Teekond Peterburist Moskvasse»**, sügav läbilõige tolleaegse Venemaa ühiskonnast. Teekonna igas peatuskohas avaneb rändaja ees masendavaid pilte mõisnike jõhkrusest ja omavolist, talupoegade väljakannatamatust vaesusest ja õigusetusest. Postijaamad vahelduvad, kuid ühesugune häda ja viletsus valitseb

kõikjal. Ljubanis kohtab autor pühapäeval põllul töötavat talumeest. «Kuidas sa jõuad siis leiba muretseda, kui sul ainult pühapäev vaba on?» küsib ta. «Mitte ainult pühapäevad, vaid ka ööd on meie,» vastab talupoeg kibeduse ja irooniaga. Mednojes näeb reisija, kuidas oksjonil talupoja perekond müüakse, kuidas perekonnaliikmed üksteisest lahutatakse.

Radištšev mõistab pärisorjuse täielikult hukka. Humanistina eitab ta pärisorjust kui äärmiselt ebaõiglast nähtust, mis määrab talupoja talumatutele kannatustele. Poliitika seisukohalt õõnestab pärisorjus riiki poliitiliselt ning majanduslikust küljest on ta viljatu.

Karmi otsuse langetab Radištšev oma raamatus isevalitsuse kohta. Kirjanik ei jaga paljude naiivset lootust, et tsaar kergendab talurahva olukorda. Tsaar ei tee seda juba sellepärast, et ta ise on kõige suurem mõisnik, pealegi ei saa tsaar mõisnike klassihuvide vastu välja astuda, kahjustamata isevalitsusliku korra aluseid. Radištšev jõuab revolutsioonilise järelduseni: rahvas peab isevalitsuse kui oma õelaima vaenlase kukutama. Isevalitsuse vastu võitlema õhutab eriti «Teekonna» ühte peatükki paigutatud ood «Priius».

Radištševi raamatust pääses müügile ainult 25 eksemplari, kuid ta levis siiski kiiresti ja saavutas suure menu. Teosega tutvunud, taipas Katariina II kohe, kuivõrd hädaohtliku vaenlasega on tal tegemist. «Ta on mässaja, hullem kui Pugatšov,» leidis keisrinna. Radištšev mõisteti surma; lasknud kirjanikku poolteist kuud otsuse täideviimist oodata, muutis Katariina selle hiljem aga sundasumiseks.

Tsaar Aleksander I, kes oma valitsemisaja algul etendas liberaalset valitsejat, amnesteeris Radištševi 1801. aastal ja määras ta seadusandliku komisjoni koosseisu. Kirjanik esitas valitsusele rea ettepanekuid pärisorjuse piiramise ja inimõiguste laiendamise kohta, kuid veendus peagi, et ka uue tsaari ajal on põhjalikumad muudatused Venemaa elus võimatud. Pettunud ja uute tagakiusamistega ähvardatud kirjanik lõpetas oma elu 1802. aastal.

Radištševi mõju vene ühiskondlikus elus ja kirjanduses oli väga suur. Ta oli revolutsioonilise liikumise algatajaks Venemaal. Radištšev rakendas oma kirjandusliku loomingu täielikult ühiskondliku võitluse teenistusse ja pani aluse vene kirjanduse võitlustraditsioonidele. Radištševi eeskuju mõjutas tugevasti dekabriste ja Herzenit; tema mõju on ilmne Puškini, Krõlovi ja teiste XIX sajandi kirjanike vaadetele.

Radištševi raamatus «Teekond Peterburist Moskvasse» on tugevaid sentimentalismi jooni, ent selle võitlev ideeline suund ületab sentimentalismi raamid. Teos on vene kirjanduses sammuks edasi realismi suunas.

Kokkuvõte. XVIII sajandi teisel poolel intensiivistus vene rahvusliku kultuuri ja rahvusliku kirjanduse kujunemise protsess.

Süvenesid eelnenud ajastute kirjanduse parimad traditsioonid — humaansus, patriotism, rahvalikkus, kriitiline suhtumine tegelikkusesse. Radištševist alates seostus eesrindlik kirjandus ühiskondliku võitlusega ning muutus revolutsiooniliste ideede lipukandjaks.

Valitsevate kirjandusvoolude — klassitsismi ja sentimentalismi kõrval hakkasid sajandi lõpus ilmnema ja süvenema uute voolude — romantismi ja realismi elemendid.

VENE VABADUSLIIKUMISE ESIMESE PERIOODI KIRJANDUS.

Vabadusliikumise kolm etappi Venemaal. Võitlus pärisorjuse ja isevalitsuse vastu kujuneb XIX sajandil Venemaa eesrindlike inimeste kõige tähtsamaks ülesandeks. Oma artiklis «Venemaa töölisajakirjanduse minevikust» märgib V. I. Lenin: «Vabadusliikumine on Venemaal läbi teinud kolm peamist etappi vastavalt vene ühiskonna kolmele peamisele klassile, kes vajutasid liikumisele oma pitseri: 1) aadliperiood, ligikaudu 1825. aastast kuni 1861. aastani; 2) raznotšiinetsite[1] ehk kodanlik-demokraatlik periood, umbes 1861. kuni 1895. aastani; 3) proletaarne periood, alates 1895. aastast kuni käesoleva ajani.»[2] Venemaa vabadusvõitluse silmapaistva tegelase Herzeni mälestuseks kirjutatud artiklis annab Lenin nende perioodide iseloomustuse. «... me näeme selgesti kolme sugupõlve, kolme klassi, kes võtsid osa Vene revolutsioonist. Algul — aadlikud ja mõisnikud, dekabristid ja Herzen. Kitsas on nende revolutsionääride ring. Hirmus kaugel on nad rahvast. Kuid nende töö ei olnud asjata. Dekabristid äratasid Herzeni. Herzen arendas revolutsioonilist agitatsiooni.

Seda jätkasid, laiendasid, kindlustasid ja karastasid revolutsionäärid-raznotšiinetsid, alates Tšernõševskist ja lõpetades «Narodnaja Volja» kangelastega. Laienes võitlejate ring, muutus tihedamaks nende side rahvaga. «Tulevase tormi noored tüürimehed» — nii nimetas neid Herzen. Ent see ei olnud veel torm ise.

Torm — see on masside eneste liikumine. Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku revolutsioonilisse võitlusse. Esimene tormihoog oli 1905. aastal. Järgmine hakkab kasvama meie silmade all.»[3]

Vene kirjanduse arenemine XIX sajandi esimesel kolmandikul toimub tihedas seoses vabadusliikumise esimese etapiga. Võitlust isevalitsuse vastu pidasid sellel perioodil aadlikud-revolutsio-

---

[1] Raznotšiinets — segaseisuslane, mitteaadlikust päritoluga haritlane.
[2] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.
[3] V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 14—15.

näärid. See võitlus, millel oli suur mõju vene eesrindlikule kirjandusele, hoogustus 1812. aasta isamaasõjale järgnenud aastail.

Poliitiline olukord XIX sajandi esimesel veerandil. Tähtsamaks sündmuseks Venemaa poliitilises elus oli 1812. a. isamaasõda. Võitluses Napoleoni vastu, kes oli peaaegu kogu Lääne-Euroopa vallutanud ja oma armeega Moskvasse tunginud, ilmutas vene rahvas erakordset mehisust ja vaprust. «Iga küla muutus meie lähenemisel kas tulemereks või kindluseks,» kirjutasid prantslased hiljem. Isamaasõda tegi ka aadlinoorsoo eesrindlikule osale selgeks, kui õiged olid Radištševi sõnad, et rõhutud ja põlatud lihtrahvas «võib otsustada paljugi, mis seni on Venemaa ajaloos ainult aimatavat».

Pärast vaenlase purustamist lootis rahvas paremat elu, kuid sõjakäikudelt tagasitulnud sõdureid võttis vastu vaesus ja orjus. «Meie oleme valanud verd, meid aga tahetakse uuesti sundida mõisateol higi valama. Meie vabastasime isamaa türannist, meid aga türanniseerivad uuesti härrad,» kirjutas dekabrist A. Bestužev sõjast tagasitulnud talupoegade meeleolu kohta. Kirjeldades oma teoses «Reis Tallinna» eesti talupoegade rasket elu mõisnike omavoli ja meelevalla all, ütleb A. Bestužev: «Linnades ja lossides valitses igavene pidu, külades — igavesed pisarad.»

Tsaar Aleksander I toetas mõisnikke ega võtnud midagi ette rahva olukorra parandamiseks. Tema poliitikat juhtis tol ajal harimatu, julm ja nürimeelne sõjaminister Araktšejev. Järjest süvenev reaktsioon ning jõhker ekspluateerimine, õiglusetus ja viletsus põhjustasid rahutusi ja ülestõuse talurahva hulgas. Kuid isegi verised arveteõiendamised ülestõusnutega ei suutnud rahutuste lainet summutada; see haaras sageli ka paljusid linnu ja isegi sõjaväeosasid.

Kõik see tekitas rahutust aadli-intelligentsi ja sõjatandrilt naasnud ohvitserkonna progressiivsetes kihtides. Eesrindlikumad aadlikud mõistsid, et kodumaa arenemist ja rahva olukorra paranemist takistab pärisorjus, ja otsustasid hakata võitlema pärisorjuse ja isevalitsuse vastu. Aadlikud-revolutsionäärid asutasid salaühinguid, mille eesmärgiks oli poliitilise korra muutmine Venemaal.

Dekabristide liikumine lõppes relvastatud ülestõusuga 1825. aasta detsembris. Aadlikud-revolutsionäärid aga seisid rahvast kaugel ega osanud hinnata rahvamasside osa. Nad lootsid peaasjalikult sõjaväelisele vandenõule ja seetõttu lõppes ülestõus lüüasaamisega. Dekabristidega õiendati julmalt arveid: liikumise juhid Pestel, Muravjov, Rõlejev, Bestužev-Rjumin, Kahhovski poodi, teised saadeti sunnitööle ja asumisele.

Hoolimata lüüasaamisest oli ülestõusu tähtsus väga suur. Ta aitas rahvast äratada võitlusele isevalitsuse vastu. Dekabristide ideede mõju oli suur ka vene kirjandusele.

Kirjandus vabadusliikumise esimesel etapil. Võitlus arenes ka

selle ajajärgu kirjanduses. Eesrindlikku kirjanduslikku liikumist juhtisid dekabristid K. Rõlejev, A. Bestužev, A. Odojevski, W. Küchelbecker ja oma poliitiliste ning kirjanduslike vaadete poolest neile lähedased A. Gribojedov, A. Puškin jt. Dekabristid mõistsid, et võitluses vihatud isevalitsuslik-pärisorjusliku korra vastu kuulub ilukirjandusele tähtis osa. Nad võitlesid kirjanduse eest, mis kujutaks elu tõepäraselt, sisendaks inimestesse kodumaaarmastust ja ärataks protesti ülekohtu vastu. Kõrgelt hindasid dekabristid silmapaistva inglise poeedi Byroni (loe: bairon) loomingut, mis oli hingestatud protestivaimust ja ründas ägedalt igasugust rõhumist.

Ägedad vaidlused käisid mitmesuguste kirjandusvoolude ümber. Klassitsism, mille kaitseks astusid välja tagurlikud kirjanikud, elas sajandi alguses üle oma viimaseid päevi; klassitsistlike kirjanike püüe tegelikkust ilustada ja ülistada oli teravas vastuolus ajajärgu nõuetega. Ka eelmise sajandi lõpus tähtsale kohale tõusnud sentimentalism oma pisarate, ohkamiste ja elust irdumisega jäi teravnenud ühiskondliku võitluse tingimustes peagi tagaplaanile.

XIX sajandi teisel aastakümnel kujuneb vene kirjanduses välja uus kirjandusvool — romantism. Selle aluseks oli rahulolematus oma kaasajaga ning pöördumine tegelikkusest unistuste maailma. Romantism ei olnud oma tekkimisest peale ühtne vool. Üks osa romantikutest pöördus mineviku poole ja õhutas endise, vana, äraelanu juurde tagasi pöörduma. Seda suunda, mida nimetatakse konservatiivseks romantismiks, iseloomustavad tabavalt V. Belinski sõnad: «See on soov, ihaldus, tung, tundmus, oie, kaebus täitumata lootuse pärast, millel pole nime, kurbus kaotatud õnne pärast. See on... maailm, kus elavad varjud ja viirastused, muidugi võluvad ja armsad, kuid ikkagi tabamatud; see on nukker, aeglaselt voolav, mitte kunagi lõppev olevik, mis nutab taga minevikku ega näe enda ees tulevikku...» Konservatiivse romantismi jooni esines rohkesti V. Žukovski loomingus. Romantismi progressiivne, võitlev suund püstitas oma teostes suuri ja üllaid ühiskondlikke ideaale. Progressiivne romantism võitles valgustusajastu ideaalide — vabaduse, vendluse, võrdsuse nimel. Ta vihkas vägivalda inimese ja inimtunnete üle. Nende teoste tegelased ei ole igapäevased inimesed, vaid jõulised, võimsate tunnete ja kirgedega kangelased. Vene progressiivsed romantikud kajastasid oma loomingus vabadusliikumise esimese perioodi ideesid. Niisugused olid näiteks K. Rõlejevi teosed.

Ka romantismi õitseaeg oli üürike; ta loovutas peagi oma koha realismile, mille iseloomustavaks jooneks on inimeste ja nende elu tõepärane kujutamine. Püüe elu tõetruult kujutada ilmnes juba Fonvizini ja Radištševi teostes. Suure sammu edasi elulähedusele poole astusid Krõlov ja Gribojedov. Realismi viis vene kirjanduses võidule Aleksander Puškin.

Suurt mõju vene kirjanduse arenemisele avaldas dekabristide kirjanduslik tegevus, kuigi see ülestõusu verise mahasurumise tõttu ei saanud kaua kesta.

«Lõpuni laulmata lauluks» jäi **K. Rõlejevi** (1795—1826) looming. Tsaari võllas katkestas andeka poeedi ja dekabristide «Põhjaühingu» juhi elu.

Rõlejevi nimi sai tuntuks satiirilise oodiga «Soosikule», mis oli suunatud tsaari soosiku Araktšejevi pihta. Noor poeet ründas julgelt kõikvõimsat türanni ja ennustas talle rahva kättemaksu.

Luuletustes, mida Rõlejev nimetas ukraina rahvalaulude järgi «duumadeks», seadis kirjanik kaasaja noorsoole eeskujuks mineviku rahvakangelased. Julge võitlejakuju lõi Rõlejev ka lõpetamata jäänud poeemis «Nalivaiko». Poeemi nimitegelane, kasakahetman Nalivaiko astub ebavõrdsesse võitlusse poola panide vastu.

Ma tean, et see peab surema,
kes tõuseb esimesena.
Mind rahva lohutajaks saatus
on määranud. Ja kes ei tea,
et pole iial ilma peal
veel ohvrita priiust saadud?
Ma hukkun oma rahva eest...

Nalivaiko leegitsevast võitlustahtest õhkuvad sõnad olid juhtmõtteks ka poeedile endale.

Lühikest aega enne ülestõusu kirjutatud jõulises luuletuses «Kodanik» kutsus Rõlejev üles revolutsioonilise võitlusega isevalitsuse vastu oma kodanikukohust täitma. Luuletuses kõlab karm hoiatus orjastajate aadressil.

Oma revolutsioonilise sisu tõttu ei saanud paljud Rõlejevi luuletused ilmuda, kuid levisid käsikirjaliselt. Käsikirjadena levisid ka Rõlejevi rahvalaulu-laadilised laulud, mis väljendasid rõhutud rahva muret ja viha.

Kogu Rõlejevi loomingus kajastub vene revolutsionääride esimese põlvkonna kangelaslik võitlus isevalitsuse vastu. Tema luule-

teosed on progressiivse romantismi varasemaid näiteid vene kirjanduses.

Kõnealuse perioodi silmapaistev luuletaja **V. Žukovski** (1783—1852) alustas oma loomingulist teed sentimentalismi pooldajana. Hiljem sai temast romantismi konservatiivse tiiva peaesindaja.

Žukovski suhtus eitavalt dekabristide võitlusse isevalitsuse vastu, mida ta ainsaks seaduslikuks valitsusvormiks pidas, ega pooldanud ka nende vaateid kunsti ja ajakirjanduse kohta. Ühiskondlikud vaated vajutasid oma pitseri Žukovski loomingule, määrates selle suuna, laadi, temaatika ja sisu. Terav klassivõitlus sundis poeeti kaasaegsest tegelikkusest eemalduma, oma ideaale unelmate maailmast otsima ning isiklike elamuste kitsasse ringi sulguma. Žukovski arvates «on kaunis ainult see, mida ei ole».

Žukovski kirjanduslik tegevus oli mitmekülgne: ta kirjutas lüürilisi luuletusi, proosateoseid ja oli andekas tõlkija. Tema kõige viljakamaks žanriks oli eepiline luuleteos — b a l l a a d.

Populaarseimaks Žukovski ballaadidest sai rahvaluuleaineline «S v e t l a n a». Ballaadi nimitegelane on lahutatud oma kallimast. Svetlana ei nurise oma saatuse üle; ta matab oma valu sõnatusse nukrusse ja pisaraisse. Unenäos elab ta läbi hirmuäratavaid elamusi: metsik kihutamine hobustega, hõljuvad varjud, kaarnate kraaksumine, kirst onnis, vahaküünla kahvatu valgus jms. Alandlikkuse ja kannatuste eest saab Svetlana hüvituse: ta peig tuleb tagasi ning ballaad lõpeb lõbusa pulmapeoga.

Seda õpetab ballaad:
mida väärid, seda saad . . . ,

selgitab kirjanik ballaadi järelsõnas teose ideed.

Konservatiivsele hoiakule vaatamata on Žukovskil vene kirjanduse ajaloos tähtis koht. Tema luule tungis inimese sisemaailma, tema hingeliste elamuste ja meeleolude valda. Mitmesuguste tundevarjundite paremaks edasiandmiseks rikastas Žukovski vene luulet uute värsimõõtude ja -riimidega ning võttis kasutusele uusi riimivõtteid. Žukovski värsid on väga laulvad, musikaalsed ning mahedakõlalised.

Vene realistliku kirjanduse ajaloos on tähtis koht **A. Gribojedovi** (1795—1829) loomingul.

Aleksander Gribojedov pärines vanast aadlisuguvõsast. Ta oli ebatavaliselt andekas inimene: juba lapsena omandas mitu võõrkeelt, lõpetas nelja aastaga Moskva ülikooli kaks teaduskonda ning astus kolmandassegi. 1812. aasta isamaasõja puhkemisel astus Gribojedov vabatahtlikuna sõjaväkke. Töötades pärast armeest lahkumist Peterburis välisministeeriumis, oli Gribojedov seotud paljude tulevaste dekabristidega ning võttis omaks nende ideed, mis said aluseks ka tema kirjanduslikule loomingule.

Teenides Vene saatkonnas Pärsias töötas kirjanik oma komöö-

dia «Häda mõistuse pärast» kallal. Teose lõpetas ta 1824. aastal Moskvas. Trükkida ja lavastada komöödiat ei lubatud, kuid see levis arvutute ärakirjadena kogu Venemaal, äratades vaimustust eesrindlikes, vaenu aga tagurlikes aadliringkondades.

Dekabristide ülestõusu ajal teenis Gribojedov Kaukaasias. Heatahtliku ülemuse hoiatuse tõttu jõudis kirjanik enne areteerimisi ohtlikuma osa oma paberitest hävitada. Et dekabristid eitasid kirjaniku kuulumist salaühingusse, vabastati ta pärast neljakuist vangistust.

Kirjaniku rohked loomingulised kavatsused jäid enamasti teostamata. 1828. aastal määrati ta Vene saadikuks Pärsiasse, kus ta hukkus koos kogu saatkonna personaliga kallaletungi tõttu Vene esindusele.

Gribojedovi komöödia **«Häda mõistuse pärast»** satiir on suunatud Moskva kõrgema aadliseltskonna pihta, selle konservatismi, luksusliku jõudeelu, vaimse piiratuse ja tühisuse pihta.

Komöödia peategelane Tšatski on üles kasvanud oma isa sõbra, Moskva suurniku Famussovi majas koos viimase tütre Sofjaga. Pärast kolmeaastast välismaal viibimist on Tšatski Moskvasse tagasi tulnud. Vahepealsed aastad on rikastanud ta teadmisi, avardanud silmaringi ning süvendanud sallimatust pahelise ning vaimulageda kõrgema seltskonna suhtes. Tšatski põlgust ja viha paisutab asjaolu, et ka Sofja, elava mõistusega, teravmeelne, unistav ja uhke neiu, kellesse Tšatski on kiindunud, on selle keskkonna vaated ja tõekspidamised omaks võtnud. Tšatski salvavad repliigid jagavad teravaid hoope selle maailma pihta, tema vaadetes on juba selgesti tunda dekabristide liikumise eelaimust.

Tšatski eesrindlikud vaated tekitavad konservatiivselt meelestatud Famussovi seltskonnas hirmu ja viha. Tšatski lahkub sellest seltskonnast.

Komöödia tegevuses hargneb lahti Moskva kõrgema seltskonna elulaad ja olemus. Tähtis ametnik ja rikas pärisorjapidaja Famussov hindab kõiki ainult tiitlite ja vara järgi. Teenistuses on tema põhimõtteks: mis alla kirjutatud, see kaelast ära. Alandlik ja lipitsev kõrgemate võimumeeste ees, on ta kõrk ning ülbe endast

madalamal astmel inimeste suhtes. Tšatski torkavaid märkusi suurilma elulaadi kohta peab suurnik lausa riivatuks. Nende «kõlvatute» vaadete põhjuseks peab Famussov haridust:

On õppimine katk ja õpetatus põhjus,
mis rohkem nüüd kui iial enne toob
meil hulle inimesi, asju, arvamisi.

Selle «kurja» hävitamiseks soovitab ta:

Kui kurja juurida:
kõik võtta raamatud ja panna põlema.

Famussovi vaateid haridusele jagab nürimeelne, välisest hiilgusest pimestatud ohvitser Skalozub; sõjaväeteenistusest meeldivad talle eelkõige õlakud, ordenid ja kuldtressid mundritel. «Ma ainult kindraliks veel saada tahaks,» unistab ta ning loodab, et kuul mõne kindrali koristab, vabastades seega koha tema jaoks.

Lipitsemises on suur meister Famussovi sekretär Moltšalin. Võimumeeste ja tähtsate isikute soosingu võitmiseks kõlbab talle igasugune abinõu, niihästi seltskonnas mõjuka vanaproua koera kiitmine kui ka armastuse teesklemine Sofja vastu.

Rohket jõudeaega keelepeksuga surnuks löövad Famussovi külalised täiendavad pilti Moskva kõrgemast aadliseltskonnast.

Gribojedovi komöödia «Häda mõistuse pärast» ideeline ja kunstiline tähtsus oli suur. Näidendi sisurikkus, karakterite ilmekus, olustikupiltide tõetruudus ja elava kõnekeele meisterlik kasutamine tagasid Gribojedovi komöödiale püsiva koha XIX sajandi esimese kolmandiku vene kirjanduse ajaloos.

Suure populaarsuse võitis valmimeister **Ivan Krõlovi** (1769—1844) looming. Pärit vaestest oludest — eruohvitserist isa pärandas talle ainult kastitäie raamatuid —, tuli Krõlovil varakult tööle hakata. Tänu isiklikule visadusele suutis ta haridust omandada. Töökas ja karm elu oli heaks kirjandslikuks eelkooliks: maast-madalast õppis Krõlov tundma mitmesuguseid inimtüüpe ning ini-

mestevahelisi suhteid. Kirjanduslikku loomingut alustas Krõlov näitekirjanikuna, saavutamata sel alal märkimisväärset edu. XVIII sajandi viimasel kümnendil toimetas Krõlov ajakirju («Vaimude Post» jt.), mille veergudel ta avaldas teravat satiiri ühiskondlike pahede ja pärisorjuse kohta. Otse radištševlikku kriitikat pärisorjuse kohta sisaldab «Kiidukõne minu vanaisa mälestuseks».

Rünnakud demokraatlike ajakirjade vastu ning salajane politseiline järelevalve sundisid Krõlovi ajakirjade toimetamisest loobuma. Üle kümne aasta rändas kirjanik mööda Venemaad, peatudes kord ühe, kord teise tuttava juures. Kirjanduslikule areenile astus ta uuesti paari komöödia ning mõnede valmidega. Kuigi ta komöödiad võeti hästi vastu, leidis Krõlov oma õige ala *valmikirjanikuna*. Üksteise järel ilmuvad uued valmikogud. Nende trükiarv oli tolle aja kohta enneolematu — 80 000 eksemplari.

Krõlovi valmide temaatika on ulatuslik. Suur osa Krõlovi valme käsitleb ühiskondlikke vahekordi. Valmide allegooria piitsutab võimumeeste omavoli ja nürimeelsust («Hunt ja Tall», «Elevant maavalitsejana»), ebaõiglast kohtukorraldust («Haug», «Talupoeg ja Lammas»), aadliklassi põhjendamatuid privileege («Haned») jne.

1812. aasta isamaasõja aineil loodud valmides («Hunt penilas», «Vares ja Kana» jt.) naerdakse välja Napoleoni vallutusplaanid. Rea valme pühendas Krõlov teaduse ja kunsti kaitsmisele («Siga tamme all», «Kass ja Öökbik» jt.).

Krõlovi valmid sisaldavad rikkalikult rahva elutarkust. Ei edene ükski töö kollektiivis, kus puudub üksmeel («Luik, Haug ja Vähk»), töö nõuab kannatlikkust («Töökas Karu»), kadedus toob kahju kadetsejale endale («Konn ja Härg»), meelitamise taga seisab pettus («Vares ja Rebane») — need ja paljud teised elutarkused on Krõlovi valmides leidnud kujuka ja kunstipärase kehastuse.

Krõlovi valmiloomingu ühiskondlik ideestik, valmide demokraatlik suund ning rahvalikkus kõnelevad kirjaniku lähedusest dekabrismi ideedele.

A. PUŠKIN
(1799—1837)

Aleksander Puškini loomingut on võrreldud võimsa suurjõega. Nii nagu jõuline Volga ühendab oma sängi arvukate lisajõgede veed, nii võttis Puškin omaks parima, mis vene kirjandus selle ajani oli loonud. Puškini eelkäijad — Lomonossov, Karamzin, Deržavin, Fonvizin, Radištšev, Žukovski jt. — aitasid kokku kanda kive vene rahvusliku kirjanduse alusmüüri. Puškini geeniuse ajalooliseks ülesandeks sai vene rahvusliku kirjanduse võimsa palee alusmüüri rajamine.

«Puškin on meil uue vene kirjanduse kõigi peajoonte alustaja,» ütleb M. Gorki.

ÜLEVAADE ELUST JA LOOMINGULISEST TEEST.

Lapsepõlv. Aleksander Sergejevitš Puškin sündis 6. juunil 1799 Moskvas. Isa poolt kuulus kirjanik põlisesse, kuid XVIII saj. endise tähtsuse kaotanud aadlisuguvõssa. Kirjaniku ema oli Peeter Suure «moorlase», etiooplase Ibrahim Hannibali pojatütar.

Pärast abiellumist lahkus poeedi isa Sergei Puškin kaardiväest ning asus Moskvas tsiviilteenistusse. Ta oli mugavust armastav, lõbus ja ebamajanduslik inimene, mistõttu majas valitses alaline rahapuudus. Elavat huvi tundis ta aga kirjanduse vastu ja soetas endale hea raamatukogu. Puškineid külastasid sageli nimekad kir-

janikud Karamzin, Žukovski jt. Poeedi onu Vassili Puškin oli tollal tuntud luuletaja. Kõik see aitas varakult äratada Aleksander Puškini kirjanduslikke huvisid.

Puškini vanemad pöörasid laste kasvatamisele ise vähe tähelepanu ning usaldasid selle välismaalastest guvernööride hoolde. Enam tegeles väikese Sašaga vanaema, peaasjalikult aga hoidja Arina Rodionovna Jakovleva. Nad tutvustasid tulevast poeeti rahvaluule kütkestava maailmaga, mis virgutas poisi fantaasiat ning kasvatas armastust oma rahva ja emakeele vastu. Emaarmastust, millest poeedi lapsepõlv nii vaene oli, asendas lapsehoidja, lihtsa vene naise Arina Rodionovna hoolitsev armastus. Temale pühendas Puškin hiljem palju tundesooje värsse.

Varakult ilmnes Puškini erakordne andekus ja huvi kirjanduse vastu. Tundide viisi istus ta isa raamatukogus. 11—12-aastaselt olid tal läbi loetud vene ja prantsuse klassikute tähtsamad tööd, nende hulgas prantsuse valgustaja-vabamõtleja Voltaire'i (loe: voltäär) teosed.

Koos varase lugemiskirega ärkas soov ise luulepõllul katsetada. Poiss sepitses epigramme[1], valme, luuletusi, ka ühe poeemi ja komöödia.

Lütseumiaastad (1811—1817). 1811. aastal avati Peterburi lähedal Tsarskoje Seloos (praegune Puškin) lütseum. See oli kinnine õppeasutus aadlinoorte ettevalmistamiseks kõrgematele riigiametitele.

Ka Aleksander Puškinil õnnestus 1811. aasta sügisel Tsarskoje Seloo lütseumi astuda. Lütseumis valitses selle tegevuse algusaastail võrdlemisi vabameelne õhkkond. Mitmed õppejõud kasvatasid õpilasi vabadusearmastuse vaimus. Samuti levis kasvandike seas keelatud poliitiline kirjandus. Puškini-aegne lütseum oli õpilastele poliitilise vabamõtlemise kooliks, «lütseumi vabariigiks», nagu õpilased teda ise nimetasid.

Õpinguaastatesse langesid mitmed erutavad ajaloolised sündmused: 1812. aasta isamaasõda, Vene armee sõjakäik Euroopasse, Pariisi vallutamine. Puškin ja ta sõbrad jälgisid põnevusega neid sündmusi, nende mõjul kasvas noorukites patriotismitunne.

Lütseumis pöörati suurt tähelepanu kirjanduse õppimisele ja tiivustati õpilasi loomingulistele katsetustele. Peale Puškini oli lütseumi õpilaste hulgas teisigi luuleandelisi noori, kellest tuntumad on Delvig ja Küchelbecker. Ühiselt anti välja käsikirjalisi ajakirju ja koguteoseid, loeti palju ja arutati mitmesuguseid kirjandusküsimusi. Alates 1814. aastast hakati noore poeedi luuletusi avaldama ka ajakirjanduses. 1815. aasta eksamil luges Puškin Deržavini juuresolekul ette oma oodi «Mälestusi Tsarskoje Seloost», millega pälvis auväärse kirjaniku vaimustatud heakskiidu. Puškini talent arenes hämmastava kiirusega ja kirjandusli-

[1] Epigramm — väike pilkeluuletus.

Puškini esinemine lütseumis. I. Repini maal (1911).

kes ringkondades hakati talle järjest suuremat tähelepanu pöörama. «See on meie kirjanduse lootus... Meil kõigil on vaja ühineda, et osutada abi sellele tulevasele hiiglasele, kes kasvab meist kõigist üle,» kirjutas luuletaja Žukovski.

Puškin oli noorukina elavaloomuline, paigalpüsimatu ja kergesti seltsiv. Tema lähemateks sõpradeks said Delvig, Puštšin ja Küchelbecker. Nii lütseumiaegsetes kui ka hilisemates luuletustes kõneles poeet tihti «meie sõpruskonnast», «pühast vendlusest», mida sidus huvide ja vaadete ühtsus.

Puškin viibis sageli kirjanik Karamzini juures, kus ta huviga kuulas «Vene riigi ajaloo» katkendite ettelugemist. Karamzini juures tutvus Puškin kaardiväe husaaripolgu ohvitseri P. Tšaadajeviga ning tema teenistuskaaslastega. Paljud neist olid poliitiliste salaühingute liikmed. Sõprus Tšaadajeviga, vabameelse ja kõrgesti haritud inimesega, soodustas tugevasti Puškini ühiskondlike ideaalide edasiarenemist.

Puškin lõpetas Tsarskoje Seloo lütseumi 1817. aasta suvel.

Peterburis (1817—1820). Lütseumi lõpetamise järel määrati Puškin välisministeeriumi teenistusse. Tol ajal oli noorte aadlike teenistus ainult nimeline ja Puškinil oli külluses vaba aega. Suve veetis ta vanemate mõisas Mihhailovskojes, sügisel tuli tagasi Peterburi.

Puškin sukeldus Peterburi lõbusasse seltskonnaellu: käis ballidel, pidudel, sõprade poolt korraldatud koosviibimistel. Tihti külastas ta teatrit. Kuid Puškin ainult näis tegevuseta elumehena: tege-

likult tähistasid kolm Peterburis veedetud aastat hoogsat poliitilist arenemist ja loomingulist tööd.

Sel ajal tugevnes poliitiline reaktsioon, riigi siseelus hakkas järjest suuremat osa etendama nürimeelne ja julm krahv Araktšejev. Teiselt poolt süvenesid rahvamasside pärisorjusevastased meeleolud, arenesid eesrindlike aadliringkondade opositsioonilised ideed. Loodi poliitilisi salaühinguid, kuhu kuulusid ka mitmed Puškini lütseumikaaslased, nende hulgas poeedi üks lähemaid sõpru I. Puštšin. Viimase tunnistuse järgi jagas Puškin täielikult tema poliitilisi vaateid.

Terav võitlus käis ka kirjanduse rindel. Eesrindlikud ühiskonnategelased hindasid kirjandust kui suurt ühiskondlikku jõudu ja võitlesid demokraatliku ning üleskutsuva kodanikuluule eest. Puškin võttis sellest kirjanduslikust võitlusest aktiivselt osa. Tema luuletustes hakkas järjest tugevamini kõlama kirglik vabadusaade, pärisoriuse ja ühiskondliku ülekohtu karm hukkamõist.

Puškini luule leidis tee esijoones vabameelse aadlinoorsoo, tulevaste dekabristide südameisse. Sadades käsitsi kirjutatud eksemplarides levisid tema vabadusaatelised luuletused «Priius», «Küla», «Tšaadajevile» ja teised. Noored vaimustusid Puškini salvavatest epigrammidest reaktsiooniliste võimumeeste pihta.

Kirjaniku pea kohale hakkas kurjaennustavaid pilvi kogunema. Aleksander I rääkis meelepahaga, et «Puškin on terve Venemaa oma ässitavate värssidega üle ujutanud; kogu noorsugu teab neid peast». Valitsuse ringkondades oli otsustatud saata poeet kas Siberisse sundasumisele või kloostrisse. Kirjaniku päästsid Žukovski, Karamzini ja Tšaadajevi eestkosted. 1820. aasta maikuus ilmus tsaari otsus: «Välisasjade kolleegiumi ametnik Puškin saata kullerina lõuna-alade asunike kuraatori kindral Inzovi juurde.» Lihvitud ametlik sõnastus vältis otsuses peituvat sõna «sundasumine».

Lõunas (1820—1824). Jõudnud Jekaterinoslavi, kus asus Inzovi kantselei, haigestus Puškin malaariasse. Samal ajal sõitis Jekaterinoslavi kaudu Kaukaasia tervisvetele kindral Rajevski koos oma perekonnaga. Puškin oli kindrali noorema pojaga lütseumipäevil sõbraks saanud. Rajevskite palvel lubas Puškini ülemus tal tervisvetele sõita.

Kaks kuud veetis Puškin Pjatigorskis, seejärel sõitis koos Rajevskitega Krimmi, Gurzuffi. Suvi Kaukaasias ja Krimmis mõjus luuletajasse väga hästi. Lumeharjalised Kaukasuse mäed, Krimmi eksootiline lõunarannik mägede, aedade ja lopsaka looduse rohelusse uppuvate tatari küladega pakkusid unustamatuid elamusi. Vahekord Rajevskitega kujunes südamlikuks ja Puškin tundis end väga kodusena. Perekonnas loeti innukalt inglise romantilise luuletaja Byroni teoseid, vesteldi poliitilistel ja kirjanduslikel teemadel. Kõik see innustas poeeti loomingulisele tegevusele: ta hakkas kirjutama poeemi «Kaukaasia vang».

Kindral Inzov siirdus vahepeal Kišinjovi, sinna sõitis ka Puš-

kin. Teel külastas ta Bahtšisarai khaanilossi, mis andis talle ainet poeemi «Bahtšisarai purskkaev» jaoks.

Kišinjovis sattus Puškin revolutsiooniliste meeleolude õhkkonda. 20-ndate aastate algus oli feodalismivastase, rahvuslik-vabastusliku liikumise tõusuaeg. Toimusid revolutsioonid Hispaanias, Itaalias, Portugalis, puhkes ülestõus Kreekas. Peatamatult kasvas vabastusliikumine Venemaal. Eesrindlik aadlinoorsugu omandas revolutsioonilisi ideid, elavnes poliitiliste salaorganisatsioonide tegevus. Terve rida Puškini sõpru Kišinjovis olid poliitiliste salaseltside liikmed. Samuti tutvus Puškin dekabristide lõunaühingu juhi P. Pesteliga. Kuigi poeet seisis väga lähedal salaorganisatsiooni aktiivsetele tegelastele, ei pühendatud teda organisatsiooni saladustesse: ühelt poolt kardeti tema tulipäisust, teiselt poolt peeti ebaõigeks andekat poeeti nii suurde hädaohtu saata.

Puškini vahetu side ajajärgu vabastusliikumisega oli väga viljakas. Poeedi talent lõi õitsele. Selleaegsetest luuletustest kõlavad vabadusaade, protest ja võitlusmeeleolu («Pistoda», «Vang» jt.). Suurepäraste lüüriliste luuletuste kõrval kirjutas Puškin Kišinjovis romantilised poeemid «Kaukaasia vang» ja «Bahtšisarai purskkaev», mis võeti lugejaskonna poolt vaimustusega vastu. 1823. aastal alustas ta tööd värssromaani «Jevgeni Onegin» kallal.

Elu Kišinjovis muutus poeedile raskeks, talle sai selgeks, et valitsus ei kavatsegi teda sundasumisest vabastada. Tänu sõprade abile viidi ta lõpuks üle Odessasse.

Odessa oli küll Kišinjoviga võrreldes hoopis suurem ja mõnevõrra elavama kultuurieluga keskus, kuid Puškini elu ei muutunud siin talutavamaks. Kõrk ja ninakas ülemus vaatas Puškinile kui tavalisele ametnikule ning koormas teda tühiste ülesannetega. Niisugune suhtumine oli Puškinile solvav ja talumatu. Kirjanik unistas erruminekust ja esitas keisri nimele sellekohase palve, kuid palvele vastati eitavalt. Ülemus tahtis enesekindlast «ametnikust» iga hinna eest vabaneda ja talle kätte maksta. Oma ettekandes valitsusele kirjutas ta, et Puškin avaldab ühiskonnale poliitiliselt ohtlikku mõju. Pealegi sattus politsei kätte luuletaja kiri, milles ta avaldas ateistlikke seisukohti. Puškini saatus oli otsustatud: keiser käskis ta «kõlvatu käitumise pärast» teenistusest vabastada ja saata sundasumisele Pihkva kubermangu Mihhailovskoje mõisa.

Mihhailovskojes (1824—1826). Puškin jõudis Mihhailovskojesse 1824. aasta augustis. Kohtumine omastega, kes sel ajal olid Mihhailovskojes, ei kujunenud kuigi südamlikuks. Vahekord isaga muutus üsna vaenulikuks, kuna see nõustus järelevalvet poja üle enda peale võtma. Õnneks lahkus perekond peagi Mihhailovskojest.

Puškin elas Mihhailovskojes peaaegu täielikus üksinduses, ainsaks kaaslaseks oli Arina Rodionovna, kes suhtus poeedisse emaliku hellusega. Päevad möödusid rahuliku aeglusega. «Tead mu

tegevust? Kuni lõunani kirjutan märkmeid, lõunatan hilja; pärast lõunat ratsutan, õhtul kuulan muinasjutte ja hüvitan sellega oma neetud kasvatuse puudusi. Kui toredad on need muinasjutud! Igaüks neist on poeem!» kirjutas kirjanik oma vennale.

Siin, Mihhailovskoje üksinduses, sukeldus Puškin rahvaloomingu rikkalikku maailma, mis teda väga huvitas. Tähelepanelikult uuris ta rahva eluolu, liikus sageli talupojariietuses laatadel, vestles talupoegadega, kuulates nende kujundirikast kõnekeelt, laulis mõnikord kaasa pimedatele ja kerjustele ning kirjutas üles rahvalaule.

Rohkesti aega kulutas Puškin lugemisele. Eriti huvitas teda sel ajal suure inglise draamakirjaniku Shakespeare'i (loe: šeikspiir) looming. Puškin armastas jalutada ja ratsutada, eriti sügisel.

Mihhailovskoje häirimatu rahu, lähedus loodusele, vahetu kokkupuude lihtrahvaga ning põhjalikum süvenemine rahvaloomingu varaaita ergutasid poeeti loomingulisele tegevusele. Need asjaolud soodustasid ka üleminekut elu realistlikule kujutamisele. Mihhailovskoje periood oli realismi ja rahvalikkuse õitsenguajaks poeedi loomingus.

Puškin kirjutas Mihhailovskojes terve rea suurepäraseid luuletusi, nende seas niisugused nagu «A. P. Kernile», «19. oktoobril 1825», «Prohvet», «Talveõhtu», «Hoidjale» jt. Siin lõpetas ta Odessas alustatud poeemi «Mustlased». Lõunas alustatud teostest jätkus töö värssromaani «Jevgeni Onegin» kallal.

Süvenev huvi rahva ja tema mineviku vastu juhtis kirjaniku ajalooliste teemade käsitlemisele. Shakespeare'i loomingu põhjalikum tundmaõppimine ergutas teda neid teemasid draamavormis käsitlema. 1824. aasta lõpul alustas Puškin tööd ajaloolise tragöödia «Boriss Godunov» kallal. Tragöödia teema ja probleemistik köitsid kirjanikku tugevasti ja ta töötas teose kallal innukalt. 1825. aasta lõpul kirjutas ta ühele oma sõbrale eht-puškinliku huumoriga: «Tragöödia on mul lõpetatud. Lugesin selle üksi olles valjusti läbi, plaksutasin käsi ja hüüdsin: «Oi seda Puškinit!...»»

Suureks vahelduseks olid Puškinile tema lütseumiaegsete sõprade Puštšini ja Delvigi külaskäigud Mihhailovskojesse. Riskeerides valitsuse kahtlustuste alla sattuda, tulid nad lohutama maapao üksinduses elavat sõpra ja valmistasid talle palju rõõmu.

1825. aasta hilissügisel ulatusid ka Mihhailovskojesse kuuldused Aleksander I surmast ja salajastest ettevalmistustest millekski tähtsaks. Puškin kavatses salaja Peterburi sõita, kuid loobus siiski hädaohtlikust sõidust. See päästis Puškini: vastasel korral oleks ta Peterburi jõudnud just ülestõusu eelõhtul ning tuline loomus oleks ta tõenäoliselt ülestõusjate esiridadesse viinud. Peatselt jõudsid Puškinini masendavad teated dekabristide lüüasaamisest.

Isevalitsus jäi võitjaks. Kavatsus ravi ettekäändel sõita Tartu, kus sel ajal õppisid mitmed poeedi sõbrad, ja nende kaasabil välismaale põgeneda ei läinud korda. Ainukeseks vabanemislootuseks

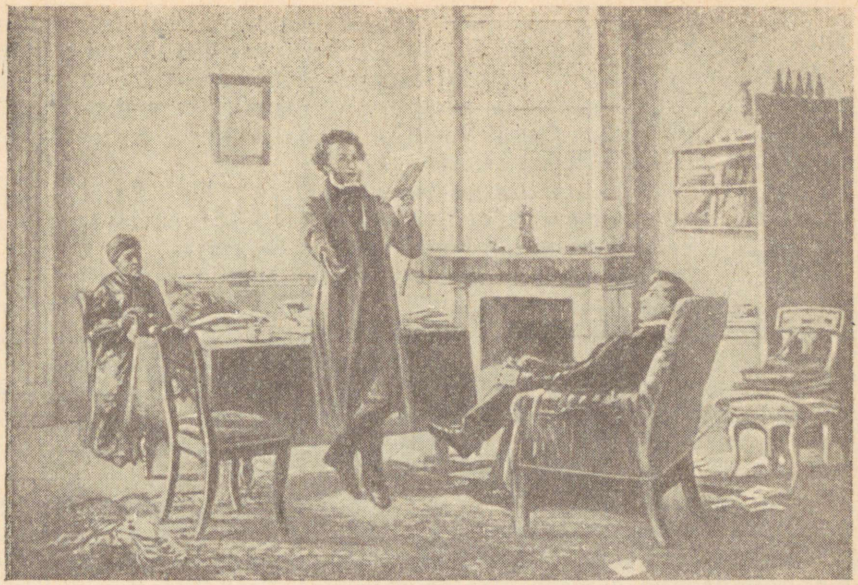

Puškin Mihhailovskojes. *N. Ge maal (1893).*

jäi pöörduda palvega uue tsaari Nikolai I poole, kes 1826. aasta algul troonile asus. Pidanud kirja teel nõu oma sõbra Žukovskiga, kes õueringkondadele lähedal seisis, esitas poeet tema kaudu vabastamispalve. Vastust ei tulnud pika aja jooksul. Vahepeal toimusid pealinnas traagilised sündmused: dekabristide ülestõusu viis juhti — kõik nad olid Puškini isiklikud sõbrad — poodi, ülejäänud saadeti sunnitööle ja Kaukaasiasse asumisele. «Nüüd ei oleks minu sulg liikunudki armupalumiseks,» kirjutas Puškin ühele sõbrale. «**Vabalt, järelevalve all, mitte vahialusena.**» Puškin ei olnud otseselt seotud dekabristide ülestõusuga. Ent iga kohtualuse paberite hulgas leidus poeedi luuletusi; nende üleskutsuv mõju oli ilmne. Tsaar viivitas Puškini saatuse otsustamisega. Oma käsilase sandarmeeriaülem Benckendorfi soovitusel otsustas Nikolai rakendada Puškini suhtes teistsugust taktikat: osutada poeedile silmakirjalikku armulikkust ja meelitada ta valitsuse leeri.

Viibides 1826. aasta septembris kroonimise tõttu Moskvas, andis tsaar korralduse poeedi Moskvasse toomiseks — «vabalt, järelevalve all, mitte vahialusena». Ühel sügisööl sõitiski troika Mihhailovskoje härrastemaja ette ja poeedil paluti kohe teele asuda. Puškini üllatuseks peatus valitsuse kulleri troika tsaari palee ees. Nikolai võttis Puškini isiklikult vastu. Osutades teesklevat heatahtlikkust, päris keiser Puškini tervise järele, kõneldes talle oma

reformikavatsustest ja manitses teda kuulekusele. Vestluses esitas Nikolai küsimuse: «Kui sa 14. detsembril oleksid viibinud Senati väljakul, kelle poolt sa oleksid olnud?» Puškin vastas: «Oleksin olnud nendega.» Mehine ja avameelne vastus hämmastas tsaari. Kõneluse lõpul lubas tsaar Puškinil «vabalt» elada ja teatas, et ta hakkab isiklikult Puškini tsensoriks.

Tsaari «heategu» ei toonud Puškinile kergendust. Ta elas küll «vabalt», kuid alalise järelevalve all; «kõige kõrgema» tsensuur osutus tavalisest tsensuurist raskemaks ja õelamaks.

Moskvasse tagasitulnud poeet võeti vaimustusega vastu. Puškini talendi austajaid ei leidunud mitte ainult kitsas aadliseltskonnas; ta luule vaimustatud imetlejaks oli ka demokraatlik üldsus.

Rännuaastad (1827—1830). Elu tema majesteedi heldusest kingitud «vabaduses» osutus kirjanikule väga raskeks. Salaagentide kaudu jälgiti kirjaniku iga sammu. Reaktsiooniline kirjanduskriitika püüdis Puškinit laimata ning karjus tema talendi täielikust allakäigust.

Puškinit valdas nördimus ja rahulolematus eluga. Püüdes põgeneda rõhuva raskemeelsuse eest, ei läbenud kirjanik kuskil pikemalt peatuda. Aastaid 1827—1830 nimetatakse õigusega Puškini rännuaastaiks: kord elab ta Moskvas, kord Peterburis, kord Mihhailovskojes jm.

1829. aasta kevadel tutvus Puškin Natalja Gontšarovaga, äsja seltskonda astunud kaunitariga. Kirjanikku köitis neiu ebatavaline ilu ning ta tegi abieluettepaneku. Sellele vastati kõhklevalt ja ebamääraselt, pooleldi äraütlevalt. Kohe pärast seda sõitis Puškin Benckendorfilt luba küsimata Kaukaasiasse. Seal kohtas ta oma tegevarmees teenivat venda ja sõpru, kes olid dekabristide liikumisest osavõtu pärast siia saadetud. Kohtumine lähedaste inimestega ning kaugelt reisilt saadud uued muljed hüvitasid noomitused, mis poeedile tehti omavolilise ärasõidu pärast.

Hoolimata nendest tingimustest töötas Puškin viljakalt. Vastuseks tsaarivalitsuse survele kirjutas Puškin rea luuletusi, kus ta kaitses luuletaja vabadust («Poeet», «Pöörel», «Poeedile»). Nendesse aastatesse kuuluvad ka vabadusideest õhkuvad luuletused «Siberisse», «Arion» ja «Antšaar». Pidevalt töötas kirjanik värssromaani «Jevgeni Onegin» kallal.

Selle perioodi silmapaistvaks saavutuseks oli poeem «Poltaava».

Boldino-sügis (1830). Puškin jõudis Kaukaasia-reisilt Moskvasse tagasi 1830. aasta kevadel. Ta kordas N. Gontšarovale oma abieluettepanekut ning seekord vastati talle jaatavalt. Tuli hakata tegema ettevalmistusi oma kodu loomiseks. Isa eraldas poeedile osa oma valdustest Nižni Novgorodi kubermangus Boldinos ning septembri algul sõitis Puškin sinna. Kavatsetud lühiajaline peatus venis tahtmatult kolmekuuliseks, sest Volgamail levinud koolera tõttu oli Moskvasse sissesõit keelatud.

Sügis oli Puškini lemmik-aastaajaks. Värvirikas ja hääbuv

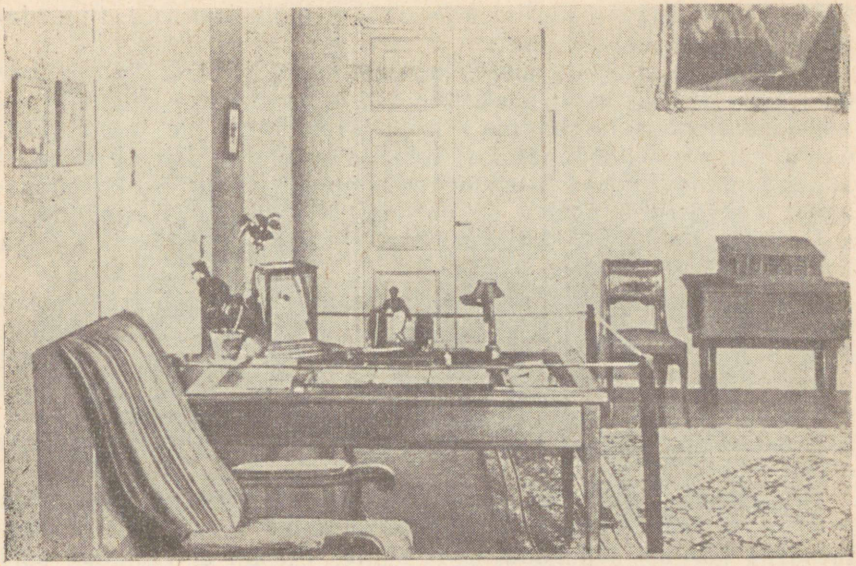

Puškini kabinet tema korter-muuseumis Leningradis.

sügisloodus sisendas rahu ning kutsus loomistööle. Lootused ja unistused isiklikust õnnest, oma kodust, millest poeet oli alati puudust tundnud, virgutasid siin vaikses Boldinos loomingulisele tööle. Loomispalavik haaras kirjanikku hämmastava, ainulaadse jõuga; otsekui sügavast allikast voolasid kujutlused, mõtted, kavandid. Puškin aina kirjutas, kirjutas... Maailmakirjandus tunneb vähe kirjaniku-talendi nii jõulisi purskeid.

Boldinos loodud teosed kuuluvad Puškini loomingu paremiku hulka. Nendes on süvenenud realistlik elukujutus. Boldinos valmisid romaani «Jevgeni Onegin» viimased peatükid. Boldinosügise silmapaistvate saavutuste hulka kuuluvad nn. väikesed tragöödiad: «Ihnus rüütel», «Mozart ja Salieri», «Pidu katku ajal», «Kivist külaline». Suureks edusammuks vene realistliku proosa arengus olid Puškini viis proosajutustust üldpealkirjaga «Belkini jutustused».

Peale eespool nimetatud teoste kirjutas Puškin Boldinos 30 luuletust, «Muinasjutu papist ja tema sulasest Baldaast» ning teisi teoseid.

Peterburis (1831—1837). Pärast abiellumist 1831. aasta algul asus Puškin elama esialgu Tsarskoje Seloosse, kust siirdus sama aasta sügisel Peterburi. Poeedi unistused õnnelikust ja rahulikust elust ei täitunud; ta elu viimane periood kujunes raskeimaks.

Nikolai I määras poeedi uuesti välisministeeriumi teenistusse, lubades teda Peeter Suure ajaloo kirjutamiseks arhiivides töö-

tada. Teenistusse määramise eesmärgiks oli kontrolli tugevdamine kirjaniku üle.

Puškini naisele olid mehe vaimsed huvid võõrad. Ta oli uhke oma ilule, armastas meelelahutust ja seltskonda. Kirjanikul tuli naise saatjana sõita ballidele ning koosviibimistele, veeta pikki õhtuid tühises seltskonnas. Perekond ja suurilmaelu nõudsid suuri kulusid, mida tühised sissetulekud teenistuskohast ja kirjandustöölikust tegevusest kaugeltki ei suutnud katta. «Peterburi pole mulle sobiv mingis suhtes, ei minu maitsed ega sissetulekud saa sellega kohaneda,» kurtis poeet.

Natalja Puškina oli oma iluga äratanud keisri tähelepanu, kes tahtis teda näha õukonnas. Selleks tuli Puškinile omistada mingi õukondlik tiitel. Tiitli määramisel püüdis tsaar lüüa kaht kärbest ühe hoobiga: avada Natalja Puškinale pääs õukonda ja solvata «ninakat» kirjanikku. Puškinile määrati kammerjunkru aukraad. See madalaim õukonnatiitel anti ainult noorukitele, Puškin aga oli sellal juba 35-aastane.

Raske oli taluda tsaari isikliku tsensuuri survet. Terve rida Puškini teoseid keelati. Kirjaniku suhtes oli vaenulikult meelestatud ka kõrgem seltskond, kelle suhtes Puškin ei varjanud oma põlgust. Luuletaja kohta sepitseti väiklast laimu; reaktsiooniline ajakirjandus püüdis halvustada suure kirjaniku loomingulisi saavutusi. Puškin tundis ennast selles seltskonnas üksikuna. Ta parimad sõbrad olid Peterburist eemal: Puštšin ja Küchelbecker asumisel, Tšaadajev Moskvas, Delvig surnud.

Hoolimata talumatutest tingimustest ei vaibunud suure kirjaniku töötahe, vastupidi — ta loomingulised kavatsused muutusid üha mitmekesisemaks ja laiahaardelisemaks. Puškini peatähelepanu haarasid ühiskondlik-poliitilised ja ajaloolised probleemid.

30-ndate aastate alguses levis üle Venemaa talurahvarahutuste uus laine. See köitis tugevasti Puškini tähelepanu ja ta otsustas lähemalt tutvuda talurahvaliikumise ajalooga. Innukalt hakkas kirjanik uurima arhiivimaterjale Pugatšovi ülestõusu kohta. Tal õnnestus 1833. aastal saavutada luba lühiajaliseks sõiduks Pugatšovi liikumise ajaloolistesse kohtadesse: Kaasanisse, Orenburgi, Uralskisse. Tagasiteel peatus kirjanik Boldinos ja veetis seal sügise. Ka seekordne Boldino-sügis oli viljakas. Uurimuste tulemusi Pugatšovi ülestõusu kohta kasutas kirjanik elu viimastel aastatel kirjutatud jutustuses «Kapteni tütar». Talurahva võitluse teema esineb ka neil aastail kirjutatud jutustuses «Dubrovski».

Vene ajaloost oli Puškinile lähedane Peeter I, keda ta juba varem oli kujutanud poeemis «Poltaava». Peetri ajaloolist osa käsitles kirjanik ka teisel Boldino-sügisel kirjutatud poeemis «Vaskratsanik».

Kolmekümnendate aastate keskpaiku sai Puškin loa oma ajakirja väljaandmiseks. 1836. aastal ilmus ajakirja «Sovremennik» esimene number. Puškin koondas ajakirja ümber noo-

Puškini duell d'Anthès'iga. *A. Naumovi maal (1885).*

red andekad jõud — Gogoli, Belinski jt. «Sovremennik» muutus hiljem, XIX sajandi 50—60-ndail aastail, vene revolutsiooniliste demokraatide häälekandjaks ja vabastusliikumise keskuseks.

Kahevõitlus ja surm. 30-ndate aastate keskpaigas hakati Puškini perekonna kohta levitama räpast laimu. Hea põhjuse andis selleks tähelepanu, mida ilusale Natalja Puškinale seltskonnas osutati Natalja Puškina austajate hulgas oli ka Hollandi saadiku kasupoeg d'Anthès. 1836. aasta lõpul sai Puškin solvava anonüümse kirja. Puškin oli kindel, et kirja autoriks oli Hollandi saadik. Duelli d'Anthès'iga, kelle Puškin kahevõitluseks liiga vana kasuisa asemel välja kutsus, õnnestus seekord ära hoida. Laimujutud ei lakanud. 1837. aasta alguses toimus uus kokkupõrge ning kahevõitlus osutus seekord vältimatuks.

Duell toimus ühes Peterburi aguliservas. Kahevõitluse tingimused olid küllalt rasked: vastased võisid teineteist tulistada kahekümne sammu kauguselt. Puškin sammus kiiresti barjäärini ja hakkas sihtima, ent d'Anthès jõudis tulistada esimesena ja surmavalt haavatud Puškin kukkus lumme. Kiiresti viidi ta koju. Kohalerutanud arstid tunnistasid kirjaniku seisukorra lootusetuks.

Sõnum Puškini haavamisest levis kulutulena. Haigevoodi juurde kogunesid ta sõbrad Tänaval Puškini korteri ees tungles rahvamurd, pärides armastatud kirjaniku tervise järele. Võimatu oli kõigile vastata; Žukovski riputas uksele sedeli haige olukorra kohta. Puškini seisukord muutus järjest halvemaks. 10. veebruari

keskpäeval murdus poeedi viimne jõud. «Elu on läbi! Raske on hingata... Rõhub!» Need olid Puškini viimsed sõnad.

Valitsuse ringkondades ja kõrgemas seltskonnas tunti varjamatut kahjurõõmu geniaalse kirjaniku surma puhul ning õnnitleti õnnelikult pääsenud d'Anthès'i. Kuid Puškini surm näitas eriti selgesti, kuivõrd suur oli tema talendi tõeliste austajate hulk. «Kolme päeva jooksul, mis ajaks tema põrm majja jäeti, tungles määratu rahvahulk igas vanuses ja igasugusest seisusest vahetpidamatu kirju murruna tema kirstu ümber. Naised, raugad, lapsed, õpilased... tulid armastatud rahvapoeedi põrmule viimast austust avaldama. Ei saanud heldimuseta vaadata seda lihtrahva austust, samal ajal kui meie kullatud salongides ja lõhnastatud buduaarides vaevalt keegi tundis kahju poeedi hiilgava tegevuse lühidusest,» kirjutas üks kaasaegsetest.

Mõju, mida Puškini surm laiadele rahvamassidele avaldas, heidutas tsaarivalitsust. Rutati ettevaatusabinõudega, et suuremaid demonstratsioone ära hoida. Keelati Puškinist midagi kirjutada, ühele ajalehele tehti vali noomitus artikli eest, milles Puškinit nimetati «meie luule päikeseks». Hoiatati üliõpilasi loengutelt puudumise pärast kirjaniku matuste ajal, teatrites asendati Puškini näidend teisega jne. Ootamatult muudeti ka matusetalituse koht. Suure kirjaniku kirst viidi öösel salaja sandarmi valve all Svjatogorski kalmistule Mihhailovskoje lähedal.

Puškini surma puhul kirjutas M. Lermontov demokraatlike masside meeleolusid väljendava jõulise ja süüdistava luuletuse «Poeedi surm», milles kõlas karm ähvardus kirjaniku surma peasüüdlaste — tsaarivalitsuse ja kõrgema seltskonna vastu:

Ka oma musta verega
te endalt üal maha pesta
poeedi õiglast verd ei saa.

PUŠKINI LÜÜRIKA.

«Kui ma hakkasin lugema Puškinit, näis mulle, et ma olen astunud lilledega ülekülvatud ja päikesekiirtesse uppunud murule,» kirjutas Maksim Gorki. See on väga tabav iseloomustus Puškini lüürikale, milles nagu suure meistri lihvitud vääriskivis kiirgavad inimtunnete rikkus ja puhtus, kõrge ideelisus, murdumatu vabadusearmastus ja optimism.

Puškini looming on žanriliselt ja temaatikalt ulatuslik ning mitmekesine. Ta on viljelnud ilukirjanduse kõiki kolme põhiliiki: lüürikat, eepikat ja draamat.

Kirjandusse astus Puškin eeskätt lüürikuna. Tema luulelooming on vene luule alussambaks. Lüüriliste luuletuste kõrval on Puškinil ka lüro-eepilisse liiki kuuluvaid teoseid — poeeme; ta oli selle žanri silmapaistvaim esindaja.

Varasem looming. Romantism Puškini loomingus.

Puškini kirjanduslikud huvid ärkasid varakult. Juba lütseumiaastail kirjutas ta üle saja luuletuse. Nendes võib selgesti ära tunda Puškini eelkäijate ja kaasaegsete luuleautoriteetide Deržavini, Žukovski jt. mõjusid. Kuid samal ajal märkame midagi uut, omalaadset, puškinlikku, mis iga teosega hakkas üha enam domineerima. See omapärane, puškinlik avaldub nii vormis — värsi loomulikkuses ja lihtsuses, klassitsismile omase retoorika ning ilukõne hülgamises — kui ka sisus. Varasemas loomingus on tähtsal kohal maiste rõõmude ning naudingute ülistused; need on tihti selgesti tajutava antireligioosse iseloomuga. Selle kõrval esineb eleegilisi [1] meeleolusid ja romantilist nukrust, mis aga Puškini juures kunagi ei kanna lootusetuse ega pessimismi ilmet.

Juba lütseumiaegses luules esineb noor luuletaja julge vabaduslaulikuna; lütseumijärgses lüürikas väljus Puškin täielikult kitsast isiklike tunnete maailmast ning sai dekabristide vabadusaadete laulikuks (ood «Priius», «Küla», «Tšaadajevile» jt.).

Puškini varasema loomingu tähtsamaks saavutuseks oli muinasjutupoeem «Ruslan ja Ljudmila». Julgelt purustas noor poeet siin luule senised kitsad piirid, tuues oma elurõõmsasse teosesse kõrvuti ajaloo ja fantastika, iroonia ja lüürilised meeleolud. Ühe kaasaegse sõnade järgi esitas see teos esmakordselt vene kirjanduses elavaid inimesi, aga mitte varje.

XIX sajandi esimesed aastakümned olid Lääne-Euroopa ja vene kirjanduses romantismi õitsenguajaks. Ka Puškin alustas oma loomingulist teed romantikuna.

Lõunas asumisel olles kirjutas Puškin rea romantilisi poeeme — «Kaukaasia vang», «Bahtšisarai purskkaev», «Mustlased» (selle poeemi lõpetas ta Mihhailovskojes) —, mida nende tegevuskoha järgi on hakatud nimetama «lõunamaa-poeemideks».

«Kaukaasia vangi» peategelane on kõrgema seltskonna elust pettunud ning sellele selja pööranud nooruk, kes on võitluses tšerkesside kätte vangi langenud. Vangiahelaid kandes unistab ta vabadusest. Nukrutsevasse vangisse kiindub kaunitar-tšerkess ja pihib talle oma armastust, kuid vang tunnistab, et ta hing pole suuteline vastuarmastuseks: ta on oma parimad tunded raisanud nooruse tühistes meelelahutustes. Tšerkessitar aitab vangil vabaneda ning näitab talle kätte põgenemistee; iseenda heidab aga voogudesse. Vangi kuju sisaldab tolleaegse aadlinoorsoo tüüpilisi jooni: pettumust elus, rahuldamatust ning sihituid vabaduspüüdeid.

Poeemi «Mustlased» peategelane Aleko on paljuski sarnane eelmise tegelasega. Ta on sattunud vastuollu oma ümbrusega

---

[1] Eleegia — lüüriline luule, mis sisaldab nukraid meeleolusid (kreeka sõnast *elegos* — kaebus).

ja põgeneb tsiviliseeritud maailmast vabasse loodusse. Kohanud kaunist mustlasneiut Zemfirat, armub Aleko temasse ja liitub mustlaste suguharuga. Looduselähedus ning vabadus teevad mustlaselu Alekole meeldivaks. Pärast paariaastast õnne ja rahuldust märkab Aleko, et Zemfira on tema vastu jahenenud. Aleko piinleb, nukrutseb, ning tabanud Zemfira kellegi mustlasnoormehega, tapab pimedas kättemaksuhoos mõlemad. Nördinult mõistavad mustlased selle veretöö hukka.

Meid kohutab su kiskjameel:
sa tigeduses tappa tihkad,
vaid endale sa priiust ihkad,

kõneleb Alekole vana mustlane, Zemfira isa. Suguharu hülgab Aleko ja ta jääb üksinda.

Saavutanud oma «lõunamaa-poeemides» vene romantismi kõrgpunkti, astus Puškin nendessamades teostes sammu kaugemale. Ta mõistab hukka oma poeemi kangelase egoismi, mis nõuab vabadust vaid endale. «Lõunamaa-poeemides» on tugevaid realistlikke jooni: Kaukaasia looduse ja mägilaste elu tõepärane kujutamine «Kaukaasia vangis», olustiku tõetruudus ja kangelase sisemaailma üksikasjaline jälgimine «Mustlastes».

Puškini luule põhiteemad.

Puškini luule temaatika on ulatuslik. Ta on loonud luuletusi poliitilistel ja filosoofilistel teemadel, luuletusi sõprusest ja armastusest ning vene loodusest, luulest ja luuletajast ning paljust muust.

Vabadusaateline luule. Vabaduse ja patriotismi motiivid läbivad kogu Puškini loomingut, alates lütseumiaegsetest katsetustest. Lütseumis loodud poeemis «Mälestusi Tsarskoje Seloost» kõneleb noor poeet uhkusega vapratest vene sõjameestest, kes kaitsesid kodumaa vabadust. Romantilist vabaduspüüdu õhkub paljudest selleaegsetest luuletustest.

Lähenemine dekabristide revolutsioonilisele liikumisele andis Puškini lütseumijärgsele luulele konkreetsema poliitilise sisu. Väljendades oma aja eesrindlikumate inimeste vaateid, astub Puškin julgelt välja isevalitsuse omavoli ja pärisorjuse vastu. Niisugused luuletused nagu ood «Priius», «Küla», «Tšaadajevile» jt., said vahedaks relvaks kaasaja poliitilises võitluses.

Luuletus **«Tšaadajevile»** (1818) on kirjutatud läkitusena sõbrale, kellega luuletuse lüürilist kangelast seovad ühised vaated ja ideaalid. Minetanud nooruse unelmad ja pettelootused, on nad, hoolimata reaktsiooniaja karmusest, säilitanud hinges püha vabadustule ning ootavad isamaalt võitluskutset. Puškini patriotismitunne seostub siin võitlustahtega rahva vabastamise eest.

Niikaua kuni hindab põu
au, vabaduse ideaale,
kõik leegitseva hinge jõu
me pühendame isamaale.

Poeet kutsub jäägitult anduma isamaale ja vabadusaatele. Luuletuse lõpp väljendab vankumatut usku vabaduse võidusse.

Me usku murda aeg ei saa:
veel õnnetäht kord tõuseb hele,
siis unest ärkab Venemaa
ja tsaaritrooni kildudele
ka meie nimed märgib ta.

Oma meeleolult on luuletus nooruslikult hoogne, täis kirglikkust ja julget optimismi. See tingib luuletuse vormilised iseärasused. Neljajalgne jamb annab värsile jõulise, hoogsa rütmi, mis haarab lugeja luuletuse algusest lõpuni endaga kaasa, seda enam, et luuletust pole jaotatud mitmeks stroofiks. Meeleolu kirglikkus ja hoogsus põhjustavad ka eredate ja ilmekate kõnekujundite kasutamise.

Pärisorjuse ägeda vastasena astub Puškin välja samasse perioodi kuuluvas luuletuses **«Küla»** (1819). See on üles ehitatud kontrasti põhimõttel. Luuletuse esimene osa annab idüllilisi [1] külapilte (tuulikud, mäekingud, vetesooned, värvikirevad noolsirged põllujooned, hool ja jõukus), mis on luuletajale südamelähedased ning mõjuvad tööle virgutavalt pärast «suurilma tühisust ja rõkkavat pidukaja». Poeet rõhutab oma demokraatlikke vaateid ja tähelepanelikku suhtumist rõhutud inimesesse.

Teravalt vastandlikke külaelupilte esitab luuletuse teine osa:

siin igal sammul märkab silm,
kuis tuima tooruse ja häbi kütkes asub
see värskelt haljendav ja viljakas maailm.

Luuletus lõpeb retoorilise küsimusega [2]:

Mu sõbrad, vastake: kas näen kord priiust? Kunas
kaob tsaari viipel küll me rahva orjapõlv,
et hajuks pimedus ja kirkas koidupunas
lööks lõpuks leekima see pime taevavõlv?

Hoolimata lootusest «tsaari viipele» kõlasid luuletuse värsid revolutsiooniliselt ning võitlusele kutsuvalt.

---

[1] Idüll — liik luuletusi, milles kujutatakse lihtsat, muretut elu maal; idülliline — õnnelik-lihtne.

[2] Retooriline küsimus — lausekujund, mis seisneb selles, et vastus antakse küsimuse vormis. Retooriline küsimus ei vaja muud vastust.

Luuletuse ülesehituse kontrastivõte kajastub ka kõnekujundeis. Nii on epiteedid idüllilisi külapilte kujutavates värssides kirkad, ilustavad. Suurilmaelu pahesid ja pärisorjuse õudusi rõhutavad epiteedid on otseselt määravad (*paheline* õu, *julm* jõuk, *vägivaldne* aadel, *jõhker* omanik jne.).

Puškin on luuletuses «Küla» kasutanud ka klassitsistlikule luulele omaseid vormivõtteid: retoorilisi küsimusi, pöördumist kujutatava poole (*Nüüd jälle tervitan sind, üksildane paik; teilt, suured nägijad, ma küsin tarka nõu* jne.), kuid klassitsistlikeks saab neid Puškini luuletuses pidada ainult formaalselt — nad kannavad siin tõelisi tundmusi ega ole puhtmõistuslikud ilukõnevõtted.

Oma demokraatlikele põhimõtetele jäi Puškin truuks ka hilisemas loomingus, kuigi nende väljendamine järjest süveneva reaktsiooni tingimustes oli poeedile väga ohtlik.

Puškini veendumuste kõikumatust väljendab allegooriline[1] luuletus «Arion» (1827). Luuletaja on siin kasutanud antiikset legendi laulik Arionist[2].

Luuletuses kujutatud üksmeelne paatkond on dekabristid, kelle ideesid Puškin oma kunstisõnaga propageeris. Ränk pööristuul uputas paadi, laulik aga pääses imekombel. Ent ta ei vaiki:

Siin üksi hümne laulan nüüd
ja kalju jalal märga rüüd
ma kuivatan keskpäeva rahus.

Luuletuse kõnetoonis on tunda vankumatust, kindlust ja mehisust, mis on saavutatud lakoonilise väljenduslaadi ning aeglustatud rütmi abil.

Leegitsev vabadusaade ja ustavus dekabrismi ideedele kõlavad ka «**Läkituses Siberisse**». 1827. aastal sõitis ühe dekabristi naine Siberisse sunnitööle saadetud mehe juurde. Temaga läkitas Puškin luuletuse oma sõpradele-dekabristidele, kes vaevlesid sunnitööahelais. See oli luuletaja poolt julge ja mehine samm. Puškin õhutab sõpru vastupanule ning lootusele.

Pea vanglast valguvad te väed
täis vabaduse rõõmsat kihku
ja väravas teil mõõga pihku
taas vajutavad sõbrakäed.

Luuletaja A. Odojevski poolt kirjutatud vastuses kinnitasid dekabristid, et nad kannavad uhkusega oma ahelaid ning on kindlad, et nende võitlus pole olnud asjatu: sädemest tõuseb leek. Selle

---

[1] Allegooriline — mõistukõneline.

[2] Alatud laevamehed tahtsid tappa kodumaale tagasipöörduva lauliku, et omastada tema varandus. Arion palus enne oma surma luba laulda. Laulu lõpetanud, hüppas ta voogudesse, ent ei uppunud: imekaunist laulust ligimeelitatud delfiin kandis lauliku kaldale.

väljendi Odojevski vastusest võttis Lenin, kes ligi sajand hiljem vabadusvõitluse võidule juhtis, oma revolutsioonilise ajalehe «Iskra» motoks[1].

Oma vabadusaatelise lüürikaga rajas Puškin vene kodanikuluule võitlevad traditsioonid.

Luuletused sõprusest ja armastusest. Puškin on oma lüürikas meisterlikult kujutanud inimese hingemaailma, tema parimaid ja õilsamaid tundeid. «Mis moodustab Puškini väikeste luuleteoste sisu?» kirjutas Belinski. «Peaaegu alati armastus ja sõprus kui tunded, mis on poeeti kõige rohkem vallanud ja on olnud kogu tema elu õnne ja mure vahetud allikad.» Neid inimesi ühendavaid tundeid on luuletaja avanud erilise siirusega, sügava humanismiga. Belinski sõnade järgi «... igas Puškini tundes on alati midagi eriti õilsat, mahedat, õrna, aromaatset ja graatsilist. Ses suhtes võib tema teoseid lugedes endas suurepäraselt kasvatada inimest...»

Olles alati eluröömus, seltsiv, kaasinimeste vastu tähelepanelik, inimesi hästi tundev, oli Puškinil rohkesti sõpru. Teda hinnati ja armastati kui tõelist seltsimeest. Puškin käsitas sõprust kui suurt jõudu, mis ühendab inimesi ühiste eesmärkide teenimiseks ja annab toetust ning jõudu eluvõitluses.

Sõpruse teema oli tähtsal kohal Puškini lütseumiaegse luule temaatikas. Ka paljude hilisemate luuletuste põhiteemaks või kõrvalmotiiviks on sõprustunne.

Lütseumi lõpetanutel oli traditsiooniks kokku tulla iga aasta 19. oktoobril, lütseumi avamise aastapäeval. Sundasumise tõttu pidi Puškin mitmest kokkutulekust eemale jääma. Neil kordadel saatis ta sõpradele südamliku tervituse. 1825. aasta sügisel oli poeet sundasumisel Mihhailovskojes ja lõi siin luuletuse **«19. oktoobril 1825. a.»**, milles meenutas oma lütseumisõpru ja väljendas lahusoleku raskust.

Luuletus algab nukra pildiga:

Mets hõreneb — ta purpurehe vaob,
külm nurmele on külvand hõbehalla.
Kui vastumeelt päev pilvist vaatab alla
ja varakult siis silmapiirilt kaob.
Sees kamin köeb — leek paistab kurba tuba...

Luuletaja mõte kandub kaugel viibivaile seltsimeestele, ja nagu märkamatult toob see hinge kord-korralt enam soojust, sõprustunde armast soojust. Tundub, otsekui valgeneks üksildane, nukker mõisatuba.

---

[1] Moto — lühike katkend, värss või fraas teise autori teosest, mis on asetatud teose või selle üksikute peatükkide algusse. Moto aitab selgitada teose ideed või teemat. (Vt. näit. «Kapteni tütart»).

Me sõpruskond — mis kindlust hoovab siit!
Meid ükski jõud ei suuda lahku heita.
Ei kindlamat maailmas liitu leita
kui muretu ja vaba noorte liit.

Ükspuha, kuidas õnn ka vahel pööraks,
ükspuha, mida saatus veel ei too —
kuid muu maailm jääb meile ikka võõraks,
me kodu on vaid Tsarskoje Seloo.

Sõprade siiras armastus aitas poeedil taluda eluraskusi. Õrna tänulikkusega meenutab ta sõprade Delvigi ja Puštšini külaskäike.

... Sa, kallis Puštšin, leidsid
mu kaugesse ja unund majja tee.
Mu maapao öös sa rõõmsat valgust heitsid
ja lütseumi päevaks sai nüüd see.

Puškin unistab peatsest tagasipöördumisest Peterburi ning oma lootuste täitumisest — talvel Mihhailovskojes käinud Pustšini vihjed ettevalmistustest ülestõusuks andsid aiust sellele optimistlikule veendumusele.

Luuletuses on palju nukraid värsse: üksindus Mihhailovskojes, lein Itaalias surnud koolikaaslase pärast, eluvintsutused, ent selles nukruses ei ole kübetki halisemist, see on mehine nukrus. Kogu luuletus on ülistuslaul tõelisele, ühiste vaadete ja veendumuste alusele rajatud sõprusele.

Terve rea tunderikkaid värsse on Puškin pühendanud oma hoidjale, vanakesele Arina Rodionovnale, kes tulevast luulevägilast juba hällis kiigutas ja hiljem, Mihhailovskoje asumise-aastail, oli poeedile lähedaseks ning kalliks sõbraks. Hardumusega meenutab luuletaja oma «kulupäist kullakest», tema kortsunud käsi, milles nobedasti veerevad sukavardad, ta hella hoolitsust ja lakkamatut muret oma hoolealuse pärast («Hoidjale»).

Ka Puškini armastuslüürikat iseloomustab tunnete õilsus ja suur inimlikkus. Puškini lüürilist kangelast seob oma armastatuga hingeline ühtekuuluvus. Armastus annab talle moraalset jõudu, lohutust hallis argipäevaelus ja tahet võidelda hea ning kauni eest.

Iga inimhing, mis pole täiesti labastunud, igatseb inimlikku ilu, soojust, tähelepanu ja mõistmist. Eriti tugev on see nõue rikkaliku ja avara tundemaailmaga inimesel.

Puškin elas Mihhailovskojes peaaegu täielikus üksinduses ja kannatas selle all väga. Mõnikord sõitis ta naabermõisa Trigorskojesse, et sõbralikus vestluses meelt lahutada. 1825. a. suvel viibis naabermõisniku juures viimase sugulane A. P. Kern, kelles

Puškin leidis tähelepaneliku vestluskaaslase ning hea sõbra. Temale pühendatud luuletus **«A. P. Kernile»** on Puškini armastuslüürika tippsaavutusi.

Luuletus ülistab suurt inimlikku ilu. Nagu ebamaine nägemus, nagu «puhta ilu geenius», ilmus armastatu lüürilise kangelase eluteele ja see kallis tund jäi imena meelde. Elu rasketel hetkedel,

kui süda mures troosti vajas,
kui elulärm mu ümber kees,
õrn hääl veel kaua kõrvus kajas,
hell pilk veel seisis silma ees.

Aastad, millal kunagise kohtumise mälestus unustuse-uttu vajus, olid eluröömuta, vaimustuse ja pisarateta halliks oleskeluks. Armastatu taasleidmine on ärkamiseks hingele.

Ja valgus sügav rõõm mu rindu
ja süda lööb täis joobumust:
ta jälle tunneb eluindu
ja pisaraid ja armastust.

Luuletuse vorm — värsi graatsia ja musikaalsus, kujundite õrnus ja mahedus (*hell* pilk, *õrn* hääl, kui *puhta ilu geenius* jt.) — teenib täielikult siira, puhta armastustunde poeetilise kujutamise eesmärki.

Suurepärase muusikalise väljenduse leidis Puškini luuletus helilooja M. Glinka romansis.

Loodus Puškini lüürikas. Oma erksa loodusetaju ja tugeva kunstnikuvaistuga oskas Puškin tabada vene maastiku omapära ja ilu, hingestada ning poetiseerida loodust.

Varasemas luules kujutab Puškin loodust romantilistes värvides. Loodus oli siin eeskätt taustaks kangelase jõulistele, kirglikele tunnetele ning sümboliseeris neid (idüllilised looduspildid luuletuses «Küla», meri kui vabaduse sümbol luuletuses «Merele» jne.). Looduse realistliku kujutamiseni jõudis Puškin Mihhailovskoje perioodil. Luuletaja hakkab oma tundmusi väljendama konkreetse looduspildi kaudu, need kasvavad looduspildist endast välja. Kõnetoon muutub lihtsamaks, südamlikumaks. Luuletustes **«Küla»** (1819) ja **«Käisin jällegi»** (1835) on kirjeldatud Mihhailovskoje ümbrust. Kujutamisviis on aga hoopis erinev.

«Küla»:

Mu ees on tuulikud, mäekingud, vetesooned,
siin tunnistavad eluhooned,
suits rehetaredel ja veised pilliroos,
need värvikirevad, noolsirged põllujooned,
et hool ja jõukus elavad siin koos.

«Käisin jällegi»:

... seal sõudes mööda salapärast voogu
veab kalur kehva noota. Kaugel kaldal
võib näha külasid — ja nende taga
üks vildak veski maadleb tuultega
ja pöörab vaevalt tiibu — ...

Puškini loodusluules ei ole valitud maastikke; see on tavaline, lihtne, tagasihoidlik Venemaa loodus. Ent selles igapäevases loodusmiljöös leiab ta alati ilu ja luulet. «Puškini jaoks ei eksisteerinud... niinimetatud «madalat loodust» ... Tõelisele kunstnikule on seal, kus on elu, ka luule,» märkis Belinski. Ka kõige troostitum looduspilt on tal elav:

Kus on siin hele nurm, kus mühav põlislaas,
kus laulev ojake, mis helgiks vastu vainult?
Me näeme tanumas kaht kurba puukest ainult.
Märg sügis alasti on kiskund ühe neist,
poolvettind lehestik veel vaevu varjab teist
ning ootab võbinal vaid külma tuulehoogu,
et koltund risuna maas katta porivoogu.

(«Mu punapõsine ja priske arvustaja...»)

Hingestatud looduspilte esitab Puškin teisel Boldino-sügisel (1833. aastal) loodud luuletuses **«Sügis»**. Luuletaja väljendab oma suhtumist aastaaegadesse. Ei kevad oma pori ega ka suvi kõrvetava kuumusega paku poeedile rahuldust. «Talv enam meeldib — siis on värske vaim ja keha.» Aastaaegadest on talle aga kõige kallim sügis.

Kuid armas minule on sügis, suve surm,
kui aasta rikkused ju kogutud on aita.
Nii vaikse säraga siis närbub mets ja nurm.
Nii tõrksast lapsest, keda ükski hing ei paita,
ka vahest õhkuda võib iselaadne hurm.

Luuletaja on tabanud sügisese maastiku iseloomulikke detaile: viimased lehed, hommikune hall, veel vulisev ojake, kuldsed ja purpurvärvi metsad jne. Veetlev on sügislooduse salapärane nukrus ja lahkumisilu.

Sügis mõjus Puškinisse alati elustavalt, ergutas ta fantaasiat ning töötahet. Just sügiseti töötas poeet väga pingsalt ja viljakalt (näit. Boldino-sügis 1830. a.). Ka luuletuses «Sügis» kõneleb kirjanik oma loomistööst. Huvitav sügispäev on seljataga. Värelev kaminatuli viib mõtted kaugustesse; peaaegu märkamatult hakka-

vad tekkima pildid, kujutlused, helid, «ja nagu unenäos mind mõtte vaba lend viib aina edasi — ta ees kõik teed on valla».

Ja mõtted tormlevad ja tõusevad mu sees
ja riimid tulvavad ja kähku sule järgi
sõrm haarab, paber on nii kutsuvalt mu ees
ja värsid voolavad, et aina üles märgi.

Järsuks kontrastiks luuletuse muretult optimistlikule põhimeeleolule on dissonantsina [1] kõlav lõpp: «Me sõidame... Kuid kuhu sõita siis?...» Tõepoolest — kuhu on võimalik suunduda selles türannia ja politseiriigis poeedil ja ta mõttekujutusel? See on luuletaja mõtisklus oma olukorra raskusest.

Luuletus **«Talveõhtu»** on loodud Mihhailovskojes. See on Puškini kaunimaid loodusluuletusi.

Mõis ja härrastemaja on mattunud hangedesse ja tuisku. Ei pääse õieti majastki välja, rääkimata kaugemale sõitmisest. Ent polegi ju kuhugi sõita — poeet on sundasuja, maakolkasse aheldatud põlualune. Talveõhtu on pikk ja igav. Hämaras toas vuriseb mõtteisse vajunud eidekese vokivärten. Aeg venib loiult. Väljast kostab mässava tuisu vihin. Vägisi püüavad vallutada rõhuvad, jonnakalt tüütavad mõtted, mida tahaks eemale peletada. Kuid pole mingit vaheldust. Tuba, pisiasjadeni tuttav, mõjub vangikambrina. Ainsaks kaaslaseks on vanake-hoidja, ent temagi on raskeis mõtteis... Niisugused meeleolud on inspireerinud selle luuletuse.

Luuletuse esimene stroof annab tuisuse talveõhtu looduspildi ning väljendab selle kaudu poeedi rõhuvaid ja ahistavaid meeleolusid. Eriti ilmekalt väljendub siin poeetilise ja tavalise, proosaliku kujutamise erinevus.

Tavaline väljendus.	Poeetiline, kujundiline väljendus.
Väljas on tuisk. Tuul on tugev, rebib katust ja põhjustab akna-luukide logisemist.	*Sompu mattes maa ja taeva* *vihiseb ja vingub tuul,* *kord kui loom täis surmavaeva,* *kord kui laps, kel nutt on suul.* *Õlgesid ta õhinaga* *katusel kord kahistab,* *kord kui rändur akna taga* *klopib, südant ahistab.*

[1] Dissonants — ebakõla.

Lüüriline looduspilt on elamuslik ning meeleolurikas. Luuletaja on kasutanud personifikatsiooni: tuul *vingub, õhinaga kahistab* õlgesid katusel, *klopib* akna taga. Tuule- ja tuisuiilide vahelduvat paisumist ja nõrgenemist iseloomustavad tabavalt vastandlikud võrdlused: kord sarnanevad nad surmaoigeis metsloomaga, kord õrna lapsenutuga, kord klopivad alandliku rändurina ukse taga, kord raevutsevad vihaselt õlgkatuse kallal. Looduspildi mõjukust suurendavad tuule vihinat meenutavad häälikud, mida on õnnestunud isegi tõlkes edasi anda *(vihiseb ja vingub tuul — вихри снежные крутя)*.

Järgmine stroof kujutab mõtete ja meeleolude edasist arenemist. Toa tüütavas hämaruses tekkinud nukratest mõtetest ängistatud poeet püüab neist vabaneda. Mida teeb eideke-hoidja? Ka vanake on vaikne, mõtteisse vajunud — pole temastki tusatuju lohutajat. Ent luuletaja leiab iseendas jõudu nukra meeleolu hajutamiseks. Õrna soojusega pöördub ta hoidja poole:

Oh mu sõber, kannud toogem!
Vanakene hea ja hell,
kui on mure, kokku joogem —
kergem saab siis südamel.

Poeet palub hoidjat laulda oma võrratuid rahvalaule. Kui palju lüürikat on selles mahasurutud nukrust väljendavas, tagasihoidlikus palves!

Laula lindudest, kes leidsid
mere taga vaikse maa,
kuidas varavalgel neitsi
lättel käis, oh laula sa.

Luuletuse viimane stroof on moodustatud esimese ja kolmanda strofi esimesest neljast värsist. Strofi esimene pool kordab rõhuvat meeleolu kehastavat looduspilti, teine pool toonitab poeedi hingejõudu, kõigist raskustest ülesaava optimismi jõudu, mis jääbki kokkuvõtva ideena kajama.

32 värsist koosnev luuletus annab sellesse kätketud meeleolude ja tunnete abil ulatusliku, tihendatud elupeegelduse: poeedi elusaatus, tolle aja aheldavad elutingimused, inimhinge rikkus, looduse omapära jne. Sellesama esitamiseks vajaks eepika kümneid lehekülgi.

Luulest ja luuletajast. Puškin suhtus oma loomingulisse töösse kui tähtsasse ja vastutusrikkasse ülesandesse. Oma mõtteid poeedist ja poeesiast on ta väljendanud mitmes luuletuses.

Luuletaja kutsumuseks on olla inimestele teenäitaja ning õpetaja. Ta peab kogu oma südametule ja kunstiande rakendama tõe teenimisele (luuletus «Prohvet»).

Puškin võitles kogu elu jooksul luuletaja vabaduse ning sõltumatuse eest. Poeet ei või alistuda «sõgeda hulga» laimule ega tohi ennast meelitada lasta kergemeelsest kiitusest või ahvatlevast tasust. Looja peab ise olema enda üle karmiks kohtunikuks (luuletus «Poeedile»). Puškin võitleb tsarismi ja nürimeelse kõrgema seltskonna surve vastu, mis takistas poeeti olemast rahva tõeline teener.

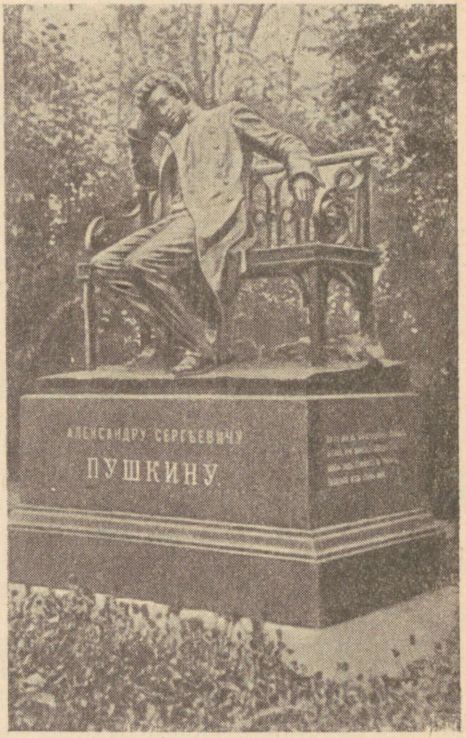

Puškini mälestussammas Puškinis.

1836. aastal, aasta enne oma surma kirjutas Puškin luuletuse **«Mälestussammas»** (*«Exegi monumentum»*[1]), otsekui tehes kokkuvõtte oma loomingulisest tegevusest. Kuigi me leiame luuletusest kirjaniku õigustatud uhkustunnet oma loominguliste saavutuste üle, ei seadnud Puškin luuletuse eesmärgiks kaugeltki mitte oma kuulsuse rõhutamist. Teatavasti oli kõrgem aadliseltskond ja

[1] *Exegi monumentum* — ma püstitasin samba. Maailmakirjanduses traditsiooniline liik luuletusi (näit. vana-rooma kirjanik Horatius, vene kirjanik Deržavin), milles kirjanik teeb kokkuvõtte oma loomingust ja annab sellele hinnangu.

tagurlik kirjanduskriitika meelestatud Puškinile vaenulikult. Suur kirjanik külvati üle laimuga ja karjuti tema talendi täielikust allakäigust. See ei olnud sõjakäik mitte ainult Puškini vastu, see oli reaktsionääride rünnak realistliku ja rahvusliku kirjanduse vastu, mille eestvõitlejaks oli Puškin. Poeet andis luuletusega «Mälestussammas» vastulöögi reaktsioonilisele kirjanduskriitikale ning kaitses oma loomingulisi põhimõtteid.

Uhkelt kõneleb Puškin oma loomingust, millega ta on endale rajanud võimsa ja püsiva mälestussamba. Veel enam aga hakkavad ta elutööd hindama tulevased põlved:

Ning hiigla-Venemaa mind mainib ühtelugu,
mu nime kuulda võib kord koduhõimu suus
küll slaavi lapselaps, küll soome rahvasugu,
kalmõkk ja tundrate tunguus.

Selle veendumuse annab kirjanikule teadmine, et ta on oma loomingu lipukirjaks seadnud kõrge ideelisuse ja rahvalikkuse. Puškin loeb oma suurimaks teeneks seda, et

. . . seistes püstipäi
ma laulsin priiusest, et solvatute aule
truuks alati mu kannel jäi.

Luuletuse viimane stroof väljendab poeedi kindlat veendumust, et tema poolt valitud tee on õige. Kindlalt otsustab ta minna oma teed, jäädes ükskõikseks tühise tunnustuse ja laimu vastu.

Suur kirjanik ei võinud aimata, et jõuline loomistöö peab varsti katkema ja et «Mälestussammas» jääb ta elutöö kokkuvõtteks.

Puškin on luuletuses «Mälestussammas» kasutanud antiikse oodi vormi. Luuletuses on võimsat graniitsammast meenutavat monumentaalsust, jõudu, pidulikkust. Seda on saavutatud esijoones vahelduva värsirütmiga (vahelduvad jamb ja peoon[1]), mis toob värssi tugevad rõhud. Iga stroofi lühendatud neljas värss tekitab pikema pausi ja otsekui kriipsutab alla mõtete kindlust.

Hilisemad poeemid.

Puškini ulatuslikumad teosed on valdavalt ajaloolise temaatikaga. Suur kirjanik püüdis lahti mõtestada ja kunstilises vormis kujutada Venemaa ajaloo tähtsamaid etappe. Eriti köitsid teda Pugatšovi ülestõusu sündmused ja Venemaa uuendaja Peeter Suur. Kui Pugatšovi talurahvasõda leiab kujutamist proosas, siis Peetrit ning tema ajaloolist osa käsitlevad poeemid «Poltaava» (1828) ja «Vaskratsanik» (1833).

[1] Peoon — neljasilbiline värsijalg, milles üks silp on rõhuline.

Poeem «Poltaava» kujutab Peetri poolt juhitud võitlust kodumaa sõltumatuse eest.

Võimuahne ning alatu kasakahetman Mazepa, kes unistab Ukraina kuningatroonist, kavatseb Peetrit reeta ning liituda Rootsi kuninga Karl XII-ga. Salakavala ning silmakirjaliku inimesena oskab ta oma õiget olemust varjata. Ta võidab vürst Kotšubei tütre Maria südame ning petab osavalt Peetritki, valgustades Kotšubei kaebust hetmani reeturlikkuse kohta ebaõiglase solvamisena. Julm Mazepa hukkab tema meelevalla alla sattunud Kotšubei ning ühineb Ukrainasse tunginud Karliga. Ent Mazepa võimuhullud plaanid jooksevad liiva: koos Karli vägedega purustab Peeter ka Mazepa.

«Vaskratsanik»
A. Benois' akvarell (1905).

Mazepa ja Maria hästi väljajoonistatud karakterid, Peetri jõuline kuju ja haaravad lahingupildid muudavad poeemi esmaklassiliseks kunstiteoseks.

Poeemi «Vaskratsanik» ideeks on üldriiklike taotluste üleolek üksikisiku kitsaist huvidest. Ajalooline probleem — üldriiklike ja üksikisiku taotluste kokkupõrge — on siin ühendatud «väikese inimese» isikliku eludraamaga.

Peterburi väikeametnik Jevgeni kaotab suure üleujutuse ajal oma armastatu; meeleheites neab Jevgeni pronksratsul istuva Peetri hiigelkuju, kuna ta peab õnnetuse peasüüdlaseks Peetrit kui linna rajajat. Samas aga viirastus õnnetusest tasakaalu kaotanud Jevgenile, et Peeter pöörab tema poole oma vihase pilgu ning Vaskratsanik hakkab talle kõikjale järele kihutama. Jevgeni hullub ja poob enda.

Selle «väikese inimese» elu on tõepoolest sügavalt kurb, ent ometi ei ärata see kaastunnet tema vastu. Jevgeni isikliku õnne taotlused ja nende kokkuvarisemine on mannetud Peeter I taotluste kõrval, mis kindlustavad riigi ja rahva saatust. Üksik peab paratamatult alluma üldisele. «Vaskratsanik» ühendab endas kaks žanrit: kangelaspoeemi, mille keskpunktis on Peetri monumentaalne kuju, ja realistliku jutustuse väikeametnik Jevgenist. Vastavalt sellele žanrilisele iseärasusele on Puškini värss kord pidulik, ülev (Peetrit ja tema tegevust kujutavates osades), kord asjalik-lihtne (Jevgeni elu kujutades). Puškin on poeemis andnud ilmekaid realistlikke olustikupilte.

Värssromaan «Jevgeni Onegin» on Puškini peateos. Ta alustas romaani kirjutamist 1823. aastal ja lõpetas selle 1831. aasta sügisel; töö teose kallal kestis seega kokku üle kaheksa aasta. See rõhutab ühelt poolt kirjaniku erilist kiindumust sellesse teosesse, teiselt poolt töö raskust. Viimast märkis ka Puškin ise. «Ma kirjutan nüüd mitte romaani, vaid romaani värssides — saatanlik vahe,» kurdab ta ühes kirjas.

Romaani «Jevgeni Onegin» on nimetatud «vene elu entsüklopeediaks». XIX sajandi 20-ndate aastate vene elu laialdane ja sügav käsitlus õigustab täielikult seda nimetust. Teos haarab paljusid kaasaja aktuaalseid probleeme: eesrindliku aadliintelligentsi eraldatus rahvast, aristokraatia ja maa-aadli elulaadi kriitika, romantilise elutüdimuse ja nukrutsemise paljastamine, mitmesugused kirjanduse, teatri, filosoofia ja poliitika küsimused jt. Puškini oluliseks saavutuseks romaanis on kaasaja aadlinoorsoo tüüpilise esindaja loomine. «Jevgeni Onegin» on esimesi realistlikke romaane mitte ainult vene, vaid ka kogu maailmakirjanduses.

Ülevaade sündmustikust. Romaani sündmustik on lihtne ja selgepiiriline. See keskendub peakangelase Onegini elusaatuse ümber. Kõrgemasse seltskonda kuuluvast perekonnast võrsunud aadlinooruk Jevgeni Onegin on saanud moodsa, võõrapärase kasvatuse, mis on talle andnud peaasjalikult seltskondliku käitumise vilumused. Mõnda aega naudib Onegin menu, mida ta saavutab suurilma lõbutsevas seltskonnas, ent mõtleva ja aruka inimesena hakkab ta selles pettuma. Isa surma järel otsustab Onegin sõita maal elava haige onu juurde. Viimase surm muudab Onegini kui ainsa pärija rikkaks mõisnikuks; ta otsustabki onult päritud mõisa jääda. Kuid vaikne maaelu köidab Jevgenit ainult lühikeseks ajaks; harimatute ja nürimeelsete naabermõisnike seltskond on eemaletõukav ja tüütav, samuti pettub Onegin talupoegade olukorra kergendamiseks tehtud reformikatseis. Vaheldust toob Onegini ellu noore naabermõisniku Vladimir Lenski tulek. Kuigi unistamisele kalduv ja kergesti süttiv Lenski on täielik vastand Onegini iseloomule, kujuneb nende tutvus peagi sõpruseks. Sõbra kaudu tutvub Onegin läheduses elava Larinite perekonnaga, kelle nooremasse tütresse Olgasse Lenski on armunud. Onegin kui iselaadi, tõsine, kõigesse skeptiliselt suhtuv inimene äratab Olga õe Tatjana Larina armastuse. Tatiana pihib oma tundeist Oneginile saadetud kirjas, ent see hülgab Tatjana armastuse: suurilma tühistes armuseiklustes närbunud Onegini süda ei ole suuteline süttima tõelises armastustules.

Onegin kohtub Tatjanaga uuesti viimase nimepäeval, millest Lenski keelitab teda osa võtma. Vastupidiselt Lenski teatele leiab Onegin Larinite juures eest labase provintsiaadli arvuka selts-

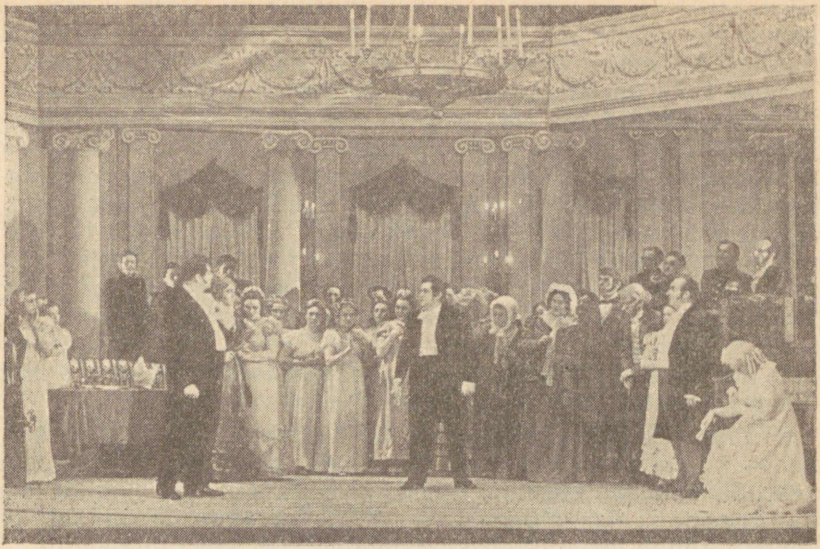

Stseen ooperi «Jevgeni Onegin» lavastusest RAT «Estonias».

konna; sellest pahandatuna otsustab ta Lenskile kätte maksta ning tegeleb kogu õhtu ainult sõbra mõrsja Olgaga. Tekib tüli, mis põhjustab ägedaloomulise ja armukadetseva Lenski poolt väljakutse duellile. Kahevõitlus lõpeb Lenski surmaga. Onegin sõidab välismaale, Olga unustab Lenski peagi ja abiellub, Tatjana asub elama pealinna. Tagasihoidlikust provintsineiust saab jõuka aristokraadi naine ja lugupeetud seltskonnadaam. Aastate pärast kohtab Onegin Tatjanat uuesti ja armub temasse. Ent Tatjana moraalitõekspidamised sunnivad teda Onegini armastust tagasi lükkama, kuigi ta nüüdki veel Oneginit armastab.

Aadliklassi elu kujutamine. Romaan annab avarale lõuendile maalitud pildi aadliklassi elust. Kirjaniku huvi aadliseltskonna elulaadi ja kaasaegse olustiku vastu ei ole juhuslik: romaani kangelase realistliku kujutamise põhimõte tingis vajaduse põhjalikult valgustada keskkonda, milles kujunes ja arenes peategelase karakter.

Romaanis kujutatakse aadliklassi mitmesuguste kihtide elu: pealinna aristokraatset seltskonda (I ja VIII peatükis), Moskva aadlit (VII peatükis) ja provintsimõisnikke (II ja V peatükis). Niihästi Peterburi hiilgavates salongides kui ka provintsi vanamoelistes härrastemajades on aadlike eluviis paheline.

Kirjanik rõhutab aadliklassi äärmist konservatiivsust, kartust igasuguste uuenduste ees. Oneginit peetakse naabrite poolt peaaegu mässajaks, sest ta asendab oma mõisas teoorjuse raharendiga.

Üksikasjadeni muutumatu ja vanamoeline on Moskva aadliseltskonna elu. Ainukesed uuendused, mida Peterburi suurilmas üksteise võidu omaks võetakse, on Pariisi ja Londoni moeuudised.

Aadli elu on parasiteeriv; elu sisuks on ainult lõbutsemine ja tühised ajaviited. Nii elas Jevgeni isa, kes «võlgu sõi ja võlgu jõi, kolm ballipidu aastas andis ja lõpuni kõik läbi lõi», lakkamatus pidutsemises möödub ka Jevgeni noorpõlv. Kitsas ja mannetu on huvidemaailm. Onegini onu tegeles ainult kärbsepüüdmisega, ta ainukeseks raamatuks oli «vanavärki» kalender. Harimatus ja vaimne tardumus iseloomustab Tatjana nimepäevakülalisi. Tühine ja armetu on ka pealinna aristokraatne seltskond; väline «tülgastav kassikuld» ei suuda varjata tõelise, sisemise kultuuri puudumist. Suhtumine talupoegadesse on jõhker ja julm. Üht nimepäevakülalist nimetab Puškin «orja surmasilmuseks»; mõisnike kiskjaolemust rõhutab ka Tatjana unenägu enne nimepäeva.

Tüüpilised maamõisnikud on ka Larinid. Tatjana ema, kes on majas täielik peremees, peab teenijate peksmist ja talupoegade nekrutiksandmist niisama endastmõistetavaks kui muude majapidamisasjade korraldamist. Larinite vanamoelist lihtsat perekonda kujutab kirjanik siiski südamlikumalt kui linna-aadlit.

Kirjaniku pilgu eest ei jää kõrvale ka need protsessid, mis toimusid XIX sajandi 10—20-ndate aastate eesrindlikumas aadlinoorsoos. Kasvab huvi Lääne-Euroopa valgustusfilosoofide vastu, levivad inglise romantilise luuletaja Byroni vabadusaatelised teosed, sigineb rahulolematus senise elukorralduse suhtes. Eesrindlikuma aadlinoorsoo pilk avardub, ta hakkab kahtlema ja väljapääsu otsima. Romaani peategelane Onegin on üks nendest aadlinoortest, kelle jaoks senine elulaad muutub kammitsevaks ja mõttetuks. Onegini elusaatuse kaudu kujutab Puškin vene aadliintelligentsi vaimseid otsinguid dekabristide liikumise koidikul.

Jevgeni Onegin. Romaani nimikangelane Jevgeni Onegin on kõrgemasse aadliseltskonda kuuluv noormees. Ta on arukas ja loomult hea inimene, kuid tema kasvatus ei aita neid omadusi edasi arendada. Tavakohase prantsuspärase kasvatuse eesmärgiks on kujundada Oneginist seltskonnainimene. «Pool-naljatades» antud õppetunnid ei varustanud Oneginit püsivate teadmistega ja tööharjumustega. *«Eks kuidagi ja kuskilt ole / me midagi kõik õppinud»* — nii iseloomustab Puškin Onegini haridust. Seltskonnaeluks oli see aga küllalt piisav. Onegin valdas vabalt prantsuse keelt, võis vestelda kirjandusest ja majandusteadusest, ja kuigi ta ladina keel oli «täis konarust» ning *«maakera möödunud perioodid / ei huvitanud tolmu all»*, siis see-eest *«Romulusest peale tal / me ajani kõik anekdoodid / jäid meelde»*.

Enam kui tõelisi teadmisi vajas seltskonnaelu oskust huvitavalt vestelda, moodsalt riietuda, hästi tantsida ja kergesti südameid vallutada. Kasvatus ja suurilm kujundasid ka Onegini iseloomujooni:

Kui noorelt võis ta olla jahe,
ükskõikne, siiras, häbelik,
nii usaldav, nii vaikselt mahe
ja oh kui silmakirjalik!

Jevgeni sukeldub lõbutsevasse suurilmaellu, kus ta kiiresti äratab tähelepanu hästi kasvatatud ja meeldiva noormehena. Onegini päevad kulgevad lõpmatus lõbustustereas: uhkeldavad lõunasöögid, teater, külaskäigud, ballid, peod. Ent päevast päeva korduv pillerkaar muutub peagi tüütavaks. Lõbujanu asendub tühjustunde, igavuse ja tusatujuga.

Onegin katsetab kirjutamisega, kuid «töö, karm ja raske, tüütas teda». Ka lugemine ei köida Jevgenit kauaks. Ta ei leia rahuldust pakkuvat tegevust ja igavus ning tusk jäävad Onegini alalisteks kaaslasteks.

Pärinud onu mõisa, asub Jevgeni maale elama. Esialgne rõõmutunne vahelduse üle asendub siingi nukruse ja igavusega. Ei paku rahuldust majapidamisega tegelemine ega reformikatsed, talumatuks muutunud nürimeelsed ja tagurlikud naabrid.

Onegin on üksik, ent väärad eelarvamused ja egoism ei lase leida teed kaasinimeste juurde. Ta ei oska hinnata Tatjana lihtsat ja siirast armastust ning hülgab selle. Vääruhkus ei luba tal loobuda duellist Lenskiga, ja ta tapab oma ainsa sõbra. Pärast pikki rännuaastaid kohtab ta uuesti Tatjanat ja kiindub temasse, kuid Tatjana jääb oma abielule truuks. Puškin loobub jälgimast oma kangelase edasist eluteed, mis on muutunud sihituks eksirännakuks.

Onegin on otsekui «üleliigne» inimene, kes ei suuda leida elus oma kohta. Mis on selle põhjus?

Loomu poolest head, ausat ja arenemisvõimelist inimest ei saanud kauaks köita suurilma tühine elulaad. Ent kasvatus, haridus ja elutingimused ei nõudnud temalt mingisuguseid pingutusi ning jätsid ta ilma kõige vajalikumast elus — tööst. Aadlikuna jäi ta ületamatusse kaugusse rahvast ega suutnud seetõttu leida ainuõiget teed, s. o. teed ühiskondlikult kasuliku tegevuse juurde.

Onegini-taolisi väära kasvatuse ja ebaterve ümbruse poolt mürgitatud andekaid inimesi leidus aadliklassi hulgas palju; ta on oma aja aadlinoorsoo tüüpiline esindaja.

Eelkõige Onegini kuju andis Puškini romaanile tohutu suure ühiskondliku väärtuse. Jevgeni Onegin on esimene nn. üleliigsete inimeste reas, mis läbib kogu XIX sajandi vene kirjandust. Alates «Jevgeni Oneginist» «oli igal romaanil, igal poeemil oma Onegin, s. t. jõudeolekule määratud, kasutu, teelt eksitatud inimene, oma perekonnale, oma maale võõras inimene, kes ei taha teha kurja ja on jõuetu tegema head, kes ei tee lõppude lõpuks midagi, kuigi

võtab kõike käsile, välja arvatud kaks asja: esiteks, ta ei lähe kunagi valitsuse poolele, ja teiseks, ta ei oska kunagi minna rahva poolele». *(Herzen.)*

Romaani teised tegelased. Vladimir Lenski on Oneginile täielik vastand. Onegin võrsus tüüpilises suurilma miljöös, Lenski kujunemisaastad möödusid välismaal. Oma rahvast ja elu tegelikkusest on ta veelgi kaugemal kui Onegin. Kui elus pettunud ja igavust tundev Onegin on tõmbunud iseenesesse, siis Lenski elab elukaugetes romantilistes unistustes. Lenski iseloomus on palju siirust ja õilsust; sõprus- ja armastustundeid peab ta pühaks. Lenski harrastab arutlusi filosoofilistel ja kirjanduslikel teemadel ning kirjutab romantilisi luuletusi. Elukauge ja unistleva Lenski tõsisem kokkupõrge elu karmi tegelikkusega lõpeb traagilise katastroofiga: ta hukkub duellil Onegini käe läbi.

Ka Lenski kuulub oma aja aadliintelligentsi paremate esindajate hulka. Kuigi Puškin suhtub Lenskisse südamliku kaasaelamisega, mõistab ta teravalt hukka oma kangelase romantilise eluvõõruse. Arutledes Lenski-taoliste karakterite võimalikke arenemisteid, viitab Puškin sellele, et Lenski oleks võinud peagi manduda tavaliseks provintsimõisnikuks.

Tatjana Larina kasvas vanalaadse eluviisiga kolkamõisniku majas. Elulaadi lihtsus, lähedus loodusele ja lihtrahvale, Larinite perekonnas valitsev sõbralik ning külalislahke õhkkond aitasid süvendada Tatjana iseloomu häid jooni. Juba lapsepõlvest alates kaldus Tatjana omaette mõtisklema ja unistama ning armastas loodust. Vaatamata heale läbisaamisele jääb Tatjana perekonnas võõraks; seevastu tunneb ta ennast kodus raamatute keskel. Ahnelt loeb ta inglise sentimentalistlike kirjanike raamatuid, mis oma elukaugusele vaatamata toidavad neiu loomupärast ausus- ja õiglustunnet. Tõsise ja mõtiskleva Onegini ilmumine ei saa tütarlast rahulikuks jätta: Onegini kuju kattub loetud raamatute järgi kujunenud ideaaliga ja äratab Tatjana armastuse. Siiras Tatjana tunnistab avameelselt, et ta armastab Oneginit. Viimase eitav vastus on neiule raskeks hoobiks ning purustab ta unistused. Ent karm kokkupõrge eluga ei hävita teda nagu Lenskit ega muuda kasutuks erakuks nagu Oneginit. Tatjana karakter karastub, ta õpib paremini tundma elu ja inimesi. Mõistes, et elu ei täida ta õnneootusi, ei luba Tatjana väärikus ja kohusetunne tal ei teisi ega iseennast petta kättesaamatu õnne illusioonidega. Väärikalt lükkab ta tagasi Onegini armuavalduse.

Tatjana tervikliku ja harmoonilise karakteri kujunemist jälgib Puškin sügava kaasaelamise ja soojusega.

Olga on erinevalt oma õest pinnalise ja ahta hingemaailmaga provintsikaunitar. Varsti pärast Lenski surma läheb ta mehele, «korrates oma ema väikeste muudatustega, mida nõudis aeg». *(Belinski.)*

Romaani kesksete tegelaste hulka kuulub ka autori kuju. Autor ei ole mitte ainult oma kangelaste elusaatuse registreerijaks, vaid elab nendele kaasa kui lähedalseisev inimene. Ta nimetab Oneginit oma sõbraks, armastab Tatjanat ning säilitab Lenski luuletusi.

Romaani kompositsioonist. Romaan koosneb kaheksast peatükist; esialgse kavandi kohaselt kirjutatud üheksast peatükist muutis kirjanik teose viimistlemisel ühe (Onegini rännakud) romaani lisaks. Puškin töötas ka kümnenda peatüki kallal, kus ta kujutas Oneginit dekabristide seas, kuid hävitas selle.

Esimesed kolm peatükki moodustavad sissejuhatuse, ekspositsiooni. Kirjanik tutvustab siin oma romaani peategelasi: esimene peatükk on pühendatud Oneginile, teises jutustatakse Lenskist, kolmandas — Tatjanast. Romaani põhiintriigi (Onegin—Tatjana) sõlmituseks on Tatjana kiri Oneginile (III peatükis). Järgnev tegevus muutub elavamaks ja pingelisemaks ning seostub kõrvalintriigiga (Onegin—Lenski), mille kulminatsiooniks on kahevõitlus ja Lenski surm. Romaani põhiintriigi kulminatsiooniks on VIII peatükis esitatud Onegini ja Tatjana kohtumisstseen, millele järgneb lõpplahendus. Viimastes peatükkides tõuseb Onegini asemel kesksele kohale Tatjana kuju.

Kõrvuti eepilise osaga (tegelaste ja nende elusaatuse kujutamine) on romaanis rohkesti lüürilist elementi arvukate lüüriliste kõrvalepõigete näol, milles autor esitab oma mõtisklusi ning arutleb paljusid kirjanduslikke, ühiskondlik-olustikulisi ja teisi probleeme.

«Jevgeni Oneginit» kui järjekindlalt realistlikku teost iseloomustab elu kujutamise ulatuslikkus, tegelaste hingemaailma peen analüüs, nende käitumise psühholoogiline põhjendatus.

Autori kunstikavatsuslikud eesmärgid tingisid ka uut laadi stroofivormi loomise. Nn. «Onegini stroof» koosneb 14 värsireast omapärase riimiskeemiga (ababccddeffegg). Romaani värssidest õhkub haruldast keeleilu, elegantsi ja musikaalsust.

PUŠKINI PROOSA.

Puškin on vene realistliku proosa rajaja. Tema proosaloomingu paremikku kuuluvad «Belkini jutustused» (1830), «Dubrovski» (1833), «Padaemand» (1834), «Kapteni tütar» (1836). Puškin seadis proosaloomingu põhimõtteiks täpsuse, mõtterikkuse ja lühiduse ning andis neist lähtudes suurepäraseid eeskujusid kogu hilisemale vene proosakirjandusele.

Jutustustekogu **«Belkini jutustused»** kuulub viljakal Boldinosügisel loodud teoste hulka. Kogu sisaldab viis jutustust, mis annavad tõepäraseid pilte mitmesuguste ühiskonnakihtide elust — provintsi ohvitserkonnast («Lask») ja mõisnikest («Talutüdruk-

preili», «Tuisk»), väikeametnikest («Jaamaülem») ja käsitöölistest («Puusärgitegija»).

Tähtis koht on nende seas jutustusel «Jaamaülem». Teenistusredeli kõige madalamal astmel seisva postijaamaülema Võrini elu on täis kibedaid askeldusi, mida vürtsitab ninakate reisijate sõim. Ainsaks rõõmuks on talle tütar Dunja, kuid selle meelitab endaga kaasa juhuslik läbisõitja, noor husaar. Kannatav vanake rändab tütart otsides jalgsi Peterburi ja leiab lõpuks tütre asukoha, kuid husaar viskab ta jultunult välja. Hingepõhjani vapustatud Võrin hakkab jooma ja sureb.

Oma temaatikaga ning demokraatliku suunitlusega avas «Jaamaülem» uue lehekülje vene proosa ajaloos: ta tõi kirjandusse eluraskustes kannatava «väikese inimese».

«KAPTENI TÜTAR».

Puškini tähelepanu köitis Venemaa talurahvaliikumise ajalugu, eriti Pugatšovi sõda, mida ta õppis põhjalikult tundma. Ta uuris arvukaid arhiivimaterjale Pugatšovi liikumise kohta ja külastas 1833. aastal talurahvasõjaga seotud paiku: Kaasanit, Orenburgi, Uralskit. Kogutud materjali kasutas ta ajaloolise uurimuse «Pugatšovi ajalugu» ja jutustuse «Kapteni tütar» kirjutamisel.

Jutustus «Kapteni tütar» ilmus 1836. aastal. See on Puškini proosaloomingu silmapaistvamaid saavutusi.

Jutustuse süžeeline põhiplaan. Anda tõepärane pilt Pugatšovi ülestõusust oli keerukas ja raske ülesanne, liiatigi kirjanikule, kes oli ilmses ebasoosingus ja poliitiline kahtlusalune. Oma vaateid ja hinnanguid talurahvaliikumisele ei võinud Puškin väljendada otseselt, kuna see oleks kaasa toonud teose ärakeelamise ning saanud autorile saatuslikuks; need pidid teosest kaudselt välja kasvama, andmata võimalust kirjaniku süüdistamiseks poliitilises ebaustavuses. Sellest on tingitud jutustuse süžeelise põhiplaani omapära.

«Kapteni tütar» on ühtaegu ajalooline teos Pugatšovi ülestõusust ja perekonnajutustus maa-aadlik Pjotr Grinjovi elust. Puhtvormiliselt on jutustuse peategelaseks ainult Pjotr Grinjov, kes mina-vormis jutustab oma noorpõlvest ning abiellumisest kapten Mironovi tütre Mašaga. Ajaliselt langevad need sündmused Pugatšovi ülestõusu aastaisse. Ent ülestõus pole kaugeltki mitte ainult taustaks süütule perekonnajutustusele. Talurahvaliikumise võimas laine haarab ka Grinjovi oma keerisesse ning selle kaudu avaneb kirjanikul võimalus ulatuslikult valgustada ülestõusu ja ta juhti. Pugatšov tõuseb jutustuses keskseks kohale: temaga on seotud kõikide teiste tegelaste elusaatus. Kuna jutustus esitatakse Grinjovi märkmete kujul, on kirjanikul võimalik Pugatšovile hinnanguid anda näiliselt hoopis süütumal kujul, sest Grinjovi suhu sobivad niihästi siirad poolehoiuavaldused Pugatšovile kui ka truualamlikud kinnitused ustavusest keisrinnale.

V. Vaskovski gravüür.

Talurahva ülestõus ja Pugatšovi kuju. Puškini kaasaegsed reaktsioonilised kirjanikud ja ajaloolased kujutasid talurahva õiglast võitlust kuritegeliku mässuna ja selle juhti metsiku roimarina. Puškin andis ülestõusust ja Pugatšovist õige kujutuse.

Puškin valgustab, kuigi põgusalt, ülestõusu tõelisi põhjusi: talurahva, eriti ääremaade rahvastiku ränka ekspluateerimist, Jaiki kasakate rahutuste julma mahasurumist, seadusega peaaegu piiramatut omavoli, ebainimlikkust, õiglusetust. Selle üheks kohutavaks näiteks on vangistatud baškiir Belogorski kindluses.

Rahva hinges sädemena hõõguv viha paisus 1773. aastal jõuliseks ülestõusuleegiks. Surnud keiser Peeter III nime all ülestõusu etteotsa astunud kasaka Jemeljan Pugatšovi ümber koondus tuhandeid rõhutud talupoegi, kasakaid ja Uraali kaevanduste orje. Nagu jutustuses kujutatud Belogorsk, langes Pugatšovi kätte üks kindlus teise järel; kasakaväeosad läksid sageli tervete üksuste kaupa ülestõusnute poolele ning elanikud tervitasid Pugatšovi kõikjal soolaleivaga.

Ent ülestõus lõppes ikkagi kaotusega. Halvasti relvastatud, väljaõpetamata ning nõrga distsipliiniga talupojavägi ilmutas mehisust peamiselt oma koduümbruses; esimeste tõsisemate lüüasaamiste järel hakkas ta kiiresti lagunema. Švabrini-taoliste äraandjate käe läbi langes Pugatšov tsaarivõimude kätte.

Puškini suurepäraseks saavutuseks jutustuses on Pugatšovi kuju. Tema astumine jutustusse on seotud sümboolse looduspildiga: kõike mattev ja pimestav lumetorm ennustab ärevaid sündmusi. Pugatšov on veresidemetega seotud rõhutud talurahvaga ning kehastab tema paremaid omadusi. Sellele viitab ka tormiööl

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU

nähtud unenägu, milles Pugatšov ilmub Grinjovi ette aheldatud ja allasurutud rahva võrdkujuna.

Juba esimesel kohtumisel Pugatšoviga rõhutab kirjanik tema häid külgi: kergesti leiab taibukas rändur tee ning juhatab eksinud teelised abivalmilt postijaama. Lugeja heatahtlikku suhtumist ja huvi süvendab seejärel esitatud Pugatšovi portree. Järgnevates sündmustes lisab kirjanik oma kangelasele uusi jooni.

Pugatšov on küll kirjaoskamatu, kuid loomupäraselt andekas ja tark inimene. Astunud ülestõusu etteotsa, loob ta oma vägedes eduks hädavajaliku distsipliini ning ründab julgelt tsaarivägesid. Tema lahinguplaanid on hästi läbi kaalutud, julged ja ootamatud. Küllalt hästi teades, mis teda ebaõnnestumise korral ootab, ei kõhkle Pugatšov hetkekski. Tema julget võitlejaloomust selgitab Grinjovile jutustatud kirgiisi muinasjutu allegooria: selle asemel et kolmsada aastat raipest elada, on parem üksainus kord värskest verest söönuks saada; siis aga tulgu, mis jumal annab!

Pugatšov õiendab karmilt arveid rahva vaenlastega, nagu seda nõuab võitluse loogika. Ent talle saab enam ette heita pehmust kui julmust: suuremeelselt vabastab ta Grinjovi, kuigi viimane tahab minna vaenlase leeri.

Pugatšovi inimlikkus ja suuremeelsus avanevad veel selgemini võrdluses vastasleeri tegelastega. Sakslasest kindral suhtub ükskõikselt Grinjovi palvesse, Pugatšov aga sõidab isiklikult Belogorski, et Mašat Švabrini käest vabastada. Tühise heateo pärast kingib Pugatšov Grinjovile elu ja vabaduse, aga tsaarivõimude poolt heidetakse Grinjov põhjendamata süüdistuse alusel vanglasse. Kõikides võrdlustes tõuseb Pugatšov oma vaenlastest kõrgemale.

Grinjov. Simbirski kolkamõisas elava erumajori poeg Pjotr Grinjov on sümpaatne nooruk. Ema õrn hoolitsus, ratsasulase Saveljitši kasinad õpetused ja õiglust armastava isa karm nõudlikkus moodustasid kokku ta kasvatuse; koduõpetajaks palgatud prantslasest juuksur Beaupré (loe: bopree) ei jõudnud seilele ei olulist juurde lisada ega ka kuigivõrd kahju teha. Kuueteistkümneaastasena saatis isa Pjotri kaardiväepolgu asemel Orenburgi vana sõjakaaslase juurde teenima, andes kaasa järgmise õpetuse: «Teeni ustavalt seda, kellele oled truudust vandunud; kuula ülemuste sõna; ära lipitse nende ees; ära teenistuses ette tiku; ära teenistusest kõrvale põikle; ja pea meeles vanasõna: riideid hoia uuest peast, au noorest east.» Nii astub Pjotr ellu, mis peagi paiskab ta tormiliste sündmuste keerisesse. Grinjov karastub nendes kiiresti ja mehistub.

Isa õpetussõnu püüab ta alati täita. Aumehena astub Grinjov välja solvatud Maša kaitseks, kohkumata isegi kahevõitlusest. Ta on valmis sunnitööle minema, püüdes Mašat hoida kohtuprotsessist. Pugatšovi kallaletungi puhul Belogorski kindlusele käitub Grinjov vapra ohvitserina ning pääseb hukkamisest ainult õnne-

P. Sokolovi joonis (1891).

liku juhuse läbi. Isa õpetuse kohaselt peab ta aadliku kohuseks truult teenida oma keisrinnat ning üleminek Pugatšovi poolele on tema tõekspidamiste järgi võimatu «Minu elu seisab sinu käes: lased mul minna — aitäh sulle; käsid hukata — olgu jumal sulle kohtumõistjaks; mina aga olen sulle tõtt öelnud,» vastab Grinjov julgelt Pugatšovi ettepanekule.

Järgnevad sündmused viivad Grinjovi Pugatšoviga lähedasse kokkupuutesse. Grinjov kogeb tema suuremeelsust ja heatahtlikkust ning hakkab teda inimesena hindama. «Miks mitte öelda tõtt?» kõneleb Grinjov Maša vabastamise järel. «Sel hetkel sundis tugev kaastundepuhang mind tema poole hoidma.» Kuid aadlikuna ei mõista ta Pugatšovi võitluse õilsaid eesmärke; klassiomane arusaamine aust ja truudusest sunnivad teda jääma rahva vaenlaste leeri.

Kõrvaltegelased. Saveljitšiga paneb Puškin aluse huvitavale teenrikujude galeriile vene XIX sajandi kirjanduses. Heasüdamlik Saveljitš on pärisori mitte ainult oma seisundi poolest; pärisorjalik on ka tema mõttelaad ja suhtumine elusse. Ennastohverdava truudusega teenib ta oma hoolealust, osutades mõnikord oma lihtsameelses liigagaruses peaaegu karuteeneid.

Traagiline on Mironovite elusaatus. Lihtsõdurist ohvitserikraadini väliateeninud kindluseülem, aus ja pehmeloomuline Ivan Mironov hukkub võitluses nende vastu, kelle hulgast ta isegi on pärit. Sama saatus tabab ka tema energilist naist, kes on kindluse tegelikuks komandandiks.

Mironovite tütar Maša kuulub samuti jutustuse kõrvaltegelaste hulka, kuigi tema järgi on jutustus pealkirjastatud. Maša on lihtne ja siiras tütarlaps, kelle moraalsed tõekspidamised on kõigutamatud. Naiseliku õrnuse kõrval on temas palju kindlameelsust ja otsustavust.

Alatu Švabrin ning kergemeelne Zurin täiendavad aadliklassi iseloomustust.

ÜLEVAADE DRAAMALOOMINGUST.

Puškinile kuulub tähtis koht vene draamakirjanduse arengus. Tema draamaloomingu tippsaavutus — tragöödia «Boriss Godunov» — oli esimesi realistlikke lavateoseid vene kirjanduses.

Näitekirjanduse alal seadis Puškin endale eeskujuks suure inglise draamaklassiku Shakespeare'i, kelle loomingus ta hindas «iseloomude vaba ja avarat kujutamist ning lihtsust». Shakespeare oli Puškinile eeskujuks ka suurte ühiskondlike probleemide käsitlejana.

Tragöödia **«Boriss Godunov»** (1825) põhiteemaks on isevalitsuse ja rahva suhted, rahva osa ajaloos. Teose tegevus toimub XVII sajandi alguses, tsaar Boriss Godunovi valitsemisajal.

Tsaar Fjodori surma järel valivad bojaarid uueks tsaariks Boriss Godunovi. Kõheldes võtab Godunov trooni vastu; ta hinge koormab troonipärija tapmise ränk veresüü ja ta kardab. Godunov on tark ja kogenud riigimees, ent tema valitsemisaeg ei kujune õnnelikuks; rahvas suhtub Borississe umbusklikult, süüdistab teda troonipärija tapmises ja koguni mitmesugustes hädades, milles Godunov on tegelikult süütu. Kõik see muudab Borissi elu sügavalt traagiliseks. Rahva suhtumine määrab Godunovi saatuse.

Hämara kloostrikongi häirimatus rahus kirjutab vana munk Pimen kroonikat. Pimeni käest kuuleb noor munk Grigori, et Borissi poolt tapetud troonipärija oleks nüüd temaealine noormees. Grigoris viirastuvad rahutud pildid; ühel ööl põgeneb ta kloostrist, kuulutab enda Dimitriks, kes olevat Borissi käest pääsenud, ja astub Poola šlahta toetusel Godunovi vastu sõtta. Vale-Dimitri pealetung on edukas, sest rahvas ei poolda Borissi. Võimujanuline Vale-Dimitri jõuab Moskvasse ning teda pooldavad bojaarid kuulutavad ta tsaariks. Ent rahvas vaikib ... Rahvas määrab ka Dimitri saatuse: nagu ajaloost teada, tapeti ta vähem kui aasta pärast.

Puškin lahendas õigesti probleemi rahva osast ajaloos. Seadnud rahva oma tragöödia peategelaseks, näitas Puškin, et temale kuulub ajalookäigus peamine osa. Tragöödia kirjutamise ajal, mil eesrindlikes aadliringkondades levis rahulolematus isevalitsuse

Stseen ooperi «Boriss Godunov» lavastusest RAT «Estonias».

vastu, oli sellest ajaloolisest teosest väljakasvav järeldus selgesti tajutav. Pole ime, et Puškinile tehti tragöödia «Boriss Godunov» ettelugemise pärast karm noomitus ning selle ilmumise järel alustas reaktsiooniline kirjanduskriitika mahategevat klaperjahti.

Tragöödia «Boriss Godunov» oli novaatorlik teos. Puškin astus julgelt üle klassitsistliku tragöödia žanrinõuetest, esijoones kolme ühtsuse nõudest; tegevustik on laiahaardeline, arvukas tegelaskonnas on esindatud mitmesugused sotsiaalsed kihid, rahvas on tragöödiasse toodud otsustava jõuna, teoses on ühendatud traagilised, olustikulised ja koomilised stseenid. Tragöödia tegelaskujud — Boriss, Grigori, Pimen jt. — on eredalt individualiseeritud, mitmekülgselt väljajoonistatud karakterid. Realism peegeldub ka teose keeles.

Boldino-sügisel kirjutas Puškin kuus lühemat draamateost, mida on hakatud nimetama «väikesteks tragöödiateks». Nendes süveneb kirjanik inimhinge keerukatesse ja vastuolulistesse nähtustesse, analüüsib mitmesuguseid inimtundmusi ja kirgi: kadedust («Mozart ja Salieri»), ihnsust («Ihnus rüütel»), armastust ja meelelisust («Kivist külaline», «Pidu katku ajal»).

«Väikesed tragöödiad» kuuluvad koos «Boriss Godunoviga» maailmakirjanduse meistriteoste hulka.

Puškini loomingu tähtsus.

Puškini astumisega kirjanduse areenile lõppes vene kirjanduse eelmine periood. Kriitiliselt hinnates oma eelkäijate saavutusi võttis Puškin omaks, jätkas, süvendas ja arendas ainult parimaid traditsioone. Oma loominguga pani ta aluse vene rahvusliku kirjanduse kõikidele olulisematele peajoontele ning määras kirjanduse edaspidise arenemise suuna.

Puškin viis vene kirjanduses võidule realismi. Ta ühendas vene romantika kõrge värsikultuuri sügavalt realistliku elutunnetusega. Koos Balzac'iga (Prantsusmaal) oli ta üks realismi rajajaid maailmakirjanduses.

Puškinist alates on vene kirjanduse põhijooneks rahvalikkus. Puškini loomingu rahvalikkus väljendub teoste temaatikas ja probleemistikus, vene olustiku ja iseloomude tõepärases kujutamises ning keeles.

Puškini looming oli ja on kõrge ideelisuse eeskujuks. Temast alates on vene eesrindlik kirjandus alati olnud vahedaks ühiskondlikuks võitlusrelvaks.

Puškin etendas teedrajavat osa kirjanduse temaatilisel ja žanrilisel avardamisel. Ta andis vene kirjandusele suurepäraseid näidiseid kõigi žanride — luuletuse, poeemi, romaani, jutustuse, draama, muinasjutu jne. alal ning tõstis kõrgele kirjanduse kunstilise taseme. Eriti tuleb tunnustada Puškini meisterlikku värssi. Puškin lõi vene kirjanduskeele.

Suure vene kirjaniku nimi on tuntud ja armastatud kogu maailmas. Tema teosed on kirjanduslikeks õpperaamatuteks kõikide rahvaste kirjanikele.

A. Puškini mitmekülgne looming on pakkunud viljastavat ainet ka teistele kunstialadele, eriti muusikale (P. Tšaikovski ooper «Jevgeni Onegin», M. Mussorgski ooper «Boriss Godunov», M. Glinka ooper «Ruslan ja Ljudmila», B. Assafjevi ballett «Bahtšisarai purskkaev» jt.).

Eesti keelde hakati Puškini teoseid tõlkima möödunud sajandi viimasel veerandil. Suure kirjaniku esimeseks eestinduseks oli 1879. aastal ilmunud «Pealiku tütar», millele järgnes rida teisi proosatõlkeid («Dubrovski», «Padaemand», enamik Belkini jutustusi), katkendeid «Boriss Godunovist» ja kaks «väikest tragöödiat» («Kitsi rüütel», «Mozart ja Salieri»). Tolleaegse eesti luulekeele küündimatusele vaatamata suutis Jakob Tamm möödunud sajandi lõpukümnendeil anda rea luuleteoste suhteliselt õnnestunud tõlkeid («Poltaava», «Vaskratsanik», «Tondid», «Talveõhtu» jmt.). Ulatuslikult on Puškini loomingut eesti keelde tõlgitud nõukogude aastail, sealhulgas ka «Jevgeni Onegin». Puškini tõlkijaist on tuntumad Jaan Kärner, Betti Alver ja August Sang. Puškini looming on olnud viljastavaks eeskujuks tervele reale eesti luuletajatele.

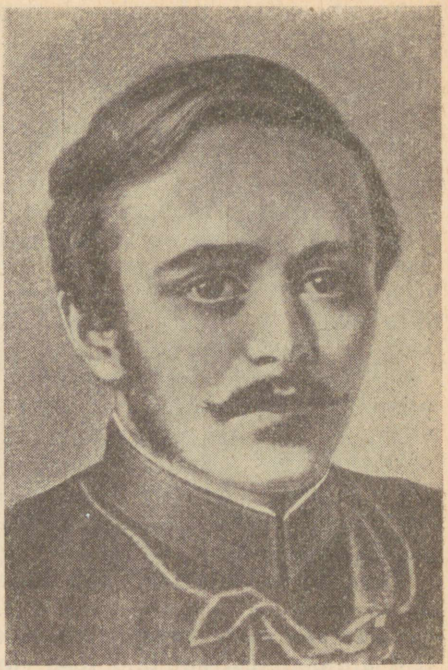

M. LERMONTOV
(1814—1841)

M. Lermontov jätkas Puškini ajastu kirjanduse üllaid traditsioone ja seadis oma loomingu lipukirjaks kõrged vabaduseideaalid. Selgemini kui ükski teine tema kaasaegne kajastas Lermontov oma loomingus XIX sajandi 30—40-ndate aastate eesrindlike inimeste ideelisi ja kunstilisi püüdlusi ning otsinguid.

ELUKÄIK.

Lapsepõlv. Mihhail Jurjevitš Lermontov sündis 14. oktoobril 1814 Moskvas. Tulevase kirjaniku lapsepõlv möödus emapoolse vanaema J. Arsenjeva mõisas, Pensa kubermangus asuvas looduslikult kaunis Tarhanõs.

Mihhail ei olnud veel kolmeaastanegi, kui ta ema suri. Vahekord isa ja vanaema vahel polnud varemgi hea: rikkasse ja nimekasse aadlisuguvõssa kuuluv vanaema polnud rahul oma ainukese tütre abiellumisega armee erukapteni, vaesunud Tuula mõisniku Juri Lermontoviga. Pärast abikaasa surma lahkus Juri Lermontov Tarhanõst, jättes Mihhaili vanaema juurde. Sagedased tülid Mihhailile lähedaste inimeste vahel ulatusid ka poisi kõrvu ja tumestasid ta lapsepõlveaastaid. Mihhailil ei olnud vendi ega õdesid, ta kasvas

ilma omaealiste mängukaaslasteta. Kõik see soodustas kalduvust mõtisklemisele ja unistamisele.

Nagu aadliperekondades tavaks, palgati ka Mihhaili õpetajaks välismaalased. Poeet kõneleb hiljem kahetsusega, et tal ei ole olnud niisugust hoidjat, nagu oli Puškinil: lihtsat vene inimest, rahvajuttude ja -laulude ammendamatut küllussarve. Ent kuigi Lermontovi kasvatati võõraste eeskujude järgi ja võõraste poolt, ei suutnud see teda rahvast eemaldada.

Juba varases lapseeas tutvus Lermontov talupoegade eluoluga. Nii Tarhanõs kui ka naabermõisates valitsev ülekohus ja ebaõiglus riivasid poisi hinge. Talupoegade jutustustest kuulis ta Pugatšovi ülestõusust, mis oli ulatunud ka Pensa kubermangu. Esimesi kunstielamusi pakkusid kaunid vene rahvalaulud.

Lapsena oli Lermontov nõrk ja haiglane. Tütrepoja tervise pärast muretsev vanaema viis poisi kolmel korral Kaukaasia tervisvetele. Kolmas Kaukaasia-reis kujunes unustamatuks elamuseks. Kaukaasia majesteetlik loodus, tervisvetel viibivate ohvitseride jutustused vapratest mägilastest ja lahingutest nende vastu, mitmesugused huvitavad inimtüübid — kõik see avardas tugevasti poisi kujutlusmaailma.

Pärast Kaukaasiast tagasitulekut algas korrapärane õppetöö. Tulevase kirjaniku ees avanes raamatute maailm. Raamatud ja prantslasest koduõpetaja jutustused maalisid silme ette pilte suurtest ajaloolistest sündmustest, Napoleonist ja 1812. aasta isamaasõjast.

Kuid Lermontov huvitus ka kaasaja sündmustest. Tarhanõsse ulatusid kuuldused ülestõusust Senati väljakul ja selle julmast mahasurumisest. Lermontovi vanaema kaks venda olid seotud dekabristidega ning võib arvata, et Tarhanõs jälgiti 1825. aasta traagilisi sündmusi tähelepanu ja pinevusega.

Õpinguaastad Moskvas (1828—1832). 14-aastasena astus Lermontov Moskva ülikooli juures asuvasse aadlike pansioni, kus tõõtas silmapaistvaid õppejõude ja valitses vabameelsem õhkkond. Pansioni-aastail ärkasid Lermontovi kirjanduslikud huvid. Ta võttis osa pansionis väljaantavate käsikirjaliste ajakirjade tööst. Valmisid esimesed kirjanduslikud katsetused.

Pansion oli vabameelsete meeleolude tõttu tsaarivalitsusele pinnuks silmas ja ta muudeti tavaliseks kepidistsipliiniga gümnaasiumiks. Protestiks palus Lermontov end pansionist lahkunuks lugeda.

1830. aasta sügisel astus Lermontov Moskva ülikooli kõlbluse ja poliitika teaduskonda, kust ta peagi siirdus keeleteaduskonda. Kuna professorite loengud ei pakkunud rahuldust, langes pearõhk iseseisvale enesetäiendamisele.

Lermontoviga üheaegselt õppisid Moskva ülikoolis Herzen, Belinski, Ogarjov ja paljud teised tulevased vene kirjanikud ning ühiskonnategelased. Üliõpilased korraldasid vaidlusõhtuid, lugesid

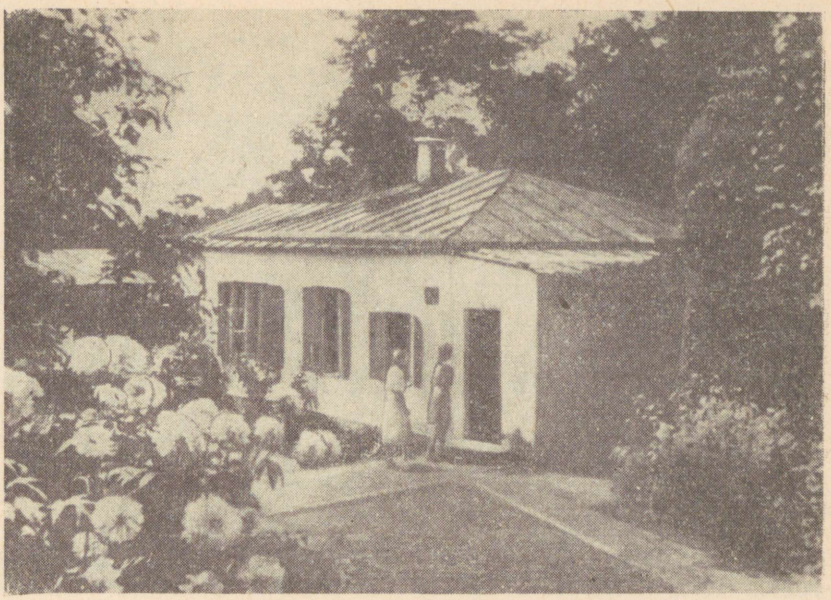

Lermontovi maja-muuseum Pjatigorskis.

keelatud kirjandust, sepitsesid protestiavaldusi tagurlike professorite vastu. Lermontov võttis üliõpilaste üritustest aktiivselt osa. Vaimustatult tervitas ta Prantsuse 1830. aasta revolutsiooni.

Pansioni- ja ülikooliaastad kandsid paljutõotavat loomingulist vilja. Noorukist poeet kirjutas mitusada luuletust, lisaks veel poeeme ja draamasid. Nende hulgas on küpseid kunstiteoseid (luuletused «Ma pole Byron», «Soov» jt.). Tulihingelise poeedi lemmikmotiiviks on vabadusiha ja protest rõhumise vastu («Türklase kaebed»). Neil aastail algas töö poeemi «Deemon» kallal, mis kestis elu lõpuni. Lermontov oli varasest noorusest innukas teatriharrastaja; teda köitsid eriti Schilleri ja Shakespeare'i draamad.

Lermontovi vahekord ülikooli juhtkonnaga oli pinev. 1832. aastal soovitati tal ülikoolist lahkuda. Asjaolu, et Lermontov ei ilmunud eksameile, andis ülikooli administratsioonile sobiva ettekääande tema kustutamiseks üliõpilaste nimekirjast. Samal viisil kõrvaldati ülikoolist aasta varem V. Belinski.

Esimene Peterburi ajajärk (1832—1837). Lermontov lahkus talle armsaks saanud Moskvast raske südamega. Peterburi, kuhu ta koos vanaemaga siirdus, ei meeldinud poeedile; ta pidas seda ametnike ja sandarmite linnaks.

Peterburi ülikooli Lermontovi vastu ei võetud ja ta astus allohvitseride kooli. Kirjanik nimetas neid aastaid «hirmsateks»

Tõepoolest, kool kujutas endast mõttetu kepidistsipliini ja drilliga kasarmut. Isegi raamatute lugemine — peale õpikute ja määrustike — oli keelatud ning junkrud kulutasid oma vaba aja prassingutes ja janditamises.

Ent ka niisugustes ebasoodsates tingimustes ei loobunud Lermontov kirjanduslikest harrastustest. Muu hulgas kirjutas ta sel ajal Pugatšovi ülestõusu kujutava jutustuse «Vadim».

1834 aasta sügisel ülendati Lermontov ohvitseriks ja määrati husaaripolku, mille asukohaks oli Tsarskoje Seloo. Teenistusest vabal ajal viibis ta Peterburis.

Esialgu sukeldus Lermontov suurilma lõbusasse seltskonnaellu. Kuid ballid, pidusöögid, maskeraadid, koosviibimised köitsid kirjanikku siiski vaid lühikeseks ajaks. Välise hiilguse alla peidetud tühisus, vaimsete huvide puudumine, väiklane intrigeerimine ja labasus muutusid Lermontovile vastumeelseks. Tõelist rahuldust leidis ta loomingulises töös. Aastail 1835—1836 lõi Lermontov terve rea suurepäraseid teoseid, nagu draama «M a s k e r a a d», lõpetamata jutustuse «Vürstinna Ligovskaja», luuletusi ja teisi teoseid.

Väljasaadetuna Kaukaasias (1837—1838). 1837. aasta veebruaris levis Peterburis kulutulena teade Puškini duellist d'Anthès'iga ja luuletaja surmast. Lermontov oli vapustatud oma suure eeskuju traagilisest saatusest. Nende meeleolude ajel sündis luuletus «P o e e d i s u r m». Saanud mõne päeva pärast teada, et õukonnas ja kõrgemas seltskonnas irvitatakse kahjurõõmsalt Puškini surma üle, lisas Lermontov oma luuletusele 16 lõppvärssi, millesse valas kogu viha poeedi surma tõeliste süüdlaste vastu. Kirglikust süüdistusest õhkuv luuletus, mis levis käest kätte, saadeti ka tsaarile pealkirja all «Üleskutse revolutsioonile». Märtsi alguses areteeriti Lermontov ja viidi peatselt üle tragunipolku, mis võitles Kaukaasias mägirahvaste vastu. Tsaari lootus, et Lermontov hukkub mägilaste kuulide all, siiski ei täitunud — Lermontovil ei tulnudki seekord lahingutest osa võtta.

Pjatigorskis tutvus Lermontov Belinskiga, Stavropolis ja Tiflisis (Tbilisis) dekabristidega, nende hulgas poeet A. Odojevskiga, kellega sai heaks sõbraks.

Üldse mõjutas Kaukaasia kirjanikku tugevasti. «Kaukasus muutus tema poeetiliseks kodumaaks,» märkis Belinski. Lermontov õppis tundma oma vabaduse eest võitlevaid vapraid mägilasi, tutvus nende eluolu ja rahvaluulega. Samuti tutvus ta mitme gruusia ja aserbaidžaani kirjaniku ning kultuuritegelasega. Kaukaasia — tema loodus, inimesed, rahvaluule — andis Lermontovile ainet paljudeks teosteks («Deemon», «Mtsõri», «Meie aja kangelane» jt.).

Lermontov ei jäänud sel korral Kaukaasiasse kauaks. Kasutades oma laialdasi sidemeid, saavutas vanaema tsaarilt järeleandmise: Lermontov viidi üle Novgorodis asuvasse polku. 1838. aasta aprillis andestati talle täielikult.

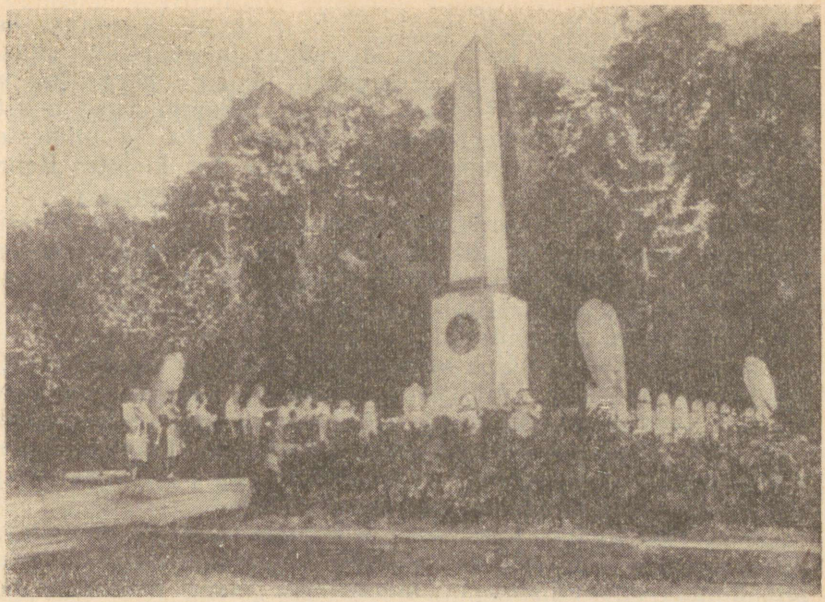

Lermontovi duellikoht Pjatigorskis.

Taas Peterburis (1838—1840). Lermontov, nüüd juba nimekas luuletaja, pöördus Peterburi tagasi. Väline lahkus, meelitlev tähelepanu, millega teda ümbritseti kõrgemas seltskonnas, ei lepitanud poeeti õukondlike ringkondadega. Suhtumine kõrgemasse seltskonda jäi vaenulikuks.

Seevastu veetles Lermontovi kirjanike maailm, kus ta tutvuskond üha laienes. Vestlused kirjanike, heliloojate ja kunstnikega olid seltskondliku suhtlemise päikesepaisteliseks pooleks. Loominguline tegevus avardub ja tiheneb. Ilmub hulk tõelisi luulepärleid, nagu «Poeet», «Mõtisklus», «A. I. Odojevski mälestuseks», romaani «Meie aja kangelane» peatükid jt. Lermontovi vabadusihast ja vana maailma hukkamõistust õhkuvad teosed ärritasid tsaarivalitsust. Kirjaniku tagakiusamine elustus taas. Tema ümber punuti mitmesuguseid intriige ja sepitseti laimu.

Teistkordne pagendamine Kaukaasiasse ja duell (1840—1841). Ühe vaenlase poolt sepitsetud intriigi tagajärjeks oli duell Prantsuse saadiku poja Barante'iga (loe: barant). Duell lõppes õnnelikult: Barante ei tabanud, Lermontov aga tulistas õhku. Ent see andis tsaarile hea võimaluse Lermontovi Peterburist kõrvaldamiseks. Kirjanik areteeriti ja viidi tsaari otsuse põhjal üle Kaukaasia mägilaste vastu sõdivasse jalaväepolku. Enne ärasõitu Kaukaasiasse külastas areteeritud poeeti kriitik V. Belinski. Nad

vestlesid elavalt ligi neli tundi. «Milline sügav ja võimas hing! Kui õigesti ta suhtus kunstisse, kui sügav ja vahetult puhas ilu tunnetus! Oo, temast saab vene poeet, niisama kõrge kui Ivan Suur[1]... Ma vaidlesin temaga ja nägin rõõmuga tema mõistuspärases, külmas ja kibestunud suhtumises ellu ja inimestesse sügavat usku nende mõlema väärtusesse.» Nii kirjutas Belinski kohtumise muljetest.

Kaukaasias võttis Lermontov 1840. aasta juulist kuni hilissügiseni osa lahingutest mägilaste vastu. Ka seekord jooksis tsaari lootus liiva: Lermontov ei hukkunud lahinguis. Väljapaistva mehisuse ja vapruse eest esitati ta mitmel korral ordeni saamiseks, kuid ettepanekut ei kinnitatud.

Sõjaväeteenistus mõjus poeedile rõhuvalt ja vastumeelselt. Ta unistas erruminekust, kuid Peterburis vastati sellekohasele palvele eitavalt. Vanaemal õnnestus talle hankida vaid puhkus sõiduks Peterburi. Poeet kasutas lühikest Peterburis viibimise aega, et veelkordselt taotleda luba erruminekuks, kuid kõik katsed jäid tulemuseta. Tuli Kaukaasiasse tagasi pöörduda.

Tagasiteel peatus Lermontov Pjatigorskis ja jäi sinna ravile. Suveks tervisvetele sõitnud pealinna kõrgema seltskonna esindajate hulgas oli palju kirjaniku vaenlasi. Tsaari moraalne toetus julgustas neid Lermontovi kõrvaldamiseks võimalusi otsima. Sobiv isik leiti Lermontovi sõjakoolikaaslase major Martõnovi näol. Lermontovi pilkesalmid ja karikatuurid tühise, keigarliku Martõnovi kohta andsid põhjuse intriigiks kirjaniku vastu. Martõnov kutsus luuletaja kahevõitlusele, mis toimus 27. juulil 1841. aastal Pjatigorski lähedal Mašuki mäe jalamil. See ei olnudki õieti duell, vaid ettekavatsetud poliitiline mõrv. Tingimused olid erakordselt rasked: kolm lasku kümne sammu kauguselt. Õnnelik juhus ei võinud siin enam kaasa rääkida, üks vastastest pidi langema.

Lermontov püüdis tühisest põhjusest tekkinud tüli lõpetada. Kuid ülesässitatud Martõnov teadis, et teda ootab kõrgemate ringkondade soosing, ega nõustunud leppimisega. Lermontovil tuli alustada. Ta tulistas suuremeelselt õhku. Kuid Martõnov ei olnud niisugust suuremeelsust vääriv inimene: mõrvari kuul tabas poeeti otse südamesse ja ta langes nagu niidetuna. Puhkes tugev äike ja vihm. Kõik kiirustasid ärasõiduga, jättes tapetud Lermontovi duellipaigale...

Alles hilja õhtul toodi luuletaja surnukeha Pjatigorskisse ja maeti mõne päeva pärast Pjatigorski kalmistule. Järgmisel aastal viidi ta põrm vanaema palvel Tarhanõsse.

Õukondlikes ringkondades võeti teade Lermontovi hukkumisest rõõmuga vastu. «Koerale koera surm,» ütles Nikolai I duellist kuuldes. Poeedi tapjat «karistas» tsaar kolmekuulise arestiga ja kirikliku patukahetsusega, sekundante ei karistatud üldse.

---

[1] Ivan Suur — kellatorn Moskva Kremlis.

Venemaa eesrindlikud inimesed tundsid sügavat kurbust Lermontovi surma puhul. «Kõik, mis väljub tavalisest korrast, hukkub: Puškin, Lermontov, hiljem aga ... paljud teised — sellepärast, et nad pole kodus, vaid surnud hingede maailmas,» märkis Herzen oma päevikus.

LUULELOOMING.

Lermontov oli Puškini kirjanduslik järeltulija. Kahe suure luuletaja loomingus on palju ühist, eelkõige kirglik vabadusiha, leppimatus kaasajaga ja kriitiline suhtumine ümbritsevasse. Samuti võime märkida ka erinevaid jooni. Puškini ja Lermontovi varasemad luuletused erinevad eelkõige oma meeleolu, oma emotsionaalse tooni poolest. Kriitik Belinski märkis, et kui ühe luuletused «on täis helgeid lootusi, siis teisel enam lootusi ei ole». See erinevus on seletatav ühiskondliku olukorra muutumisega. Puškini luuletee algus oli eesrindliku mõtte ja ühiskondliku võitluse tormilise tõusu ajajärk; Lermontovi loominguline tee algas kahekümnendate aastate lõpul, dekabristide ülestõusu mahasurumisele järgnenud ränga reaktsiooni perioodil, revolutsioonilise liikumise mõõna perioodil, mil laiades aadliringkondades valitsesid sünge pessimismi ja lootusetuse meeleolud.

Varasem lüürika.

Luuletusi hakkas Lermontov kirjutama varakult, juba õpinguaastail pansionis. Pansioni- ja ülikooliaastail kirjutatud 300 luuletust kujutavad endast omapärast poeetilist päevikut, mis kajastab niihästi luuletaja enda kui ka üldse selle aja eesrindliku noore tundeid ja mõtteid, tema suhtumist ühiskonnasse. Selle ajajärgu loomingus ilmnevad kujukalt tunglevale, revolutsioonilisele romantikale iseloomulikud jooned.

Luuletaja vastandab end ümbritsevale tühisele elule, mida ta vihkab. See loob *üksinduse* meeleolu, mis esineb väga paljudes varasema perioodi luuletustes ja on üldse Lermontovi lüürika üks põhimotiive. Ent põlastusväärsest keskkonnast eemaletõmbumine ei tähenda passiivset, tegevusetut leppimist. Lermontovi lüürika õhkub *tegevusjanust*:

Pean tegutsema, nii et korda läeks
mul surematuks muuta iga päev!
(«1831. a. juunikuu 11. päeval»)

Tema luuletuste lüüriline kangelane tunneb kustutamatut *vabadusiha*, igatsedes olla «steppide lind, kes lendab sinetavais kõrgusis ja peab kalliks vaid vabadust» («Soov»). Meisterlikult sümboliseerib neid meeleolusid avamerel tormi ihkav üksik

valendav puri luuletuses «Puri», mis on varasema perioodi silmapaistvamaid saavutusi.

Terava jõuga väljendub protest isevalitsuse ja orjuse vastu.

...seal rahvas ägab ahelate all...
Sel maal, oh sõber, on mu kodu...,

kõneleb poeet mõistukõnelises luuletuses «Türklase kaebed». Kartmatult ennustab luuletaja tsaarikroonide langemist («Ennustus»).

Lermontov oli oma luuletajatee algul romantik. Varasema perioodi luuletustes kajastuvate meeleolude aluseks on küll 30-ndate aastate Venemaa tegelikkus, ent see tegelikkus ei leia konkreetset kujutamist. Kuid Lermontovi romantismil on rida erijooni. See ei sea isiklikke pettumusi ja muresid ainuvalitsevale kohale, vaid on tugeva ühiskondliku laadiga. Nagu üldse romantilistele teostele omane, on ka Lermontovi luuletuste keel vastavalt tunnete ülevusele ning kirglikkusele hoogne ja väga kujundirikas.

Teise peroodi lüürika.

Probleemid, mis esinesid juba Lermontovi varasemas luules, leiavad arendamist ka hilisemas lüürikas, ent nende käsitlus on hoopis sügavam ja mitmekülgsem. Lermontovi luule ühiskondlik kandepind avardub märksa. Üksikisiku sisemaailma asemel kerkib lüürika keskpunkti üksikisiku ja ühiskonna vahekorra probleem.

Vabaduse ja protesti motiiv. Teise perioodi algust tähistab luuletus **«Poeedi surm»** (1837), mis kuulub Lermontovi lüürika parimate saavutuste hulka. Herzen kirjutas: «Püstolilask, mis tappis Puškini, äratas Lermontovi hinge,» äratas selle sihikindlale võitlusele. Varasemas luules vabadust ihkav ja protestiv Lermontov on selles luuletuses hoopis selgesõnalisem, raevukam ja täpsem.

Luuletus koosneb kahest osast, millest esimene on kirjutatud Puškini surmateate vahetu mõju all; 16-realise lõpuosa lisas luuletaja esialgsele variandile mõni päev hiljem.

Luuletuse osad on erineva emotsionaalse põhitooniga. Esimese osa motiivistikus on esiplaanil sügav lein Puškini surma puhul ja Puškini luulegeeniuse ülistamine. See tingib elegilise meeleolu, mida süvendavad pausidest katkestatud tunderõhulised laused. Lermontov tõstab esile Puškini suurust, kasutades selleks kirkaid kujundeid:

...угас как светоч дивный гений,
увял торжественный венок.

Luuletaja rõhutab Puškini «julget, vaba hinge», «vaba, kirglikku vaimu», ta «õilist laupa»; Puškini luulet nimetab Lermontov võimsaks.

Poeedi suursugusele ja helgele kujule vastandatakse Puškini tapja d'Anthès. Ent mitte ainult tühise seikleja ning külmaverelise mõrvari vastu pole suunatud poeedi viha ja põlgus. Luuletus maalib kujuka pildi Puškini pidevast tagakiusamisest, laimust ja solvamistest, orjameelsest vihast poeedi vastu, mis «ka viimseil minuteil tal kannul käis». Lermontov paljastab poeedi hukkumise tõelised süüdlased: tsaarivalitsuse koos õukonnaga. Süüdistus suure poeedi mõrvarite vastu toob eleegilise leinameeleolu kõrvale uue tundetooni, mis kord-korralt kasvades omandab erilise jõu luuletuse teises osas: see on kirglik süüdistus tsaarivalitsuse ja õukonna vastu. Ta nimetab neid alatusega kuulsaks saanud isade ülbeks järelpõlveks. Luuletus lõpeb jõulise ähvardusega, et «kõrgem kohtunik kord sisse nõuab võla».

Siis enam teeskluse ja laimu võim ei kesta.
Ka oma musta verega
te endalt üal maha pesta
poeedi õiglast verd ei saa.

Need värsid kujutavad tõepoolest üleskutset revolutsioonile, nagu mõistsid eesrindlikud inimesed ja nagu kartsid valitsevad ringkonnad, kes ruttasid autorile kätte maksma.

«Poeedi surm» mõjus novaatorlikult. Puškinlikke traditsioone jätkates purustas Lermontov vanad, kivinenud vormikammitsad. Niisugust poliitilist teravust ja konkreetsust, mis peegeldub luuletuse sõnavalikus ja kujundites, vene luule varem ei tundnud.

Lermontovi ideaaliks on vabadustarmastav, energiline, ühiskonnale kasulik isiksus. Kaasaegse aadlinoorsoo hulgas ei leidnud poeet oma ideaalide kehastust. Luuletuses «**Mõtisklus**» (1838) arutleb ta nukralt oma kaasaja, 30-ndate aastate noore sugupõlve üle.

Poeedi kaasaegne sugupõlv on minetanud oma isade (s. o. dekabristide põlvkonna) ideaalid. See on pinnatu, elus sihitult, omapead ekslev noorsugu, tal puudub teotahe, ta on leplik ja ükskõikne.

Hing häbiväärselt tuim on hea ja kurja vastu,
jõud eluvõitluses jääb välja toomata.

Hingelises tühjuses on lahtunud ka huvi «luule unelmate» vastu. Elatakse tundetult, suutmata õigesti vihata või armastada.

Poeet ennustab oma sugupõlvele rõõmutut saatust ja järelpõlvede hukkamõistu:

Pea jõuab lõpule me sünge elulugu,
me kaome jäljetult kesk unustuseööd.
Ei mõtet viljakat meilt päri järelsugu,
ei geeniuse alustatud tööd.

Kriitik Belinski toonitas «Mõtiskluses» antud kaasaegse sugupõlve iseloomustuse täpsust. Ta ütles, et «need värsid on kirjutatud verega», et nende autor tundis oma sugupõlve jõuetuse pärast südamepiina.

Nagu «Poeedi surm», ühendab ka «Mõtisklus» endasse eleegia ja satiiri, nukra arutluse ja valju süüdistuse.

Kodumaa Lermontovi luules. Kogu Lermontovi loomingut iseloomustab sügav patriotism. Juba luuleloomingu algusest peale on olnud Lermontovi lüüriliseks kangelaseks patrioot, kes tugevasti armastab oma kodumaad ja tunneb muret tema pärast («Türklase kaebed», «Borodino» jt.). Inimene, kes armastab iseennast rohkem kui oma maad ja rahvast ning saab seetõttu reeturiks, pole vääriline elama («Jooksik»). Lermontovi kodumaa-armastus on vaba šovinismist, mida tsaarivalitsus õhutas «rahvusluse» sildi all.

Lermontovi patriootilise luule väljendusrikkamaid näiteid on luuletus **«Kodumaa»**, mis on kirjutatud mõni kuu enne luuletaja traagilist hukkumist.

Luuletuses vastandab Lermontov oma kodumaa-armastuse nn. kroonupatriotismile. Tema patriotismi allikaks ei ole «vägevus, mis nõudnud verehinda», ei «endas kindlad valitsejasood», ei «mineviku kallid muinaslood».

Mis on Lermontovile kallis? See on lihtne vene loodus: stepid, põlislaaned, kingul kasvav kaseke, võimas suurvesi. See on nukker küla, nikerdatud aknaluukidega ja õlgkatusega taluonn. See on lihtne talumees, töörahvas, ta «elu, töö ja pruugid». Poeet armastab kõike seda, millele aadliseltskond vaatas üleoleva põlastusega. Sellepärast nimetabki Lermontov oma kodumaa-armastust «iseäralikuks» (люблю отчизну я, но странною любовью!).

Lermontov on oma kodumaa-armastuse valanud meisterlikku vormi. Luuletus paneb kaasa elama südamliku ja siira tooni ning õrna lürismiga. «Kodumaa» ülesehitus mõjub uudselt. Poeet reastab omapäraseid, iseloomulikke üksikdetaile ja -pilte: stepid, põlislaaned, logisev taluvanker, tulekeste jada silmapiiril. Tabavalt valitud üksikpildid loovad värvika ja kaasahaarava kujutuse vene maastikust ja rahvast, kellega poeet on veresidemetega seotud.

Luuletuse teine osa (20 värssi) koosneb ainult kolmest lausest. See on tabav kunstiline võte: pikka lausesse kätketud mõte tekitab elamuse astmelise tõusu, gradatsiooni. Luuletuse viimased read lõpetavad meeleolu astmelise tõusu ootamatult lihtsa ning südamliku puändiga:

... ja kasteis õhtuil jään kesköönі simmanile,
täis rõõmu paljudele tundmatut,
kui tantsu saadab tramp ja vile
ja purjus talumeeste jutt.

Lermontovi huvi paelus ka kodumaa minevik. Seda väljendava luuletuse «B o r o d i n o» aineks on vene rahva kangelaslik võitlus 1812. aasta isamaasõjas.

Luuletaja ja luule teema. Lermontov pühendas oma luuleande rahvale. Oma vaated luulele ja luuletaja ühiskondlikule osale on ta meisterlikesse värssidesse valanud. Luuletuses «P o e e t» on luuletaja võrdkujuks pistoda. See on vaheda relvana ustavalt teeninud oma peremeest, mägilast. Viimase surma järel sattus pistoda rändkaubitseja kätte, kaeti kuldkirjadega ja on nüüd süütu lelu. Samuti on kulgenud luuletaja saatus: nagu kaasaegne sugupõlv, on ka poeet oma õige ülesande minetanud. Lermontov kaitseb dekabristlikku seisukohta: luuletaja olgu võitleja ühiskonna heaolu eest. Luule, mis seda ülesannet ei täida, on väärtusetu kassikuld. Luuletus lõpeb üleskutsega ärgata uuesti tõelisele tegevusele. Poeedi ja pistoda võrdlemine ning elavad, hästi valitud kõnekujundid muudavad luuletuse piltlikuks ning mõjurikkaks.

Luuletuses «Mõtisklus» süüdistatakse kaasaegseid tundetus suhtumises luulesse. Sama motiiv kordub luuletuses «P r o h v e t». Kaasaja eesrindliku poeedi traagika on kätketud järgmistesse värssidesse:

Tõearmastuse sõnumeid
ma kuulutasin inimsoole.
See aga marru ajas neid,
ja kive lendas minu poole.

Niisugune oli Puškini saatus ja seesama tabas ka Lermontovi ennast.

Poeemid. Lermontovi eepilise luule silmapaistvamaid saavutusi on poeemid «Mtsõri» (1838) ja «Deemon» (1841).

«M t s õ r i» on Kaukaasia aineil loodud romantiline poeem.

Nimikangelane Mtsõri sattus lapsena mägilaste vastu võitleva Vene väeosa kätte vangi ja viidi kloostrisse. Karm ja sünge kloostер ei suuda noores mägilases vabadusleeki kustutada, vastuoksa — see lööb päev-päevalt ägedamini lõkkele ja viib põgenemiskatseni. Kolm päeva eksleb Mtsõri mägedes, tundes ääretut rõõmu vabadusest ja kodumaa ülevast loodusest. Üliinimliku vaprusega võidab ta ettejuhtunud pantri, kuid ei leia haavatuna enam koduteed ja jõuab kolmepäevase ekslemise järel taas kloostrimüüride juurde. Surres pihib Mtsõri vanale mungale oma vabadusjanust ja põgenemisest. Kolme vabaduses veedetud päeva peab ta kallimaks kogu senisest elust.

Julgesse ja vabadust ihkavasse Mtsõrisse on kätketud Lermontovi unelmad täisverelisest elust, võitlusest, kodumaa-armastusest.

Poeem «D e e m o n» oli Lermontovi südamelähedasim teos, ta töötas selle kallal kümmekond aastat.

Peakangelane Deemon — uhke, taltsutamatu, kõike eitav vaim — on jumala vastu mässu tõstnud ning seepärast taevast välja tõrjutud. Deemonit rõhub üksindus. Kohanud surelikku neidu Tamaarat, loodab Deemon armastuse kaudu headusele ja tõele teed leida. Kuid Deemoni armastus on egoistlik ega suuda teda päästa. Tema suudlus osutub Tamaarale surmavaks. Kangelane jääb üksikuna maailmaruumi ekslema, ilma lootuseta, ilma armastuseta, ent alistumatuna ja uhkena.

Julge ja vaba Deemoni kujus on palju ülevat, samal ajal ka sügavalt traagilist. Deemoni traagika põhjuseks on tema äärmine individualism. Omades määratut hingejõudu, tõuseb ta võimsa isiksusena kõigist kõrgemale, ühtaegu kannatab ta aga viljatu üksinduse all, olles jõuetu seda ületama.

Poeemi romantilise kangelase kujus peegeldusid kaasaja inimese vastuolulised jooned: oma aja rõhuva ning aheldava tegelikkuse järsk eitamine ühelt poolt, teiselt poolt edasiviiva mõtte puudumine ja jõuetus tegelikuks võitluseks.

«MEIE AJA KANGELANE».

Sügav huvi oma kaasaja — 30-ndate aastate inimese vastu läbib kogu Lermontovi loomingut. Kirjaniku lüürikas leidis valgustamist kaasaja inimese ühiskondliku käitumise, tema tunnete, mõtete ja elamuste üks või teine külg: ühiskondlike ideaalide puudumine, tegevusetus, individualism, tundetus («Mõtisklus», «Prohvet» jt.). 30-ndate aastate inimese tüüpilised jooned peegeldusid ka romantilises poeemis («Deemon») ja dramaturgias («Maskeraad»). Ent nendes žanrides polnud võimalik kaasaja inimest igakülgselt põhjalikult kujutada. Selle ülesande lahendamiseks valib Lermontov romaanižanri.

«Meie aja kangelane» on psühholoogiline romaan: kirjaniku peatähelepanu on pööratud romaani peategelase sisemaailma kujutamisele. «Inimese hinge lugu, kas või kõige väiksema hinge oma, on vaevalt vähem huvitav ja vähem kasulik kui kogu rahva ajalugu,» toonitab kirjanik (eessõnas Petšorini päevikule). Oma romaani peategelase kaudu annab kirjanik sügava iseloomustuse ja hinnangu 30-ndate aastate sugupõlvele.

Romaani kompositsioon. Kompositsioon — teose ülesehitus, ta üksikosade valik, paigutus ja seostamine — on teose idee avamise tähtsaks vahendiks. Romaani «Meie aja kangelane» kompositsiooni omapära on tingitud kirjaniku kunstikavatsuslikest eesmärkidest. Romaan koosneb viiest osast: «Bela», «Maksim Maksimõtš», «Tamaan», «Vürstitar Mary», «Fatalist». Kõik osad on omavahel seotud ainult ühise peategelase Petšorini kaudu ning neid võib, peale «Maksim Maksimõtši», vaadata peaaegu iseseisvate jutustustena. Seesugune ülesehitus võimaldab kirjanikul oma peatege-

last paljudesse, üksteisest suuresti erinevatesse olukordadesse asetada, vältides seejuures keerukat sündmustikku. Romaani osade järjekord ei vasta sündmustiku ajalisele järjekorrale. Viimast silmas pidades tuleks romaani osad reastada järgmiselt: «Tamaan», «Vürstitar Mary», «Fatalist», «Bela», «Maksim Maksimõtš». Autori järjestus võimaldab peategelast võrratult paremini kujutada. «Belas» antakse Petšorini kuju lihtsa inimese pilguga nähtuna; vana sõjamehe Maksim Maksimõtši jutustus loob esialgse kujutluse peategelasest kui keerukast ja vastuolulisest iseloomust. Lugejal tekib küsimus: kes siis on see kummaline inimene? «Maksim Maksimõtšis» kõneleb Petšorinist jutustaja — rändav ohvitser, Petšoriniga võrdsel haridustasemel olev inimene, kellele Petšorin jääb samuti mõistmatuks nagu lihtsale staabikaptenilegi. See osa esitab ka Petšorini portree, mis on romaani peategelase iseloomustuses tähtsal kohal. Järgmised kolm osa on kirjutatud Petšorini päevikuna, mis laseb juba sügavamalt tema hinge tungida.

Romaani teistele tegelastele on Petšorini kõrval antud tunduvalt tagasihoidlikum osa. Nende peaülesandeks on Petšorini kuju sügavam avamine, mis võimaldub pea- ja kõrvaltegelaste võrdlemise ning nende omavaheliste suhete jälgimise abil. Tähtsat osa peategelase sisemaailma tundmaõppimisel etendavad romaanis looduskirjeldused.

Petšorin. Romaani peategelane Petšorin on ebatavaliselt andekas ja suurte võimetega inimene. Tema päevik annab tunnistust laiadest teadmistest ning avarast, juurdlevast mõistusest. Suurepäraselt tunneb ta inimesi: mõistab Mary hingelisi elamusi, näeb ette Grušnitski käitumist, annab kiiresti täpseid ja paikapidavaid hinnanguid teistegi kohta. Ent Petšorin ei ole sealjuures ainult kuiv mõistuseinimene, tal on sügav ja rikas tundeelu. Sügavalt on ta kiindunud loodusesse, oskab näha ja hinnata selle ilu. Igas olukorras säilitab ta enesevalitsemise, on otsustusvõimeline ja julge.

Ometi toob see tark ja aus inimene paljude ellu õnnetusi. Petšorin on Bela kannatuste ja hukkumise põhjustajaks. Tema jäine külmus solvab kibedalt Maksim Maksimõtšit. Tahtmatult purustab Petšorin salakaubavedajate elu, külvab pettumusi ja kannatusi Mary ja Veera eluteele. Petšorini käe läbi hukkub samuti Grušnitski.

Petšorin kannatab ka ise sügavasti. «Kas tõesti ... on mu ainukeseks ülesandeks maa peal purustada teiste lootusi?» küsib ta endalt kibedusega. Ängistavad mõtisklused iseenda ja oma elusaatuse üle korduvad Petšorini päeviku paljudel lehekülgedel. Hoolimata õnneliku ja viljaka elu eeldustest on Petšorin kannatav, õnnetu inimene. Mõistes oma elu väärtusetust on ta peaaegu valmis surma minema.

Millest siis on tingitud Petšorini negatiivne osa elus ja tema enda kannatused?

Petšorin pärast duelli. *D. Šmarinovi joonis.*

Kasvatuse ja miljöö mõjul kulges Petšorini elu väärsuunas. Varakult sukeldus ta priiskavasse suurilmaellu ja nautis selle lõbusid. Loova töö rõõm aga jäi võõraks. Petšorini-taolist andekat ja tarka inimest ei saanud seltskonnaelu tühised lõbud kauaks köita, ta tüdines neist peagi. Ent tegevust, mis talle hingelist rahuldust pakuks, ei suuda ta leida.

Ühiskondlike ideaalide ja huvide puudumine ei võimaldanud rikkalikke vaimseid võimeid ja kõrgeid moraalseid omadusi mingi viljaka eesmärgi teenistusse rakendada, aastad kuluvad sihitult ja kasutult. Petšorin mõistab seda isegi ja kannatab selle all. «Sirvin mälus läbi kogu oma mineviku ja küsin eneselt tahtmatult: milleks ma olen elanud? mis otstarbeks olen sündinud?... Aga kindlasti oli see otstarve olemas, kindlasti oli mul kõrge kutsumus, sest ma tunnen oma hinges mõõtmatut jõudu... Kuid ma pole taibanud seda kutsumust, olen lasknud end ahvatleda tühistest ning tänamatutest kirgedest, nende sulatusahjust olen ma välja

tulnud kõvana ning külmana nagu raud, kuid olen igaveseks kaotanud õilsate püüete lõõma — elu kaunima õie.»

Igavus ja alaline tühjustunne muutuvad lakkamatuks piinaks, tema tõelised tunded jahtuvad ja nürinevad. Individualistina tõmbub ta pettunult ja kibestunult iseendasse ning tegeleb ainult oma minaga. «Minu armastus pole toonud kellelegi õnne, sest ma pole midagi ohverdanud nende heaks, keda olen armastanud: ma olen armastanud enda jaoks,» tunnistab Petšorin. Temast on saanud üks neist kaasaja sugupõlve esindajaist, kelle kohta luuletuses «Mõtisklus» märgitakse nördimusega:

Ei mõtet viljakat meilt päri järelsugu,
ei geeniuse alustatud tööd.

Petšorin on vastuoluline inimene: ühelt poolt suured vaimsed jõud, teiselt poolt võimetus kasulikuks tegevuseks; ühelt poolt suur hingeline rikkus ja õilsus, teiselt poolt käitumine ja teguviis, mis toob hukatust kõikidele, kellega ta kokku puutub. See kahepalgelisus peegeldub ilmekalt Petšorini portrees, mis on meisterlikumaid sõnakunstimaale kogu maailmakirjanduses.

Lermontov jälgib oma kangelase saatust siira osavõtuga ning hindab kõrgelt tema häid algmeid. Kuid ta mõistab Petšorini hukka. Kirjaniku eitav suhtumine väljendub selgesti romaani ja Petšorini päeviku eessõnas: ««Meie aja kangelane» on tõepoolest portree, kuid mitte ühest inimesest: see on portree, mis on koostatud kogu meie sugupõlve pahedest nende täies arengus.»

Petšorin sarnaneb paljuski Puškini romaani «Jevgeni Onegin» kangelasega. Ent nende elusaatuses ja karaktereis on rohkesti erijooni. Onegin elas 20-ndate aastate poliitilise tegevuse tõusu ajal, tal oli võimalus liituda aadlike-revolutsionääridega (seda mõtles Puškin romaani kümnendas peatükis näidata). Petšorin on 30-ndate aastate reaktsiooniaja inimene ning ühiskondliku tegevuse juurde oli tal tohutult raskem teed leida. Oma vaimsete ja hingeliste omaduste poolest seisab Petšorin Oneginist kõrgemal. Kangelaste erinevust rõhutades märkis Belinski: «Onegin tunneb igavust, Petšorin aga kannatab sügavalt.»

Kõrvaltegelased. G r u š n i t s k i on tühine keigar, kes unistab «romaani kangelaseks» saada. Petšorin kannatab tõeliselt, Grušnitski ainult teeskleb pettunud kangelast, et olla moodne ja huvitav. Käitumises, kõnes, riietuses — kõiges ilmneb püüe välja paista. Päheõpitud fraasid ja teravmeelsused annavad tunnistust tühisest inimesest.

Grušnitski käitumisviis ja kogu elusaatus kulgeb seaduspäraselt: hooplemine, väiklane kadedus ja kitsarinnaline eneseuhkus viivad lõpuks alatute tegudeni ja kõik lõpeb vääritu hukkumisega. Grušnitski on Belinski ütluse järgi üldnimi, ta iseloomustab arvukat osa tolle aja ühiskonnast. Kõiki neid Grušnitski põhijooni väl-

jendab kujukalt tema välimus, käitumine (eriti ballieelsel kohtumisel Petšoriniga) ja kõne.

Romaani südamlikumaid kujusid on Maksim Maksimõtš. Veetnud kogu elu Kaukaasia mägikolkais, on ta silmaring võrdlemisi kitsas. Ent oma hingeliste omaduste poolest on ta Petšorinist puhtam. Kaasinimeste vastu lahke, sõbralik, siiras ja abivalmis, enda vastu aga nõudlik ja sõjamehelikult karm — niisugune on vana staabikapteni loomus. Maksim Maksimõtš ei tunne suurilma teesklust ja valet ning tundub lihtsameelsena. Ta armastab Belat nagu oma tütart ja on kiindunud ka Petšorinisse. Seda raskem on tal mõista viimase vasturääkivusi ja kummalist käitumist Bela suhtes. Selle Belinski sõnade järgi «oivalise hinge ja kuldse südamega inimese» elusaatuses on paljugi traagilist, kuid ta talub seda mehiselt. Vahest kõige rängemaks pettumuseks oli talle Petšorini külm ja hoolimatu käitumine nende viimsel kohtumisel.

Maksim Maksimõtš on üks neist «väikestest inimestest», kes Puškinist alates vene kirjandusse astusid. Lermontov vastandas ta Petšorinile nii sotsiaalse seisundi kui ka hingeliste omaduste poolest. Ja nii ühes kui ka teises suhtes ei kuulu kirjaniku sümpaatia Petšorinile.

Peategelasele hoopis lähedasem on doktor Verner. Neid lähendab terav mõistus, hea inimesetundmine, kriitiline ellusuhtumine. Kuid Verneril puudub Petšorini julgus astuda oma teed.

Neidu-salakaubavedajat («Tamaan») iseloomustavad meeleolude muutlikkus, salapärane, varjatud temperament, aheldamatu elujõud, julgus ja otsustavus. See omapärane loomus on otsekui loodud vabaks, ohtlikuks eluks ning tema kujust õhkub metsiku vabaduse poeesiat. Kokkupõrge temaga pidi Petšorinile peaaegu elu maksma.

Samasugune terviklik ning harmooniline iseloom on ka Bela. Petšorin ei võida kergesti Bela armastust, ent kui Bela jõuab selgusele oma tundes Petšorini vastu, pühendab ta sellele kogu oma hingejõu, südameheaduse ja peenetundelise õrnuse. Petšorini jahenemine on talle tõeliseks tragöödiaks, mille lõpetab Kazbitši noahoop.

Mary Ligovskaja on uhke, tark ning avara tundemaailmaga neiu. Kalduvus romantiliselt unistada põhjustab ajutist huvi Grušnitski vastu. Petšorini salapärane isiksus, tema huvikõitev käitumine ja nukker jutustus oma elust tekitavad aga Marys sügava kaastunde, mis puhkeb armastuseks. Mary on oma tunnetes siiras: ta avaldab esimesena armastust Petšorinile, kuid viimase poolt hüljatuna talub ta solvangu uhkelt ja enesealanduseta.

Aadliseltskond Pjatigorski tervisvetel on visandatud põgusalt, kuid ilmekalt. Klatš, intriigid, keigarlik uhkeldamine, tühisus ja sisemise kultuuri puudumine on omased sellele seltskonnale, keda kirjanik kujutab satiirilises valguses. Petšorini konflikt sellise keskkonnaga on mõistetav ja paratamatu.

«Tamaan». *M. Lermontovi joonis.*

Loodus romaanis. Romaani kompositsioonis on suur erikaal looduskirjeldustel. Kaukaasia looduse suurepärase tundjana maalib Lermontov ülevaid pilte mägismaastikust, orgudest ja kuristikest ning merest.

Looduspildid kirjeldavad tegevuskohti, aitavad hinnata elunähtusi ja inimesi, loovad meeleolu. Duellipaigale sõitvat Petšorinit valdab kustutamatu elujanu: loodus, mida ta alati on armastanud, tundub sel hommikul eriti ilus, sest on oht seda viimast korda näha. Duellijärgne looduspilt koosneb ainult ühest lausest, mis meisterlikult väljendab kangelase rusuvat meeleolu: «Päike näis mulle tuhmina, tema kiired ei soojendanud mind.»

Lermontovi loomingu tähtsus.

Kuigi Lermontovi loominguline tegevus kestis lühikest aega, rajas ta endale püsiva koha vene ja maailmakirjanduse ajaloos. Lermontovi loomingus kajastuvad kõige selgemini XIX sajandi 30—40-ndate aastate sugupõlve meeleolud, taotlused ja otsingud. Protest vägivalla vastu, vabadusaade, tegevusjanu ja kodumaaarmastus läbivad kõiki Lermontovi teoseid, olles ühendatud kaasaegse sugupõlve sihituse, loiduse ja tegevusetuse terava hukkamõistuga. Lermontovi looming on ühendavaks lüliks kirjanikedekabristide ning sajandi keskpaiga revolutsiooniliste demokraatide vahel.

Lermontovi loomingut iseloomustavad suur mõttesügavus, tugev analüüsi- ja üldistusvõime.

Tema kõrge ideelisus, inimpsüühika meisterlik kujutamisoskus ja väljendusrikas keel olid eeskujuks paljudele hilisematele kirjanikele: I. Turgenevile, L. Tolstoile, A. Tšehhovile, N. Nekrassovile jt.

Lermontovi teoseid on tõlgitud paljudesse keeltesse ning nad on kõikjal armastatud lugemisvaraks. Eesti lugejate kätte ulatusid Lermontovi teosed alates 1882. aastast. Ka Lermontovi luule esimesi silmapaistvamaid tõlkijaid oli Jakob Tamm.

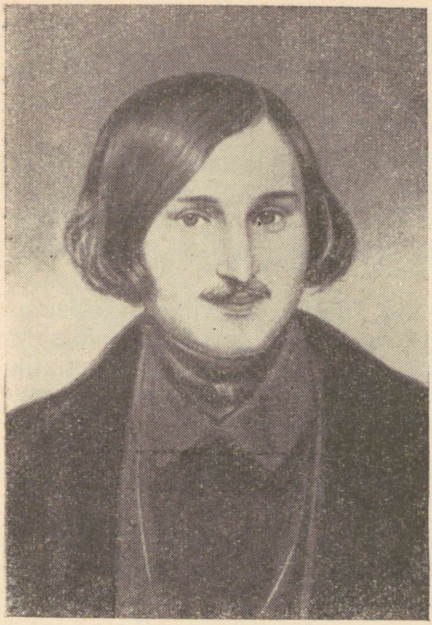

N. GOGOL
(1809—1852)

ELULUGU.

Lapsepõlv ja kooliaastad. Nikolai Vassiljevitš Gogol sündis 1. aprillil 1809. Kirjaniku lapsepõlv möödus vanemate väikeses mõisas Poltaava kubermangus. Gogoli isa oli haritud ja kunstihuviline inimene, katsetas kirjandusliku loominguga ning näitles rikka sugulase Troštšinski koduteatris. Troštšinski mõisa raamatukogu, pildigaleriid ja teatrietendused pakkusid tulevasele kirjanikule esimesi kunstielamusi.

Huviga kuulas Gogol rändavate rahvalaulikute laule ning vanaema jutustusi muistsetest kasakatest. Mällu sööbisid Ukraina looduse kaunid pildid.

Saanud alghariduse oma kodukülas, astus Gogol 1819. aastal Poltaava kreiskooli ning kaks aastat hiljem Nežini gümnaasiumi, mis oli tollal parimaid õppeasutusi Ukrainas ja andis kasvandikele hea hariduse.

Aastad, millal Gogol õppis Nežini gümnaasiumis, olid dekabristide liikumise ja demokraatliku ühiskondliku mõtte tõusuajaks. Tähtsate poliitiliste sündmuste mõju ulatus ka Nežini gümnaasiumi. Mitmed õppejõud arendasid oma kasvandikes õiget ühiskondlikku mõttelaadi ja demokraatlikke vaateid.

Haiglane ja loomult häbelik, ei seltsinud Gogol algul oma

kaasõpilastega; vabal ajal armastas ta joonistada ning luges palju, eriti luulet. Peagi aga kodunes ta elevusrikkas koolielus: võttis osa käsikirjaliste ajakirjade väljaandmisest, oli õpilaste raamatukogu juhatajaks, maalis lavadekoratsioone, esines näidendeis jne.

Gümnaasiumiaastaisse kuuluvad ka Gogoli esimesed kirjanduslikud katsetused. Ta proovis sulge nii luule kui ka draama ja proosa alal. Need katsetused pole kahjuks säilinud. Kaasõpilaste mälestuste järgi äratas ta juba siis tähelepanu satiiri- ja huumorimeelega.

Lähenev gümnaasiumi lõpetamine sundis tulevikule mõtlema. Noorukit valdab unistus niisugusest tegevusest, mis teeniks õilsaid eesmärke: «Ma põlesin kustumatust soovist olla oma elus vajalik riigi hüvanguks, tuua kas või väiksematki kasu... Õigusetus, suurim õnnetus maailmas, pureb kõige enam minu südant. Ma tõotasin kaotada mitte ühtegi minutit oma lühikese elu jooksul, tegemata head,» kirjutas Gogol gümnaasiumi lõpetamise eel. Temas küpses otsus, et südamelähedasi ideaale saab tulemusrikkalt ellu viia juristina töötades.

Tung ühiskondlikult kasuliku tegevuse järele tõmbas teda kaugesse ja ahvatlevasse pealinna, kus ta lootis oma võimetele rakendust leida.

Peterburis. 1828. aasta lõpus sõitis Gogol Peterburi. Ent pealinn valmistas talle pettumuse. Vaatamata soovituskirjadele ei õnnestunud teenistuskohta leida.

Alles järgmise aasta lõpul saab ta kantseleiametniku töökoha. Kuiv kantseleitöö ei võinud vaimsete kõrguste poole püüdlevat noormeest köita. Ometi polnud ka see aeg asjatult kaotatud: sellest keskkonnast leidis Gogol ainet jutustuse «Sinel» jaoks.

Hoolimata esikteose ebaõnnestumisest ei kustunud Gogoli huvi kirjandusliku loomingu vastu. Ta õppis teenistuse kõrval kunstiakadeemias maalikunsti ja kogus materjali uute teoste jaoks.

Elukauge romantilise kangelase asemel hakkas Gogolit huvitama ukraina rahvaluule ning hästi tuttav ukraina olustik. 1830. aastal ilmus jutustus «Bassavrjuk ehk jaaniõhtu», mis võeti heatahtlikult vastu. Edu tiivustas uusi jutustusi looma. Gogol tutvus tuntud kirjanikega, kes osutasid talle poolehoidu ning aitasid leida ajalooõpetaja koha Patriootilises Instituudis.

1831.—1832. aastal ilmus kaheosaline jutustustekogu «Õhtud külas Dikanka lähedal», mis tegi Gogoli nime üldtuntuks. Kirjanikku rõõmustas eriti Puškini tunnustav hinnang.

Kirjandusliku tegevuse kõrval köitis Gogolit ajalugu. 1834. aastal määrati ta Peterburi ülikooli üldajaloo professoriks. Ent Gogol ei leppinud ajaloo õpetamisel kehtivate kitsendustega. Aasta pärast loobus ta professori kohast ja pühendus täielikult kirjandusele.

Samal aastal ilmusid jutustustekogud «Mirgorod» ja «Arabeskid», milles ilmnes Gogoli tugev satiirikutalent.

Gogoli kui kirjaniku tõusuteed aitas sillutada Puškin, kes jälgis tähelepanelikult tema ideelist ja loomingulist arenemist. Mõistes Gogoli satiirikutalenti, soovitas Puškin tal kirjutada komöödia Venemaa kroonuametnike-tšinovnikute elust. 1836. aastal tuligi Peterburis lavale komöödia «Revident». Teos pälvis demokraatlike kriitikute kõrge tunnustuse, kuid reaktsioonilised ajakirjanikud ja pealinna ametnikud alustasid näidendi ja autori vastu tõelist klaperjahti. «Nüüd ma näen, mis tähendab olla komöödiakirjanik. Vähimgi tõevari — ja su vastu tõustakse üles,» ütles Gogol. Ülekohtused kallaletungid ärritasid kirjanikku ning häirisid loomistööd. Gogol otsustas ajutiselt välismaale sõita.

Välismaal. Gogoli välismaal viibimine kujunes siiski pikaajaliseks (1848. aastani); ta elas Šveitsis, Saksamaal, Prantsusmaal ja Itaalias, töötades oma teose «Surnud hinged» kallal, mida ta oli Puškini õhutusel juba mõned aastad tagasi kirjutama hakanud.

Roomas viibides jõudis Gogolini masendav teade Puškini traagilisest surmast. See on Gogolile raskeks löögiks. «Kogu mu elurõõm, kõik minu ülevamad rõõmud on kadunud ühes temaga,» kirjutas ta sõbrale. Töö «Surnud hingede» juures aeglustus. Belinski poolt innustatuna lõpetas ta esimese köite ja see ilmus 1842. aastal.

Teos levis kiiresti kogu Venemaal, tekitades ägedaid vaidlusi ja kokkupõrkeid. Tagurliku kriitika vihased kallaletungid lõid Gogoli rööpaist. Töö teose järgmiste osade kallal ei tahtnud edeneda. Gogol hakkas kahtlema oma seisukohtades. Meeleheitehoos põletas ta poeemi teise osa käsikirja.

Gogolile olid võõrad Belinski ja Herzeni vaated ühiskonna revolutsioonilisest ümberkujundamisest. Ta lähemateks sõpradeks olid tollal tagurlikud vagatsejad, kes õhutasid kirjanikule juba lapsepõlvest omaseid usulisi tundeid. Gogol sattus müstitsismi ja patukahetsuse teele. 1846. aastal kirjutas ta raamatu «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega», milles asus pärisorjust ja isevalitsust kaitsma. Raamatule sai osaks terav hukkamõist kõigi eesrindlike inimeste poolt. Eriti jõuliselt astus selle vastu välja V. Belinski «Kirjas Gogolile».

Viimased eluaastad. Gogol elas üle rasket hingelist kriisi, mida süvendas veel haigus. 1847. aastal asus ta uuesti «Surnud hingede» teist osa kirjutama, kuid töö ei edenenud. Elu välismaal muutus rõhuvaks ja järgmisel aastal sõitis ta kodumaale tagasi. Kuid loomingulised kavatsused takerdusid ka siin. Rasked läbielamised olid laostanud kirjaniku tervise. Gogol suri 21. veebruaril 1852. aastal. Nädal enne surma põletas ta teise köite uue variandi.

GOGOLI LOOMING.

Ülevaade jutu- ja draamaloomingust. Kahest osast koosnev jutustustekogu «Õhtud külas Dikanka lähedal» (1831—1832) tõi Gogolile kirjanikukuulsuse. Kogu sisaldab kaheksa jutustust, mille aine on ammutatud ukraina rahvaloomingust. Neis romantilist laadi jutustustes on muinasjutupärane fantastika läbi põimunud reaalse elu piltidega. Sädeleva huumoriga kirjeldab Gogol neis ukraina külaelu, rahva tavasid ja legende. Uljaste noormeeste ja kaunite neidude kõrval kohtame tegelastena luua seljas sõitvat nõida, kuradit, kes taevast kuu varastab, näkineide, kõnelevaid linde ja loomi.

Jutustuste fantastika ja romantilise koloriidi tagant tungivad esile reaalse elu jooned, eriti olustikupiltides, mis ennustavad juba tulevast realistlikku suurmeistrit.

Kui «Õhtud külas Dikanka lähedal» on helge, lõbusa, optimistliku meeleoluga, siis järgmises jutustustekogus «Mirgorod» (1835) on muretus ja lõbus huumor loovutanud koha nukrale mõtisklusele. Gogolit häirib inimeste tühisus ja labasus. Muretsedes alatasa ainult maitsva eine pärast, veedab oma sisutuid päevi elumõtte kaotanud maa-aadel (jutustus «Vana maailma mõisnikud»). Veelgi nukrama mulje jätab «Lugu sellest, kuidas Ivan Ivanovitš läks tülli Ivan Nikiforovitšiga». Tühise põhjuse pärast — üks nimetab ägedushoos teist isahaneks — muutuvad head sõbrad ja naabrid eluaegseteks vaenlasteks ning laostavad ennast lõpmatutes kohtuprotsessides. «Igav on siin maailmas, härrased!» lõpetab Gogol selle jutustuse.

Juba «Mirgorodis» kujuneb Gogoli huumori kõige omapärasemaks jooneks «naer läbi pisarate».

Kogus «Mirgorod» ilmus ka ajalooline jutustus «Tarass Bulba», sootuks teist laadi teos, mille mehised kangelased on otsekui vastandatud kaasaja tühistele inimestele. Sügava kaasaelamisega jutustab kirjanik Tarassi, ta poja Ostapi ja teiste Zaporožje Setši kasakate võitlusest kodumaa sõltumatuse eest. Jutustust elustavad Ukraina avarate steppide suurepärased kirjeldused.

Järgnevas jutuloomingus (kogu «Peterburi jutustused») pöördub kirjanik Peterburi elu juurde, tundes huvi lihtsate, «väikeste» inimeste elusaatuse vastu.

«Peterburi jutustuste» tsüklisse kuulub ka jutustus **«Sinel»** (1842), milles kõlab sügav kaastunne lihtsale inimesele ja protest tema inimväärikuse alandamise vastu. Arglik ja alandlik kantseleiametnik Akaki Akakijevitš talub kannatlikult kaasametnike solvanguid. Hallilt ja üksluiselt kulgevad ta päevad igavaid kantseleipabereid ümber kirjutades. Akaki on selle üksluisusega harjunud ning tunneb oma tööst rahuldustki. Järsu vahelduse Akaki Akakijevitši ühetoonilisse ellu toob uue sineli muretsemise mõte. See vallutab vaese ametniku mõttemaailma, muutub tema elueesmärgiks.

Stseen komöödia «Revident» lavastusest V. Kingissepa nimelises Tallinna Riiklikus Akadeemilises Draamateatris.

Kuid rõõm sinelist on üürike: vaevaga muretsetud sinel röövitakse, elu muutub Akakile mõttetuks, kelleltki toetust leidmata ta sureb.

Jutustus «Sinel», «väikese inimese» sügav elutraagika, etendas vene kirjanduse ajaloos tähtsat osa. Kirjanike ja avalikkuse tähelepanu kandus mahasurutud, alandatud ja solvatud inimestele. «Me kõik oleme väljunud tema «Sinelist»,» ütles Dostojevski «Sineli» tähtsust alla kriipsutades.

Gogolil on püsiv koht vene näitekirjanduse ajaloos. Tema draamaloomingu tippsaavutuseks on komöödia **«Revident»** (1836), mille idee sai Gogol Puškinilt.

Näidendi süžeeline põhiplaan on lihtne, kuid originaalne. «Ma otsustasin «Revidendis» ühte hunnikusse panna kõik selle, mis ma teadsin Venemaal halba olevat; kogu ülekohtu, mida tehakse neis kohtades ja neil juhtudel, kus inimeselt tuleb kõige rohkem õiglust nõuda, ja siis juba naerda korraga kõige selle üle,» kirjutas Gogol.

Maakonnalinna juhtkond on kuulnud revidendi saabumisest. Ekslikult peavad nad revidendiks linnas peatunud keigarit ja hooplejat Hlestakovi ning püüavad teda altkäemaksuga ära osta. Teki-

vad segased ja koomilised olukorrad, milles ilmnevad ametnike kuritarvitused, alatus, labasus ja nürimeelsus.

Paheliste ametnike eesotsas seisab linnapealik, kes võtab kaupmeestelt lõivu ja omastab kiriku ehitamiseks määratud raha. Selle kelmi ja riigivarga elu eesmärgiks on «aja... jooksul upitada end kindraliks».

Linnapealiku kõrval näeme kohtunikku, kes ei heida pilkugi kohtutoimikutele, kasvatab kohtueeskojas hanesid ja võtab altkäemaksu hurdakutsikate näol. Hoolekandeasutuste kuraator võtab temale alluvas haiglas valitsevat korralagedust endastmõistetavana, sest «kui lihtne inimene sureb, sureb ta niikuinii». Hooplev Hlestakov puhub oma luiskamistega hirmu ja paanika lausa lõkkele, kasseerib altkäemaksu nii ametnikelt kui ka kaupmeestelt ning avaldab kõigele krooniks linnapealiku naisele armastust ja teeb abieluettepaneku tema tütrele. Võtnud kuulda oma aruka teenri nõu, oskab Hlestakov siiski parajal ajal kaduda. Ning siis saabub õige revident. Häbistava naeruga piitsutab Gogol oma näidendis tsaari-Venemaa ametnikkonna bürokratismi, kohusetundetust, altkäemaksuvõtmist, riigivargust, lipitsemist ning kultuuripuudust.

«Revidendi» meisterlikud tüübid, teravmeelne huumor ning mahlakas keel on ta tõstnud maailmakirjanduse populaarsemate komöödiate hulka. Gogol sai realismi juurutajaks vene näitekirjanduses.

«SURNUD HINGED».

Poeemi ainestik ja loomislugu. Oma loomisvõimete tipul hakkas Gogol 1835. aastal kirjutama poeemi «Surnud hinged», mis saigi kirjaniku küpseimaks saavutuseks.

Gogolit ängistasid pärisorjusliku korra pahed, aadliklassi mandumine, lodev jõudeelu ja ebapraktilisus. Ta valis oma teose peamiseks vaatlusalaks provintsimõisnike elu, ent kujutas rööbiti ka kubermangulinna miljööd, sealseid võimukandjaid, kogu Nikolai I aegset bürokraatlikku riigiaparaati.

Selles seltskonnas liigub ringi poeemi peakangelane, tegeldes ennekuulmatu äritehinguga: ta ostab mõisnikelt kokku surnud, kuid revisjoninimekirjast mahakandmata talupoegade hingi, et neid hiljem elavate pähe liigkasuga maha müüa.

Niisuguse leidliku süžee sai Gogol Puškinilt; see võimaldas «reisida ühes peategelasega mööda kogu Venemaad ning kujutada hulka kõige erinevamaid karaktereid», nagu kirjanik ise märgib.

Esialgu tahtis kirjanik kujutada «kogu Venemaad kas või ainult ühest küljest». Hiljem tekkis kavatsus teost edasi arendada. Poeem pidi kujunema kolmeköiteliseks: teine osa oleks kujutanud esimese köite negatiivsete tegelaste moraalset taassündi, kolmandas osas kavatses autor vene inimeste ideaalkujusid anda.

Kuid Gogol ei suutnud tõestada kunstis seda, mis elus vastupidiselt arenes. Ta püüdis positiivseid tüüpe luua ka mõisnike ja ametnike hulgast, ent tegelikkus ei pakkunud selleks tõepärast materjali. Kirjanik põletas kolm korda teise osa variandid (säilisid vaid mõned peatükid), kolmas osa aga jäigi kirjutamata. «Surnud hingede» kui vene kirjanduse tähtteose all mõistame esijoones poeemi esimest osa, mis ilmus 1842. aastal.

Mõisnikutüübid. Gogoli-aegne Venemaa astub lugeja ette kõigepealt provintsimõisnike meisterlikes tüüpides, keda peategelane Tšitšikov oma retkel külastab.

Satume kõigepealt **Manilovi** mõisa. See keskealine valget verd ja siniste silmadega mõisnik võib esimesel pilgul isegi meeldida: ta on ülilahke ja viisakas, tema huultel püsib meeldiv naeratus. Kuid varsti tajume Manilovi tõelist olemust: tema hingetühjust, tegevuseta olesklemist, viljatut unistamist.

Parasiitlik jõudeelu on Manilovi tööst ja igasugusest sihipärasest tegevusest võõrutanud. Ta ei käi kunagi põldudel, ei sega ennast majapidamisse, ei tea isegi, kui palju tal talupoegi on. Tšitšikovi ennekuulmatust soovist hämmeldunud, ei vaevu ta ometi asja üle juurdlema, oma roostes ajuaparaati pingutama. Praktiliste huvide puudumisega kaasneb täielik vaimne lodevus. Viimase raamatu lugemist alustas ta juba kahe aasta eest, kuid järjenäitaja seisab ikka veel 14. leheküljel. Manilov rohkem olesklebki kui elab.

Manilov on neid inimesi, kel puudub arvamuste iseseisvus, kriitiline suhtumine inimestesse. Kubermangu ametnikud on tema silmis «üliarmsad», «armastusväärsed», «väga meeldivad»; Tšitšikov, päris võõras inimene, lausa puistatakse üle meelituste ja sulava lahkusega. Niisugune valimatu sõpruse jagamine ei mõju põrmugi positiivse omadusena, vaid reedab loidu ja pinnalist inimest.

P. Boklevski

Manilovi mõisa tiigi kaldale on ehitatud sambakestega aiamajake, mis kannab pealkirja: «Üksildase mõtisklemise tempel». Manilov armastab unistada, õhulosse ehitada, labasest argielust kõrgemale tõusta. Kuid millest ta unistab ja mõtiskleb? Näiteks maa-aluse käigu ehitamisest või jälle kõrge torni püstitamisest, kust Moskvat võiks näha. See on viljatu, eluvõõras, maniilovlik unistamine. Selles mõttes ongi Manilovi tüüp üldmõisteks kujunenud.

Vastandiks Manilovile on prak-

P. Boklevski

tiline naismõisnik **Korobotška.** Korobotška tegevusraadius piirdub majapidamise pisitalituste ja muredega. Oma kodust kuningriiki tunneb ta pisiasjadeni ning ilmutab perenaiselikku osavust ja praktilist meelt.

Korobotškas on palju vanamoelist, patriarhaalset. Ta kõne ja kombed reedavad harimatust, ebausku, lihtsameelsust. Kuid kõige iseloomulikum on temagi loomuses varaahnus, mis Tšitšikoviga kaubeldes ühes nürimeelsusega välja lööb.

Gogol rõhutab, et Korobotška on oma koonerdamises ja vaimuvaesuses vägagi lähedane oma aristokraatlikele õdedele, kes elavad toredates lossides.

Teistsuguse meeleolu loob **Nozdrjov.** See on iseloomult ohjeldamatu tuisupea ja prassija, kes igavesti püsimatuna endale tegevust otsib. Tema ülevoolav energia leiab rakenduse kaardimängus, pummeldamises, skandaalides. Ükski koosviibimine, millest Nozdrjov osa võtab, ei möödu skandaalita. Nozdrjovi tuisupea-loomust ja pillavat elujõudu rõhutab ka välimus. «Ta oli keskmist kasvu, ilusa kehaehituse, täidlaste punaste põskede, lumivalgete hammaste ja süsimusta põskhabemega noormees. Ta oli värske nagu õun ning ta nägu aina lõkendas tervisest.»

Parandamatu vembumehena armastab Nozdrjov sõpradele vingerpussi mängida: ta levitab tühje jutte, ajab pulmad vussi või äritehingud sassi, luisates ja kelkides seejuures üle igasuguse piiri. Lausa kireks on saanud igasuguste vahetuste ja teiste tehingute sobitamine, kusjuures teda ei huvitagi kasu, vaid äritsemismõnu. Majapidamise jaoks aega ei piisa ja

P. Boklevski

seal on kõik, välja arvatud jahikoerte tall, korrast ära. Kogu talupoegadelt väljapigistatud tulu kulub priisates ja pillates.

Nozdrjov toob teosesse meeleolulist vaheldust ja mahlakat huumorit, ühtlasi on ta sügavalt sotsiaalne ning üldinimlik tüüp.

Vastandtüübiks nii Manilovile kui ka Nozdrjovile on **Sobakevitš.** Paljuütlev on Sobakevitši väline portree. Gogol võrdleb teda keskmise mesikäpaga, kelle kallal loodus ei ole «hakanud nägema suuremat vaeva... vaid löönud laias laastus: on virutanud kirvega korra ja on tulnud nina, on virutanud teist korda ja on saanud suu, suure oherdiga on puurinud silmaaugud ning, midagi hoolikamalt silumata, on saatnud maailma, öeldes: «Käib küll!»»

P. Boklevski

Tahumatud, kohmakad ja vastupidavad nagu mõisnik ise on ka mõisa hooned, kaevurakked, lattaed; isegi peremehe kabineti sisustus mõjub raskelt, nurgeliselt ja kohmakalt. Iga ese näib ütlevat: «Ka mina olen Sobakevitš.»

Sobakevitši välimus ja ümbrus on tõepoolest tema sisemaailma kujukas vastupeegeldus. Peremehe hingeelu on niisama kohmakas, mühaklik, robustne.

Huvitav on võrrelda kahe mõisniku suhtumist inimestesse. Manilovile on iseloomulik suhkurmagus lahkus. Sobakevitš on oma hinnanguis varjamatult sirgjooneline ja mahlakas. Kubermangulinna ladvik saab tema suu läbi hävitava iseloomustuse. Kuberner on «esimene röövel maailmas», politseiülem suli, kohtupalati esimees tola, kokkuvõttes — «suli istub suli kukil».

«Surnud hingede» müügitehingus ilmneb üks Sokabevitši põhijooni. See on tema kulakuhing, jõhkrus ja rahaahnus. Kui asi seisab rublas, on Sobakevitš hingetu ja taiplik arvestaja, kel küüned valvsalt enda poole. Tal nagu polekski «üldse hinge, ja kui oligi, siis hoopis mitte seal, kus pidi olema». Iseloomulik on, et Sobakevitši mõisas talupojad ei laostu: peremees hoolitseb, et nad maksimaalset tulu suudaksid anda. Sobakevitši varaahnus on hästi võrreldav tema apla, ohjeldamatu toiduhävitamisega.

Ka sellesse mõisnikutüübisse on kätketud palju üldinimlikku. See pole ainult varaahnus, vaid ka sisemine tahumatus, võimetus elus midagi kaunist näha ja mõista.

P. Boklevski

Masendavalt ja süngelt mõjub see kõdunemine ja hääbumine, mis iseloomustab **Pljuškinit** ja tema mõisat.

Talupoegade hurtsikud on kokku varisemas, härrastemaja meenutab elatanud invaliidi, aed on umbe kasvanud ja rägastikuks muutunud, peksmata vilja hiigelrõukudel kasvab umbrohi ja «külgedel isegi põõsaid». Peremees ise on inimvare, keda välimuse järgi võiks kerjuseks pidada.

Pljuškin on tuhande hinge omanik, talle kuuluvad suured tagavarad vilja, lõuendit, kalevit, nahku. Ja ometi liigub see veider «ilmutis» iga päev oma küla tänavail ja kõik, «mis talle seal silma hakkas, olgu see siis vana saapatald, mingi kalts, raudnael, savipoti kild või muu — kõik tassib ta koju».

Pljuškin on kogumiskire ohver, tema ihnsus on inimvääritu, mõttetu, laostav. Ta ei ela ise ega lase elada ka teistel.

Kunagi on Pljuškin sootuks teistsugust elu elanud. Tal oli perekond. Aruka peremehena majandas ta mõisat nii, et naabridki käisid talt majapidamist õppimas. Perekonna lagunemisega muutus järk-järgult kõik. Erakuelu andis «rohket toitu ihnsusele, millel, nagu teada, on hundiisu: mida rohkem õgib, seda aplamaks läheb». Kogumiskirg lämmatas inimlikud tunded; Pljuškinist sai inimpõlgur, kelle ümber elu on tühi ja surnud.

«Millise väikluse ja häbistava tühisuseni on võinud langeda inimene!» hüüatab Gogol.

Gogoli portreeloomise kunst. «Surnud hingede» mõisnikutüüpides on ere individuaalsus osavasti ühendatud oma klassi tüüpiliste joontega.

Gogoli portreeloomise kunst tugineb tegelase karakteri avamisele teda ümbritseva keskkonna kaudu. Kõik üksikasjad, kõik seigad tegelase ümbrusest ja käitumisest on valitud hoolikalt, sihipäraselt. Meenutagem Sobakevitši ümbruse harmooniat tema karakteriga, kogumiskire räpaseid jälgi Pljuškini toas, vanamoelise ja kolkalise elulaadi jooni Korobotška mõisas jne.

Portreed aitavad paremini mõista eelnev looduskirjeldus ja mõisa välisvaade, majapidamise seisundit iseloomustavad tähelepanekud. Järgneb tutvumine juba seesuguste üksikasjadega, mis viivad lähemale tegelase isiksusele. Hästi on tabatud välimuse ja

karakteri kooskõla. Keskustelus Tšitšikoviga tuleb järk-järgult ilmsiks kogu tegelase isiksus. Kõige olulisemat ühe või teise mõisniku karakteris rõhutab suhtumine «surnud hingede» müügitehingusse.

Karaktereid kujundades tõstab Gogol esile ühe, peamise joone, mis on karakteri peajooneks. Manilov on tegelikkusest irdunud unistaja, Nozdrjov — pillaja, Korobotška — koonerdaja, Pljuškin — haiglane ihnur ja koguja, aga Sobakevitšit iseloomustavad kõige paremini Tšitšikovi sõnad: «Kulak, kulak! ja tõbras veel pealekauba!»

Karakteristikaid ilmestab keeleliste vahendite meisterlik kasutamine niihästi tegelaste kõnes kui ka kirjeldustes. Manilovi kõne kubiseb meelitussõnadest, mühaklik Sobakevitš väljendub lakooniliselt ja katkendlikult, Nozdrjovil voolavad sõnad tagasihoidmatu joana.

Gogoli mõisnikud kehastavad seda allakäivat ja roiskunut, mis oli iseloomulik tolle aja maa-aadlile; ühtaegu on neisse kätketud nii palju üldinimlikku, et nad on üle aegade püsivateks tüüpideks jäänud.

Kubermangulinna seltskond. Juba komöödias «Revident» paljastas Gogol maakonnalinna ametnikes kroonuvargaid, karjeriste ja vedelvorste. Veelgi muretum ja hooletum, ainult pisut rafineeritum on «Surnud hingedes» kujutatud kubermangulinna ladvik. Väline seltskondlik võõp varjab sisemist tühjust, harimatust, loidust ja ebaausust.

Seda keskkonda kirjeldab autor enamasti lõikava satiiriga. Kuberner teeb tüllile väljaõmblusi, politseiülem liigub «ärides ja kaubahoovis nagu oma isiklikus aidas», palati eesistuja on pähe õppinud terve luuletuse ja deklameerib seda ülevoolava paatosega. Sagedastel ja rikkalikel ballidel ning pidusöökidel on meeste pealõbuks kaardimäng, naistel — keelepeks.

Väga hästi iseloomustab kubermangu ladvikut «surnud hingede» afäär. Nad ei teadnud, kas Tšitšikov on «säärane inimene, kes on tarvis kinni nabida ja pokri pista kui kahtlane isik, või säärane, kes ise võib neid kõiki kahtlastena kinni nabida ja pokri pista».

«Surnud hingedes» kujutatud mõisniku- ja ametnikutüübid on oma karakterilt erinevad, samal ajal ühendab neid tegevusetus, moraalsete väärtuste puudumine, sisemine laostumine.

«Surnud hingede» all tulebki mõista mitte niivõrd revisjonihingi kui just degenereerunud mõisniku- ja ametnikutüüpe. Selles seisnebki poeemi pealkirja sügav ja traagiline mõte.

Tšitšikov. Peategelane Pavel Tšitšikov toob oma energiliste tehingute ja liikuvusega teosesse elevust, paneb tardunud ja tukkuva kubermangu korraks kihama. Tema isik ja tegevus on poeemi süžeeliseks teljeks.

Tšitšikov avaneb lugejale järk-järgult. Tema olemuse jooned

P. Boklevski

selguvad mõisnikke külastades: iga mõisnikutüüp heidab uut valgust ka külalisele. Tähelepandav on Tšitšikovi oskus inimesi kohelda ja üldse oludega kohaneda. Maniloviga jagatakse võidu meelitusi ja Tšitšikov saab «surnud hinged» tasuta. Sobakevitšiga tuleb kaubelda silm silma, hammas hamba vastu. Hoopis lihtne on toime tulla nõmeda Korobotška ning ahnusest pimeda Pljuškiniga. Ainult Nozdrjov, kes igasugustes vempudes ja sahkerdamises ise meister on, näeb Tšitšikovi läbi.

Oma põhiolemuselt on Tšitšikov lähedane sugulane mõisnikele ja võimukandjaile, keda Gogol oma poeemis taunib, kuid erineb ühtaegu neist mitmeti. Ta on oma keskkonnast üle energia, aktiivsuse ja terava taibu poolest. Just nende omaduste tõttu on ta suutnud tõusta andekaks ja moodsamaks petiseks, kui seda on kubermangulinna bürokraatlikud sulid. Tema tehingute laad ja ulatus ennustavad juba kodanlikku tüüpi äritsejat-ettevõtjat.

Tšitšikoviga tutvunud, tekib lugejal küsimus: kuidas võis andekas inimene nii paadunud petiseks langeda?

Gogol vastab sellele ulatusliku peatükiga peategelase senisest elukäigust, tema päritolust, kasvatusest, elutingimustest. See tagasivaade valgustab Tšitšikovi kujunemist ning selgitab neid asjaolusid, mis vormisid tast suurejoonelise sahkerdaja ning suli. Võib öelda, et Tšitšikov — kah surnud hing — on oma ajastu produkt.

Talurahva elu. Kui Gogol mõisnike ja ametnike näol esitas Venemaale süüdistuse, laskis kuuldavale, nagu ütles Herzen, «hirmu ja häbi karje», siis oskas ta nende tagant näha ka talurahvast, kellesse suhtus armastuse ja lugupidamisega. Talurahva elu käsitletakse teoses episooditi ja vihjamisi, ometi saame sellest kujuka pildi.

Mõisnikud ei pidanud pärisorje üldse inimesteks, vaid kohtlesid neid nagu tööloomi. Pljuškini aitades ja ladudes mädanevad tohutud toiduainete tagavarad, tema talupojad aga surevad nälga «nagu kärbsed» ja need, kes põgenevadki, satuvad vanglatesse ja hukkuvad seal. Nozdrjov mängib kaardilauas koos kalessi ja hobustega maha ka oma kutsari. Korobotška kaupleb inimestega

samuti nagu liha, tangude ja kanepiga. Me kuuleme maakondadest ja mõisatest, kus viljaikaldused ja taudid on hävitanud pooled talupoegadest.

Teose kompositsioon. «Surnud hingede» tegevus algab Tšitšikovi ilmumisega N. kubermangulinna. Vaevalt kohale jõudnud, asub ta agaralt oma plaani realiseerima. Tšitšikovi saabumine kujutabki endast süžeesõlme ehk sündmust, millest algab poeemi tegevus. Järgnevad peategelase visiidid tähtsamatele ametnikele ja mõisnikele, mis moodustavad teose peamise sisu. Nende kaudu tutvume nii Tšitšikovi enda kui ka teiste tegelastega.

Teose kulminatsiooniks on ball kuberneri juures, kus Nozdrjov kõikide kuuldes teatab, et Tšitšikov kaupleb «surnud hingedega».

Lahenduse poeemi tegelaste vahekordadesse toob Tšitšikovi lahkumine linnast.

Vastavalt teose sisule ja sündmuste käigule on poeem üles ehitatud järgmise plaani järgi: I peatükk kirjeldab Tšitšikovi kohalejõudmist N. linna, II—VI peatükis on kujutatud Venemaa mõisnikke ja olukorda mõisates, VII—X peatükis kirjeldatakse kubermangulinna ametnike elu, XI peatükis antakse tagasivaade Tšitšikovi minevikku ja selgitatakse, kuidas tekkis avantüür «surnud hingedega».

Poeemi kompositsiooni omapäraks on autori rohked kõrvalepõiked, milles ta väljendab oma suhtumist tegelastesse, sündmustesse ja nähtustesse. Sageli moodustavad need tundeküllased arutlused ja mõtisklused terava kontrasti poeemi meeleoluga, kuid alati on nad tihedalt seotud poeemi ideelise sisuga.

Tähtis koht lüürilistes kõrvalepõigetes kuulub patriootilistele motiividele. Kirjanik väljendab oma ootusi ja lootusi ning seab need vastu kurvale olevikule.

Gogol joonistab kodumaa looduse ülevaid pilte ja imetleb tema mõõtmatuid avarusi. Uhkusega kõneleb ta vene inimese teravast mõistusest ja tabavast keelest: «Inimesetundmisest ja targast elukäsitusest räägib inglise sõna, kerge keigarlikkusega sätendab ja hajub prantsuse kiirelt ununev sõna, leidlikult mõtleb välja oma mitte igale taibatava, tarkusest kõhetu sõna sakslane, kuid ei ole sõna, mis oleks nõnda hoogne ja julge, mis tuleks otse sügavast südame põhjast, mis nõnda pulbitseks ja väreleks kui tabavalt öeldud vene sõna.»

Pidulikult kõlavad kirjaniku sõnad poeemi esimese köite lõpus, kus ta võrdleb tulevast Venemaad kihutava troikaga: «Imelise kõlinaga heliseb kelluke, müriseb ja muutub tuuleks tükkideks rebitud õhk, lendab mööda kõik, mis maailmas on, ja vaadates kõõrdi, astuvad eest kõrvale, annavad talle teed muud rahvad ja riigid.»

Poeemi lüürilised kõrvalepõiked kujutavad endast luuletusi proosas. Nende rohkus andis Gogolile võimaluse nimetada oma teos mitte romaaniks ega jutustuseks, vaid poeemiks.

Belinski Gogolist.

Suur vene kriitik Belinski hindas kõrgelt Gogoli loomingut. Kui ilmusid Gogoli esimesed teosed, tervitas Belinski neid vaimustatult ja astus välja tagurlike kriitikute vastu, kes süüdistasid noort kirjanikku tegelikkuse moonutamises.

Belinski kirjutas, et Gogol on poeet, tõsielu poeet, et tema talent on «ebaharilik, jõuline ning ülev». Belinski märgib, et realismi ja romantika läbipõimumise kõrval iseloomustab Gogolit omapärane rõõmu ja kurbuse segunemine, eluvaatlemine «läbi maailmale nähtava naeru ja nähtamatute ning peidetud pisarate». Belinski arvates ei ilusta Gogol elu ega tee seda ka inetumaks, vaid toob «nähtavale kõik, mis on elus ilusat ja inimlikku, samal ajal aga ei varja sugugi ka elu varjukülgi».

«Imestamapaneva poeetilise ilu ja armastusega kujutas Gogol kodumaa loodust. Lugege tema «Maiööd» talveõhtul kaminatule juures ja te unustate talve kogu ta pakase ning tuiskudega: teie ees kangastub õnnistatud lõunamaa öö, imesid ja saladusi...» kirjutas Belinski.

Tuliselt kaitses Belinski poleemikas reaktsiooniliste kriitikutega poeemi «Surnud hinged». Ta nimetas seda teoseks, «millest hoovab kirglikku, erutavat, tõelist armastust vene elu viljaka tuuma vastu, piiritult kunstipärane teos kontseptsioonilt ja teostuselt, tegelaste iseloomude ja vene olustiku üksikasjade poolest — ja samal ajal mõttesügav, sotsiaalne, ühiskondlik ja ajalooline...»

Kui aga Gogol 1846. a. pärast rasket hingelist murrangut avaldas raamatu «Valitud kohti kirjavahetusest sõpradega», milles ta ülistas kirikut, pärisorjuslikku korda Venemaal ja isevalitsust, keda varem oli hukka mõistnud, võttis Belinski selle teose karmi kriitika alla.

Belinski paljastas oma kirjas Gogolile raamatu kahjulikku mõju ja kutsus kirjanikku oma viimasest teosest lahti ütlema. Venemaale «pole vaja jutlusi (ta on neid küllalt kuulnud) ega palveid (ta on neid küllalt lugenud), vaid rahva väärikustunde äratamist, mida nii palju sajandeid on tallatud mudasse ja sõnnikusse — talle on vaja õigusi ja seadusi, mis oleksid kooskõlas mitte kiriku õpetusega, vaid terve mõistuse ja õiglusega...» kirjutas Belinski.

Kõrge hinnangu andis Belinski kirjale V. I. Lenin. Lenini arvates oli see kiri «tsensuurivaba demokraatliku ajakirjanduse paremaid teoseid, mis on säilitanud määratu suure elulise tähtsuse ka tänapäevani».

Gogoli loomingu tähtsus.

Me austame ja armastame Gogolit kui vene realistliku proosa üht suuremat rajajat ja ühiskondliku elu varjukülgede halastamatut paljastajat.

Gogoli panus vene ja maailmakirjandusse seisneb eelkõige tema loomingu novaatorluses, omapärases kunstilises vormis. Ta oskas liita tervikuks hingehaarava lüürika ja laia eepilise jutustuse, pidulikkuse ja eleegilise nukruse, vihase sarkasmi ja pehme huumori.

Gogoli kujud on lakanud olemast ainult kirjanduslikud, nad on väljunud puhtkirjanduslikest raamidest ja saanud silmakirjalikkuse, egoismi, tooruse, rumaluse ja teiste üldinimlike pahede sümboliteks.

Korduvalt on kasutanud Gogoli võrdkujusid oma teoseis V. I. Lenin; ta on palju kordi võrrelnud kodanlike intelligentide ja menševike lobisemist maniilovlusega. Tihti kasutas Lenin Hlestakovi kuju («Revidendist»). Epiteeti «hlestakovlik» on Lenin kasutanud kui ohjeldamatu kiitlemise ja valetamise sünonüümi.

Gogoli tegelaskujud ei ole kaotanud oma tähtsust ka tänapäeva ideoloogilises võitluses. Nad aitavad paljastada mitmesuguseid igandeid nõukogude inimeste teadvuses.

Gogol on meile lähedane oma sügava humaansusega, oma rahvalikkusega, oma tulihingelise patriotismiga. Tema looming on ammu ületanud rahvuslikud piirid. Juba oma eluajal sai Gogol laialdase tunnustuse osaliseks välismaal; tema teoseid on tõlgitud prantsuse, saksa, inglise, hispaania ja peaaegu kõikidesse slaavi keeltesse. Eesti keelde tõlgiti Gogoli töödest esimestena «Sinel» (1879) ja «Tarass Bulba». Sajandivahetusel mängiti Gogoli näidendeid paljudel koolilavadel keelepraktika otstarbel vene keeles, sealhulgas ka Tallinna linnakoolis, kust võrsus rida nimekaid näitlejaid eesotsas T. Altermanni ja P. Pinnaga.

VENE VABADUSLIIKUMISE TEISE PERIOODI KIRJANDUS.

Ühiskondlik-poliitiline olukord XIX sajandi keskel.

Ohjeldamatu terror, metsik arveteõiendamine kõigiga, kelle tegevus võis isevalitsusele ja pärisorjuslikule korrale kuidagi ohtlik olla, äärmine kultuurivaenulikkus — kõik see iseloomustas Nikolai I kolm aastakümmet kestnud valitsemisaega, mis algas dekabristide ülestõusu julma mahasurumisega.

Revolutsiooniliste ideede jälitamiseks loodi «tema majesteedi isikliku kantselei» eriosakond tohutu sandarmitearmeega. Piisas ainuüksi kahtlustustest, et inimesi vanglasse heita, asumisele saata või koguni hukata.

Uus tsensuurimäärustik, mida hiljem veelgi täiendati, tegi peaaegu võimatuks vabama mõtte avaldamise trükisõnas.

Koolimäärustikuga viidi hariduse alal ellu seisuslik põhimõte: kõige alamatele kihtidele üheklassilised kihelkonnakoolid, kaupmeestele ja käsitöölistele kolmeklassilised kreiskoolid, aadlikele seitsmeklassilised gümnaasiumid, kusjuures nendegi õppekava piirdus vanade ja uute keelte, füüsika, kirjanduse, muusika, vehklemise ja tantsudega. Uus ülikoolide seadus likvideeris nende omavalitsuse ja seadis kõrgemad koolid tagurlike tsaariametnike administreeriva järelevalve alla. Keelati filosoofia ja riigiõiguse õpetamine, seevastu usuteadus muudeti kõigis teaduskondades sunduslikuks õppeaineks. «Teadused on kasulikud ainult siis, kui neid, nagu soola, tarvitatakse ja õpetatakse mõõdukalt,» deklareeris üks Nikolai-aegseid haridusministreid.

Vastukaaluks üha laiemalt levivatele revolutsioonilistele ideedele sunniti kõikvõimalike vahenditega omaks võtma ametlikke vaateid, mille aluseks oli vormel: «õigeusk, isevalitsus, rahvuslus».

Nikolai I jälitas revolutsioonilisi ideid mitte ainult Venemaal, vaid aitas neid maha suruda ka teistes maades, pälvides sellega «Euroopa sandarmi» vihatud hüüdnime.

Nikolai I püüdis igati kindlustada pärisorjuslikku korda kui isevalitsuse alust. Ent sellest hoolimata toimusid Venemaa majanduses sügavad nihked, mis järjest enam teravdasid pärisorjusliku

korra sisemisi vastuolusid. Suurenenud nõudmine teravilja ja teiste põllumajandussaaduste järele linnades ja Lääne-Euroopa turgudel ajendas mõisnikke laiendama nende tootmist müügiks. Kapitalistlikud vormid arenesid ka tööstuses. Manufaktuur asendus vabrikuga, laialdaselt hakati kasutama aurumasinaid, hakkas tekkima mehhaniseeritud suurtööstus. Ehitati esimesed raudteed, aurumasin tõrjus meredelt purjed. Uute tootmisvahendite kasutuselevõtuga suurenes vabapalgaliste tööliste arv ja vähenes pärisorjusliku tööjõu osatähtsus.

Ent kapitalistlikud vormid tööstuses ja eriti põllumajanduses arenesid väga aeglaselt. Pärisorjuslik kord pidurdas tugevasti maa majanduslikku arengut. Järjest selgemini ilmnes väheviljaka pärisorjusliku töö kahjulikkus. Maaharimine toimus esiisade viisil, väljakurnatud maa andis vähe saaki. Mõisnikkonna enamus ei olnud suuteline rakendama ratsionaalsemaid majandamisviise; sissetulekute suurendamiseks tugevdasid nad talurahva ekspluateerimist ning liitsid talupoegade kasutuses olnud põllumaid mõisamaadega. Selle tagajärjel kasvas talurahva viletsus. Pärisorjusliku korra püsimine tingis Venemaa majandusliku, sõjalise ja poliitilise mahajäämuse, mis eriti selgesti ilmnes Krimmi sõjas (1853—1856).

Pärisorjuslik kord ja tsaarivalitsuse reaktsiooniline poliitika põhjustasid järjest suuremat rahulolematust. Äärmuseni kurnatud talupoegade rahutused ja ülestõusud sagenesid järjest. Eriti ähvardavat ulatust hakkas talurahvaliikumine võtma seoses Krimmi sõjaga, kusjuures rahutused olid sihitud juba mitte enam üksiku mõisniku vastu, nagu varem, vaid kogu pärisorjusliku süsteemi vastu. Pärisorjuslik kord jõudis täieliku kriisini. Riigis kujunes 50-ndate aastate lõpuks revolutsiooniline situatsioon — olukord, kus «alamkihid ei taha», aga «ülemkihid ei saa» enam elada endist viisi, kus rõhutud klasside viletsus on viidud äärmuseni ja rahvamasside aktiivsus on määratult tõusnud.

Kuid talurahvaliikumine ei kasvanud revolutsiooniks, sest ta oli organisatsiooniliselt killustatud ja poliitiliselt ebateadlik. Vene ühiskonna eesrindlikud jõud olid liiga nõrgad ja hajutatud, selleks et lahendada üldrahvalikku ülesannet — juurteni hävitada isevalitsuslik-pärisorjuslik kord. Töölisklass, kes oleks võinud rõhutud massid enda järel viia võidukale rünnakule isevalitsuse ja pärisorjuse vastu, oli Venemaal tol ajal alles kujunemas. Nõrk ja poliitiliselt arenemata oli ka vene kaubanduslik-tööstuslik kodanlus. Eesrindlik vool aadliklassis oli 20-ndate aastatega võrreldes tunduvalt nõrgenenud. Kartuses rahvamasside järjest kasvava liikumise ees, mis võinuks hävitada igasugused privileegid, oli aadel minetanud oma revolutsioonilise aktiivsuse ja omandas kokkulepliku, liberaalse iseloomu.

Isevalitsuse- ja pärisorjusevastase võitluse etteotsa tõusid nüüd raznotšiinetsliku päritoluga demokraatliku haritlaskonna

esindajad, kellest kujunesid talurahvaliikumise ainsad järjekindlad eestvõitlejad ja toetajad. N. Tšernõševski, N. Dobroljubovi ja teiste revolutsiooniliste demokraatide julge võitluskutse jõudis eesrindlike inimeste südameisse isegi karmidest tsensuuritõketest hoolimata. Ent revolutsioonilistel demokraatidel ei olnud võimalik luua otsest sidet rahvamassidega ja neid teadlikule võitlusele juhtida.

Sellises olukorras oli isevalitsusel võimalik säilitada oma poliitilist võimu ja piirduda üksnes reformidega, mis viidi läbi valitseva mõisnikeklassi huvides.

Aadliklassi rõhuv enamus, kellele isevalitsus toetus ja kelle huvisid ta kaitses, oli huvitatud pärisorjuse ja mõisavalduse säilitamisest. Pärisorjuse pooldajaks tunnistas ennast ka 1855. aastal troonile astunud Aleksander II. Ent üha laienev talurahvaliikumine sundis valitsust reformide teele asuma. «Parem kaotada pärisorjus ülaltpoolt, kui oodata seni, kuni see iseendast hakkab kaduma altpoolt,» ütles Aleksander II.

1861. aasta talurahvareform viidi läbi ainuüksi aadliklassi huve silmas pidades. Kuigi reformiprojektide arutamisel kerkis üles ka vastukäivaid seisukohti, oli see ikkagi ainult võitlus ühe ja sama klassi piires. Nii pärisorjuse veendunud pooldajaid kui ka liberaale huvitas eelkõige see, et viia vene küla kodanlike ümberkorralduste teele talurahvarevolutsiooni vältimisega, kusjuures võim ning maa jääksid mõisnikeklassi valdusse.

1861. aasta reform säilitas külas rohkesti feodalismi jäänuseid ja kindlustas mõisnikele veel pikaks ajaks talupoegade poolpärisorjusliku ekspluateerimise. Reformi tagajärjel vähenes talurahva kasutuses olnud põllumaa; päriseksostmisel pidid talupojad mõisnikele tasuma tohutu hinna, mis kaugelt ületas maa tegeliku väärtuse. Mõisnike poolt paljaksriisutud talupojad sattusid reformi põhjal mõisnike juures uude, majanduslikku orjusse, mis oli tugevasti läbi põimitud feodalismi jäänustega.

Talurahvaliikumine ei lakanud reformiga. Rõhutud rahvahulkade ja Venemaa eesrindlike inimeste võitlus kestis edasi.

Vene kirjandus XIX sajandi keskel.

Ohjeldamatu reaktsiooni tingimustes jäi peaaegu ainukeseks võitlusvahendiks kirjanduslik sõna, mis eesrindliku mõtte viis avalikkuse ette kunstilistesse kujunditesse rüütatuna. «Kirjandus on rahvale, kel puudub poliitiline vabadus, ainukeseks tribüüniks, kust ta võib kuulma panna oma äärmise pahameele ja südametunnistuse hüüdu,» kirjutas Herzen kirjanduse tähtsuse kohta tolle aja ühiskondlikus võitluses. Karmi tsensuuri ja alatise jälitamise õhkkonnas kaitsesid vene eesrindlikud kirjanikud oma ideaale ääretu mehisuse ja kartmatusega.

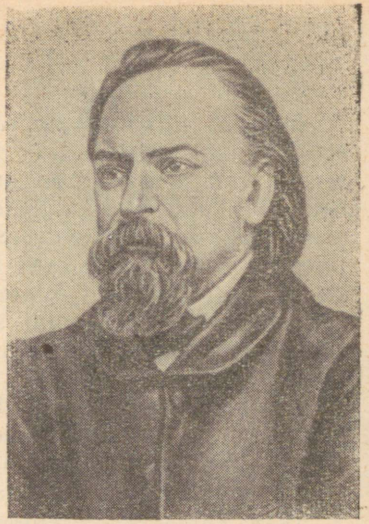

XIX sajandi keskpaiga vene kirjandust iseloomustab üniskondlik problemaatika, suurte sotsiaalsete vastuolude ja konfliktide kujutamine, kriitiline suhtumine kujutatavatesse elunähtustesse, nii ideelise sisu kui ka vormi demokraatlikkus. See oli vene ühiskonnas asetleidnud sügavate nihete ja vastuolude kunstiline väljendus. Valitsevaks vooluks tõusis kriitiline realism. Viljeldavaks žanriks muutus romaan, mis elukujutuse ulatuslikkuse ja laiahaardelisuse tõttu osutus sügavate sotsiaalsete probleemide käsitlemise kõige sobivamaks vormiks.

Vastuolude teravnemine, mis ennustas pärisorjuse kriisi, seadis sajandi 40-ndatel aastatel haritlaskonna ette küsimuse: missugune on Venemaa tulevane arenemistee? Vaidlustes kujunesid välja kaks ideelist voolu. «Läänlased» olid arvamusel, et Venemaa areneb sedasama teed mööda, mille on läbinud Lääne-Euroopa riigid. «Slavofiilid» kinnitasid, et Venemaa peab arenema oma eri teed mööda, mille aluseks on Vene külakogukond. Mõlemad voolud suhtusid eitavalt pärisorjuse ja isevalitsuse despotismi, kuid olid kaugel revolutsioonilise võitluse ideest. Võrdlemisi tagasihoidlikud olid «slavofiilide» poliitilised nõudmised.

Kasvav huvi filosoofiliste ja poliitiliste küsimuste vastu kutsus ellu mitmeid demokraatlike haritlaste ringe. kus õpiti tundma utopistlike sotsialistide töid ja arutati aktuaalseid poliitilisi probleeme. Tuntumaid nende hulgas oli Petraševski ring, millest võttis osa ka hilisem tuntud kirjanik F. Dostojevski.[1] Ka sellele ringile jõudsid tsaarivõimud jälile, ringist osavõtjad areteeriti ja enamik neist mõisteti surma. Alles vahetult enne kohtuotsuse täideviimist asendati surmaotsus sunnitööga.

Silmapaistvaimaks revolutsiooniliste ideede propageerijaks pärast dekabristide purustamist kujunes **A. Herzen** (1812—1870). Aleksander Ivanovitš Herzen sai mitmekülgse ja hea koduse kasvatuse. Juba lapsena kujunes temast tuline patrioot ja isevalitsusliku despotismi ning pärisorjuse kirglik vihkaja. Dekabristide kangelaslik, kuid traagiline võitlus jättis nooruki hinge kustumatu

[1] Teiste hulgas olid Petraševski ringiga seotud ka mõned Tallinna haritlased.

jälje. Koos oma sõbra Ogarjoviga tõotas ta pühendada oma elu võitlusele pärisorjuse ja isevalitsuse vastu. Sellele vandele jäid nad surmani truuks.

Moskva ülikoolis õppides koondus tema ümber utopistlikust sotsialismist huvitatud üliõpilaste ring. Varsti pärast ülikooli lõpetamist vahistati Herzen kui «vabamõtleja, ühiskonnale kardetav isik» ja saadeti asumisele. Pikad pagendusaastad mahajäänud provintsikolkais süvendasid veelgi Herzeni eitavat suhtumist kehtivasse korda. Suurt huvi tundis Herzen filosoofia vastu. Temast kujunes silmapaistev materialist. «XIX sajandi 40-ndate aastate pärisorjuslikul Venemaal suutis ta tõusta sellisele kõrgusele, et oli samal tasemel oma aja suurimate mõtlejatega,»[1] iseloomustas teda V. I. Lenin.

Loominguliselt viljakad olid pärast pagendust Moskvas veedetud aastad, millal ilmusid tema mitmed silmapaistvad ilukirjanduslikud teosed (romaan «Kes on süüdi?», novell «Varasharakas» jt.) ja rida teaduslik-filosoofilisi artikleid.

1848. aasta revolutsiooni eelõhtul sõitis Herzen välismaale, et leida vabamaid tingimusi revolutsiooniliseks propagandaks. Vahetu kokkupuude Lääne-Euroopa juba väljakujunenud kodanliku elukorraldusega tekitas Herzenis sügava pettumuse; ta hakkas unistama Venemaa jõudmisest sotsialismile kodanlikku korda vältides. Ajuti pani ta lootusi reformile. Kuid Herzeni kõhklemine revolutsiooni vajalikkuses oli ajutine, ta jäi revolutsiooniliseks demokraadiks.

Tohutu tähtsus oli Herzeni ajakirjanduslikul tegevusel. Välismaal hakkas ta välja andma revolutsioonilist ajakirja «Poljarnaja Zvezda» (samasugust pealkirja kandis ka dekabristide Rõlejevi ja Bestuževi almanahh), seejärel ajalehte «Kolokol». Allumata tsensuuri despotismile, sai Herzen oma ajalehes avaldada tsaarivalitsust ja pärisorjust ning mõisnikkonda paljastavaid kirjutisi ja propageerida revolutsioonilise võitluse ideid. Muuhulgas valgustas «Kolokol» ka eesti talurahva rahutusi 1858. aasta suvel. «Kolokoli» numbreid toimetati salaja Venemaale, kus nad eesrindliku lugejaskonna poolt vaimustusega, valitsuse ringkondades aga kartusega vastu võeti. Välismaal ilmus ka Herzeni silmapaistvamaid töid, memuaarteos «Mõõdunu ja mõtted».

Nii nagu Herzeni äratasid dekabristid, oli Herzen uue revolutsioonilise sugupõlve — 60-ndate aastate revolutsionääride-raznotšiinetsite kasvatajaks.

Tähtsat osa eesrindliku ühiskondliku mõtte arendamisel etendas kirjanduskriitika. Teerajaja osa vene kirjanduskriitikas etendas **V. Belinski** (1811—1848). Päritolult oli ta mittеaadlik —

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 9—10.

Vissarion Grigorjevitš Belinski isa oli laevastiku arst. Kõneldes klasside vahetumisest vene vabadusliikumises, märkis V. I. Lenin: «Raznotšiinetsite poolt aadlike täieliku väljatõrjumise eelkäijaks meie vabadusliikumises oli juba pärisorjuse ajal V. G. Belinski.»[1]

Belinskil õnnestus astuda Moskva ülikooli, kus ta õppis samaaegselt Herzeniga. Juba üliõpilasena esines Belinski tulise protestiga pärisorjuse vastu oma draamas «Dmitri Kalinin». See põhjustas tema kustutamise üliõpilaste nimekirjast. Pärast ülikooli pühendus Belinski täielikult kirjanduslikule tegevusele. Hoolimata viletsast tervisest -- Belinski põdes kopsutuberkuloosi — ja suurest puudusest, töötas ta lakkamatult.

Belinski ideeline kujunemine ei olnud sirgjooneline; järjekindlatele materialistlikele seisukohtadele jõudis ta 40-ndate aastate algul. Belinskist kujunes isevalitsuse- ja pärisorjusevastase halastamatu revolutsioonilise võitluse propageerija. Ta oli oma aja eesrindlike ajakirjade «Otetšestvennõje Zapiski» ja «Sovremennik» hinnatavamaid kaastöölisi.

Belinskit võib õigusega nimetada vene kirjanduskriitika rajajaks. Ta analüüsis põhjalikult Puškini, Gogoli, Deržavini, Fonvizini, Krõlovi ja paljude teiste kirjanike loomingut, rea artikleid pühendas ta Lermontovile. Tähelepanelikult jälgis ja toetas ta uute talentide — Turgenevi, Nekrassovi, Gontšarovi jt. ilmumist.

Kriitik rõhutas kirjanduse suurt ühiskondlikku ja kasvatavat väärtust. «Kirjandus on see eluläte, kustkaudu imbuvad ühiskonda kõik inimlikud tunded ja mõisted,» kirjutas ta. «Kui me võtaksime kunstilt õiguse elada ühiskondlikele huvidele, ei ülendaks me kunsti, vaid hävitaksime ta, sest see tähendaks võtta temalt eluandev jõud, s. o. mõte, ja teha temast... lodevate laisklejate mängukann.»

Belinski pidas rahvalikkust tõelise kunstiteose vältimatuks omaduseks.

Suur tähtsus oli Belinski kirjanduskriitilisel tegevusel võitluses realismi eest vene kirjanduses.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.

Kriitika ülesannetesse suhtus Belinski suure vastutustundega; tema arvamuse järgi tähendas see «olla ühiskonna teejuhiks ja lihtsas keeles sõnastada kõrgeid tõdesid».

Belinski kõige jõulisemaks kirjutiseks jäi tema kuulus «Kiri Gogolile», mida V. I. Lenin hindas tsensuurivaba demokraatliku kirjanduse ühe suurima saavutusena (Belinski kirjutas selle 1847. aastal välismaal ravil olles).

Kirgliku võitleja jõud katkes 1848. aastal. III osakond, kes valmistus kirjanikuga arveid õiendama, jäi seekord hiljaks.

Sajandi keskel koondusid vene ühiskonna kõige eesrindlikumad jõud ajakirja **«Sovremennik»** ümber.

«Sovremenniku» asutas 1836. aastal Puškin, kelle surma järel ajakiri kängus ilmetuks ja tähtsusetuks väljaandeks. Populaarseks muutus «Sovremennik» alates 1847. aastast, millal seda hakkasid välja andma Nekrassov ja Panejev. Ajakirja ümber koondusid tolle aja parimad kirjanduslikud jõud: Belinski, Herzen, Ogarjov, Turgenev, kirjanduses esimesi samme astuv Lev Tolstoi jt. Tõeliseks võitlustribüüniks kasvas «Sovremennik» siis, kui ajakirja toimetusse tulid revolutsiooniliste demokraatide kaks kõige silmapaistvamat esindajat — Tšernõševski ja Dobroljubov. Neist kujunesid peagi ajakirja ideelised juhid.

«Sovremennik» propageeris kartmatult talurahvarevolutsiooni ideed, paljastas ja kutsus üles hävitama isevalitsust ning pärisorjust. Mõistagi tuli seda, karmi tsensuuri arvestades, teha ridade vahelt. See nõudis toimetuse töötajailt suurt taiplikkust ja osavust, peaasi aga — äärmist mehisust, kartmatust ja ohvrimeelsust. Ent ajakirja ümber koondunud uued inimesed eesotsas Tšernõševski ja Dobroljuboviga olid tõelised revolutsionäärid.

Viiekümnendate aastate lõpul, talurahvareformi eelõhtul, teravnesid vastuolud liberaalide ja revolutsiooniliste demokraatide vahel. Need vastuolud süvenesid kord-korralt ka «Sovremenniku» kaastööliste seas, kuni 1860. aastal osutus lõhenemine möödapääsematuks. Pärast Dobroljubovi artikli «Millal saabub siis tõeline päev?» ilmumist (Turgenevi romaani «Eelõhtul» kohta), milles noor kriitik tegi kaugeleulatuvaid revolutsioonilisi järeldusi, lahkusid ajakirja juurest Turgenev, L. Tolstoi, Gontšarov ja teised liberaalsete vaadetega kirjanikud.

Ent nende lahkumine ei nõrgendanud ajakirja. Lahkunute asemele koondus ajakirja ümber uusi kaastöölisi kirjanike-raznotšiinetsite hulgast. «Sovremennik» jäi ustavaks oma revolutsioonilistele traditsioonidele ja jätkas võitlust.

Raskeks hoobiks oli «Sovremennikule» Dobroljubovi surm 1861. aastal ja Tšernõševski areteerimine järgmisel aastal. Revolutsiooniliste ideede propageerimise pärast keelati «Sovremenniku» väljaandmine. Tänu Nekrassovi energilistele jõupingutustele hakkas ta mõne aja pärast uuesti ilmuma, säilitades oma võitleva iseloomu. Lõplikult suleti «Sovremennik» 1866. aastal.

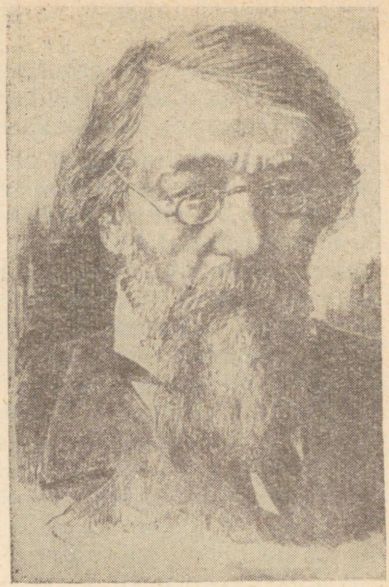

N. Tšernõševski (1828—1889). XIX sajandi 50—60-ndate aastate ühiskondliku võitluse keskseks kujuks oli kirjanik, õpetlane ja revolutsionäär Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski.

Tšernõševski isa oli preester. Kuid erinevalt vaimulikkonna enamikust oli ta elavate vaimsete huvidega inimene. Isa raamatukogu kaudu tutvus Tšernõševski juba lapsepõlves vene ja maailmakirjanduse tähtteostega. Silmapaistvale andekusele lisandus nooruki väsimatu tööind. Viieteistkümneaastasena asus Tšernõševski õppima kodulinna Saraatovi vaimulikku seminari, neli aastat hiljem aga siirdus ta seminari kursust lõpetamata Peterburi, kus tal läks seejärel korda ülikooli pääseda. Ülikooli loengud Tšernõševskit ei rahuldanud ja peamise tähelepanu pööras ta pingsale iseseisvale õppimisele. Juba üliõpilasena kujunes Tšernõševskist veendunud revolutsionäär. «Põhiliselt ei pea ma oma elu kalliks, kui selle hinnaga pääseksid võidule minu veendumused, kui selle hinnaga pääseksid võidule vabadus, võrdsus, vendlus ja rahulolu; kui selle hinnaga häviksid viletsus ja häda,» kirjutas ta oma päevikus. Põhjalikult õppis Tšernõševski tundma Lääne-Euroopa filosoofide teoseid ja, omandanud nende õpetustest parima, arendas seda loovalt edasi. Tšernõševskist kujunes oma aja suurimaid mõtlejaid.

Ülikooli lõpetamise järel töötas Tšernõševski mõned aastad kirjandusõpetajana Saraatovi gümnaasiumis, võites oma kasvandike piiritu lugupidamise. 1853. aastal pöördus ta Peterburi tagasi ja lõpetas oma väitekirja «Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega». Selle kaitsmine kujunes suursündmuseks teaduslikus elus. Eesrindlik noorsugu võttis väitekirja vastu kui võitleva materialismi programmteose. Vastupidi idealistlikule esteetikale[1], mis seadis kunsti elust kõrgemale ja eitas ilusa olemasolu looduses ja inimelus, väitis Tšernõševski, et «ilu on elu». Kunsti ülesanne on peegeldada elu, selgitada seda ja õpetada inimesi elunähtusi õigesti hindama. Oma väitekirjas esines Tšernõševski kirgliku võitlejana kunsti kõrge ideelisuse eest. Nendest teoreetilistest seisukohtadest lähtus Tšernõševski oma arvukates kirjanduskriiti-

[1] Esteetika — teadus ilust ja kunstist.

listes artiklites («Esseed Gogoli perioodi vene kirjandusest», artiklid Puškinist jt.).

Varsti pärast Peterburisse tulekut hakkas Tšernõševski töötama ajakirja «Sovremennik» juures ja muutus peagi selle kõige väljapaistvamaks kaastööliseks ning ideeliseks juhiks.

Tšernõševski ideaaliks oli sotsialism, mis toob rõhutud rahvahulkadele tõelise vabaduse. Ent Venemaa äärmise mahajäämuse tingimustes ei võinud Tšernõševski jõuda teadusliku sotsialismini; ta oli sotsialist-utopist, kes unistas sotsialismile üleminekust külakogukonna kaudu. Samal ajal tõusis ta aga utopistlikest sotsialistidest võrratult kõrgemale, mõistes, et vabaduse ja võrdsuse võib saavutada ainult revolutsioonilise võitluse teel. Kõigist tema kirjanduskriitilistest, filosoofilistest, ajaloolistest ja majandusteaduslikest artiklitest «hoovab klassivõitluse hõngu» *(V. I. Lenin)*. Järjekindlalt paljastas Tšernõševski liberaalide kokkuleplikkust. Herzenile, kes ajutiselt jagas liberaalide lootusi tsaari heasoovlikkusele, kirjutas ta: «Teie «Kolokol» ärgu kutsugu nüüd inimesi palvusele, vaid löögu häirekella! Kirvele kutsuge Venemaad!» Tšernõševski ja tema kaaslaste poolt kirjutatud illegaalsetes proklamatsioonides talupoegadele kutsuti üles halastamatule võitlusele mõisnike ja isevalitsuse vastu.

Üha laienevast talurahvaliikumisest hirmunud tsaarivalitsus ruttas vene ühiskonna demokraatlike jõududega arveid õiendama. Varsti pärast «Sovremenniku» sulgemist areteeriti Tšernõševski ja heideti Petropavlovskaja kindlusse. Võimudel ei läinud korda leida tema kohta kaalukat süüdistusmaterjali. Juurdlust venitati sihilikult, et Tšernõševski mehisust murda. Ent see ei läinud korda. Ka sünges kasematis[1] jätkas suur kirjanik, õpetlane ja revolutsionäär tööd: tõlkis, kirjutas rea artikleid ja ilukirjanduslikke töid, nende hulgas romaani «Mida teha?». Ebainimlike kohtlemistingimuste vastu kuulutas Tšernõševski esimese poliitvangina Venemaal välja näljastreigi.

Kuigi valetunnistustele ja võltsingutele rajatud süüdistuste paikapidamatus oli ilmne, oli Tšernõševski saatus otsustatud: ta mõisteti 14 aastaks sunnitööle ja selle järel eluaegsele asumisele Siberisse. Avalikule arvamusele silmi teha püüdev Aleksander II vähendas küll sunnitööaega poole võrra, tegelikult aga asetati Tšernõševski kogu eluks sunnitöölisega võrdsesse olukorda. Enne ärasaatmist Siberisse lavastati häbiväärne kodanliku hukkamise tseremoonia: Tšernõševski viidi timukate saatel tapalavale, põlvili asetatud kirjaniku pea kohal murti mõõk pooleks, seejärel aheldati ta häbiposti külge, kaelas silt «Riiklik kurjategija». Veerand tundi seisis Tšernõševski vihmavalingus. Siis heitis keegi tütarlaps, kes sealsamas kohe areteeriti, kirjaniku jalge ette lillekimbu. Sellele

[1] Kasemaat — üksikkamber kindluses.

järgnes teisi. Rutati «hukkamõistetu» äraviimisega. Teda saatsid rahva hulgast hüüded «Nägemiseni!»

Tšernõševski saadeti kaugele Mongoolia piiri äärde. Sunnitööaja ametlikul lõppemisel paigutati ta aga erakordselt raskete kliimaatiliste tingimustega Viljuiski vanglasse. Ent suur inimene ja mehine võitleja ei paindunud, korduvad ettepanekud armuandmispalve esitamiseks lükkas ta kategooriliselt tagasi. Nendeski tingimustes püüdis ta jätkata tööd, muu hulgas kirjutas ta Siberis romaani «Proloog». Tsaarivalitsusel ei läinud siiski korda Tšernõševskit elusalt maha matta: avalikkuses tekitas see kohutav ebaõiglus suurt rahulolematust. Vene eesrindlikud inimesed ei unustanud suurt võitlejat, kahjuks aga nurjusid kõik katsed tema põgenemist organiseerida. Sügavat muret tundsid Tšernõševski saatuse pärast Marx ja Engels; Marxi sõnade järgi oli «Tšernõševski poliitiline surm kaotuseks teaduse maailmale mitte ainult Venemaal, vaid kogu Euroopas».

Metsik ülekohus saatis Tšernõševskit elu lõpuni. Kui tal lõpuks 1883. aastal lubati karmist Jakuutiast lahkuda, määrati ta asukohaks palav Astrahan. Alles kuus aastat hiljem võis ta sõita kodulinna Saraatovisse. Ent siis olid jäänud elada veel ainult mõned kuud.

Tšernõševski kogu elu oli rahvale pühendunud revolutsionääri raske, kuid õilis elu. On iseloomulik, et just tema tõi oma romaani «Mida teha?» kangelase Rahmetovi näol vene kirjandusse tõelise revolutsionääri.

Romaani **«Mida teha?»** kirjutas Tšernõševski Petropavlovskaja kindluses; ainult juhuse läbi õnnestus see vanglast välja tuua ja 1863. aastal «Sovremennikus» avaldada (uurimiskomisjon jättis teose põhjalikuma läbivaatamise tsensori ülesandeks, viimane aga pidas uurimiskomisjoni pitsereid küllaldaseks ega süvenenudki käsikirja).

Romaani läbib julge usk inimkonna helgesse tulevikku, milleks on vaba töö ühiskond — sotsialism. Otsekui vastuseks romaani pealkirjas sisalduvale küsimusele — mida teha? — kõlavad teose ühele tegelasele Veera Pavlovnale tema unenäos tulevikku tutvustava «vanema õe» sõnad: «Armastage teda, püüdke tema poole, töötage tema kasuks, lähendage teda, tooge temast olevikku nii palju, kui iganes suudate üle tuua: nii palju kui te suudate oma ellu tuua üle midagi tulevikust, seevõrra on teie elus rohkem valgust ja headust, rõõmuküllust ja naudingut. Püüdke tuleviku poole, töötage selle jaoks, lähendage seda, tooge sellest üle olevikku kõik, mida suudate üle tuua.» Kirjanik näitabki romaanis, mida tuleb ja mida on võimalik tuleviku heaks teha. Sellepärast kujunes raamatust omalaadne «elu õpik» vene eesrindliku intelligentsi mitmele põlvkonnale.

Kirjanik valis ilukirjandusliku teose vormi teadlikult, sest see oli nendes tingimustes eesrindlike ideede propageerimise ainuvõi-

malikuks vahendiks. Sellest kaalutlusest on tingitud ka romaani kunstilised iseärasused.

Romaani süžee on väliselt selgepiiriline ja keskendub nn. «uute inimeste» — Veera Pavlovna, Lopuhhovi ja Kirsanovi, nende vahekordade ja elusaatuse ümber.

Veera Pavlovna sirgub neiuks väiklase kasuahnuse, jõhkruse ja harimatuse sünges õhkkonnas. Ahnitsev ema püüab teda kupeldada majaomaniku jõukale, ent eemaletõukavale pojale. Veera Pavlovna, kelles räpasest ümbrusest hoolimata on tugevasti arenenud inimväärikustunne, teeb asjatuid katseid sellest ümbrusest pääsemiseks. Välja aitab teda tollest «keldrist» üliõpilane Lopuhhov, abielludes Veeraga. Veera Pavlovna ja Lopuhhovi suhted on uut laadi, need rajanevad teineteise mõistmisel ja teise huvide ning tahte vääramatul arvestamisel. Nähes, et nende iseloomude sobimatuse tõttu ei suuda ta Veerale täielikku õnne pakkuda ja et Veeras on tekkinud sügav armastus tema sõbra Kirsanovi vastu, otsustab Lopuhhov «lavalt lahkuda». Et Veerat vanade tavade kammitsais oleva avalikkuse ning seaduse ees täielikult vabastada, lavastab ta enesetapmise, tegelikult aga sõidab välismaale. Ameeriklase Beaumont'ina naaseb ta oma sõprade juurde alles siis, kui ta on täielikult veendunud Veera Pavlovna ja Kirsanovi tõelises õnnes.

Romaani ülesehitus on aga tunduvalt keerukam. Tšernõševski alustab romaani Lopuhhovi salapärase enesetapuga, et tähelepanu teose tegelikult sisult kõrvale juhtida. Romaani tegelaste dialoog sisaldab rohkesti arutlusi ja on tunduvalt laiem, kui tegevustiku arendamine seda nõuab. Tihti sekkub arutlustesse autor, samuti peab ta ironiseerivaid kahekõnesid nn. «taipliku lugejaga». Ohtlikumad kõnelused rüütab kirjanik allegooriasse: oodatavast revolutsioonist kõneldakse kui õest või mõrsjast, helge tuleviku pildid antakse Veera Pavlovna unenäos jne. Nii on romaani kompositsioon nagu kaheplaaniline: esimeses plaanis on esitatud küll aktuaalsed, kuid tsensuuri poolt enam-vähem sallitavad probleemid (armastus, abielu, naise seisund perekonnas); revolutsiooni, uue ühiskonna teema areneb teises, varjatumas plaanis.

Probleemistikult on romaan väga rikas. Romaani põhiprobleemide hulgas on tähtsal kohal töö osa inimese ja kogu ühiskonna elus. Tšernõševski «uued inimesed» on töökad ja tööd armastavad inimesed. Oma isikliku heaolu rajavad nad ainuüksi omaenda tööle ega nõustu kasutama rohkem, kui nende töö selleks võimalusi annab. Ent tööst ainult enda jaoks on neile vähe ja häid tegusid teiste heaks peavad nad endastmõistetavaks. Töö etendab kõige olulisemat osa ka tulevikuinimeste elus, pakkudes neile rahuldust ja naudingut, sest see on vabade inimeste vaba töö.

Aktuaalseks küsimuseks sajandi keskpaigas tõusis naise vabastamine perekondlikust despotismist, talle õiguste andmine ühiskondlikuks ja vaimseks tegevuseks. Naise vabastamise

probleemile pöörab ka Tšernõševski suurt tähelepanu. Naise ebavõrdset ja mahasurutud seisundit peab kirjanik senise elukorralduse üheks kõige suuremaks paheks. «Üksnes võrdõiguslikkuses avaldub inimese täielik vabadus,» rõhutab ta. Romaanis kujutatud «uute inimeste» perekondlikud suhted rajanevadki võrdõiguslikkusel. Kuid Tšernõševski ei piirdu ainult perekondlike suhetega. Tõelise võrdõiguslikkuse saavutamiseks peab naisel olema täielik võimalus tegutseda teda huvitaval elualal. Võrdsena mehe kõrval sukeldub Veera Pavlovna ühiskondlikku tegevusse. Ta asutab kooperatiivsed õmblustöökojad, hiljem hakkab aga arstiteadust õppima.

Uued suhted inimeste vahel ei ole neile mingiks pealesunnitud koormaks; romaani «uued inimesed» käituvad õilsalt sisemise vajaduse, sisemise õilsuse sunnil. Lopuhhov ei too Veerat «keldrist» päästes ohvrit, sest ta armastab Veerat; samuti ei ohverda ta ennast «lavalt lahkudes», kuna ta mõistab, et saab ka ise õnnelik olla alles siis, kui Veera oma tõelise õnne leiab. Kõneldes oma kangelaste mõistlikust egoismist, näitab Tšernõševski, et ühe inimese huvid ei ole loomupäraselt vastandlikud teise omadega, vaid et õige elukorralduse juures saavutabki ta oma huvide rahuldamise just teise huve silmas pidades.

Tšernõševski rõhutab inimeste käitumise sõltuvust ühiskondlikest oludest. Veera Pavlovna ema on valmis korda saatma eemaletõukavalt autuid tegusid. Kuid teda ei ajenda mitte parandamatu kirg teisi kahjustada, vaid kasuahnus. Antud olukorras saab Marja Aleksejevna oma ainelist olukorda kindlustada tõepoolest ainult pettuse, alatuse ja ülekohtu teel. Sellise käitumise dikteerib olukord: teisiti talitades oleks Marja Aleksejevna lasknud ennast jalge alla tallata. Järelikult, kui muuta olusid selliselt, et just heategu teiste suhtes osutub tegijale kasulikuks, ajendaks see Marja Aleksejevna taolisi inimesi käituma hoopis vastupidiselt.

Jutustades oma «uute inimeste» tegevusest, ei lase kirjanik lugejal tekkida petteillusiooni, et antud ühiskondlike tingimuste raames oleks võimalik elu radikaalselt parandada. Veera Pavlovna poolt asutatud õmblustöökodadegi laiendamine osutub nendes tingimustes võimatuks.

Et võidule pääseksid uued inimestevahelised suhted, mille jooni Tšernõševski oma kangelaste juures kujutab, on vaja ühiskonnaelu alused revolutsioonilise võitluse teel ümber korraldada.

Revolutsiooniline võitlus nõuab aga erilisi inimesi, kelleks romaanis on Rahmetov. See inimene pühendab ennast jäägitult võitlusele oma rahva ja kodumaa vabastamiseks. Ta on sünnilt põline aadlik, kuid loobub täielikult oma klassi privileegidest ning püüab kõiges läheneda rahvale. Et olla suuteline taluma igasuguseid raskusi ja piinu, karastab ta ennast ränga füüsi-

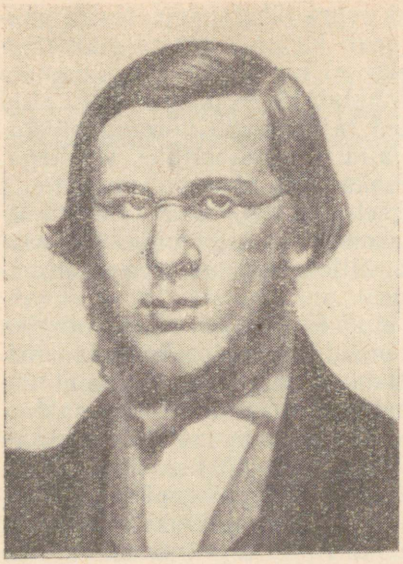

lise töö ja isegi enesepiinamisega. Ta leiab, et revolutsionääril pole õigust isiklikule elule, ning surub endas maha kõik, mis võiks teda kõita.

Rahmetov oli vaimustavaks eeskujuks oma aja eesrindlikule noorsoole ja aitas temas kasvatada tahtekindlust, mehisust ja ohvrimeelsust.

Tšernõševski romaanil «Mida teha?», mida tema kunstiliste eripärasuste järgi võime nimetada publitsistlikuks romaaniks, oli nii kaasaja kui ka hilisemate põlvkondade lugejatele tohutu innustav mõju.

Tšernõševski lähimaks võitluskaaslaseks oli **N. Dobroljubov** (1836—1861). Nagu Tšernõševskigi, oli Nikolai Aleksandrovitš Dobroljubov pärit vaimulikuseisusest. Lapsepõlveaastate peamiseks harrastuseks oli lugemine, mis jätkus niisama innukalt ka Nižni Novgorodi vaimuliku seminari päevil. Dobroljubovi vaimne küpsemine toimus väga kiiresti. Juba seminariaastail kujunes temast ateist. Seminari lõpetamata siirdus Dobroljubov Peterburi Pedagoogilisse Instituuti, mida tal teravate konfliktide pärast tagurliku direktoriga ja äärmiselt viletsa materiaalse olukorra tõttu õnnestus lõpetada üksnes tänu erakordsele andekusele.

Dobroljubovi maailmavaatelises kasvamises etendasid olulist osa Belinski, Herzen ja eriti Tšernõševski. Dobroljubovi esimesed tööd ilmusid «Sovremennikus» juba üliõpilasaastail; pärast instituudi lõpetamist 1857. aastal sai Dobroljubovist ajakirja innukamaid kaastöölisi ja selle kriitikaosakonna juht.

Dobroljubov oli, nagu teisedki «Sovremenniku» ümber koondunud revolutsioonilised demokraadid, järjekindel materialist; ta oli isevalitsuse ja pärisorjuse kirglik vihkaja ning unistas nende hävitamisest revolutsioonilisel teel. Oma vaateid propageeris ta eriti kirjanduskriitilistes artiklites.

Noore kriitiku artiklid vaimustasid lugejaskonda oma sügava analüüsi ja julgete järeldustega. Dobroljubovi kirjanduskriitilisi töid iseloomustab analüüsitavate teoste sotsiaalse sisu sügav avamine, kirjandusteose kunstilise väärtuse hindamine sellelt seisukohalt, missugust osa ta etendab ideelises võitluses. Kirjandusteose analüüsimisel astub Dobroljubov vaadeldavast teosest sammu edasi ja annab otsese hinnangu ka teoses käsitletud

ühiskondliku elu nähtustele endile. See asjaolu muutis Dobroljubovi artiklid julgeteks võitlusüleskutseteks. Tema tähtsamateks töödeks on «Mis on obloomovlus?» (Gontšarovi romaani «Oblomov» kohta), «Valgusekiir pimeduseriigis» (Ostrovski draama «Äike» kohta), «Millal saabub siis tõeline päev?» (Turgenevi romaani «Eelõhtul» kohta).

Kirglikkuse ja sirgjoonelisuse poolest, millega Dobroljubov oma vaateid kaitses, sarnanes ta oma eelkäija ja õpetaja Belinskiga. Sarnaseks kujunes nende elusaatuski: viletsad elutingimused ja ränk töö murdsid tervise. Dobroljubov suri tiisikusse, olles alles 25-aastane.

N. Nekrassov (1821—1878). XIX sajandi keskpaiga silmapaistvam luuletaja Nikolai Aleksejevitš Nekrassov sündis põikpäise ja jõhkra mõisniku perekonnas. Isa julm käitumine pärisorjadega, mööda läheduses kulgevat maanteed Siberisse aetavate sunnitööliste oiged, üle jõu käiva töö raskuse all ägavate burlakkide kaeblikud laulud Volgal — need sünged pildid sööbisid valusalt lapse mällu. Helged mälestused jäid kirjanikule oma emast.

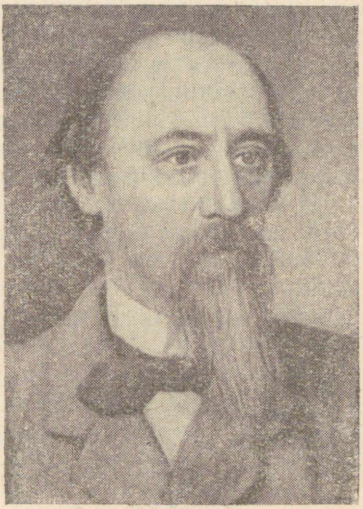

Ihunuhtluse, kasina õpetuse ja tagurliku õhkkonnaga Jaroslavli gümnaasium ei õhutanud õppimisindu ja Nekrassov lahkus sealt kursust lõpetamata. Algasid tõelised näguripäevad Peterburis, kus isa ta sõnakuulmatuse pärast (Nekrassov ei astunud isa soovi kohaselt sõjakooli) igasugusest toetusest ilma jättis. Vihik nooruki esimeste luulekatsetustega ei leidnud heatahtlikku vastuvõttu, ka ülikooli pääses Nekrassov ainult vabakuulajana. Esimesed Peterburi-aastad kujunesid raskeks võitluseks igapäevase leiva eest. Juhuslik kirjanduslik leivateenistus arenes tõeliseks loominguks 40-ndate aastate keskpaiku, pärast tutvumist Belinskiga. Varsti pärast seda võttis Nekrassov enda kätte ajakirja «Sovremennik», millele ta pühendas kakskümmend järgnevat eluaastat[1]. «Sovremennik» muutus Nekrassovi käe all peagi üheks loetavamaks aja-

[1] Oma ajakirjast unistas Nekrassov juba pikemat aega. Kuna uue väljaande jaoks luba ei antud, jäi ainukeseks teeks mõne juba ilmuva ajakirja rentimine. Et läbi rääkida ühe tolleaegse ajakirja omanikuga, kes Tallinnas suvitas, külastas Nekrassov 1846. a. Tallinna, kus kohtus ka siin sõjaväeinsenerist venna juures puhkava kirjaniku F. Dostojevskiga.

kirjaks, pärast Tšernõševski ja Dobroljubovi tulekut toimetusse aga revolutsioonilise demokraatia häälekandjaks. Viiekümnendate aastate pinevas ideelises võitluses valis Nekrassov sirgjoonelise tee; teda ei heidutanud Turgenevi ja teiste kauaaegsete sõprade lahkumine toimetusest, kelle asemel koondati ajakirja ümber uusi inimesi revolutsiooniliste demokraatide hulgast.

Neil aastail puhkeb Nekrassovi talent õitsele. Luuletuste «Poeet ja kodanik», «Mõtted paraadtrepi juures», «Laul Jerjomuškale» jt. ilmumine oli suursündmuseks tolleaegses kirjandus-elus.

Pärast Dobroljubovi surma ja Tšernõševski vangistamist jätkas Nekrassov kartmatult ajakirja väljaandmist, kuni see 1866. aastal lõplikult suleti. Pärast mõneaastast vaheaega õnnestus Nekrassovil hankida uus ajakiri — «Otetšestvennõje Zapiski», mis samuti muutus demokraatliku rinde häälekandjaks. Nii oli Nekrassov pika aja jooksul eesrindliku trükisõna organiseerijaks ja vene ühiskonna demokraatlike jõudude koondajaks. Selle tohutu ajakirjanikutöö kõrval jätkus viljakas loominguline tegevus. Sel ajal valmis enamik Nekrassovi poeeme ja arvukalt luuletusi, mis leidsid eesrindliku lugejaskonna vaimustatud vastuvõtu.

Nekrassovi surm, mis järgnes pikaajalisele raskele haigusele 1878. aastal, oli vene kirjandusele raskeks löögiks. Tema matused, millest võtsid osa kõikide 70-ndate aastate vene ühiskonna eesrindlike jõudude esindajad, kujunesid omamoodi poliitiliseks demonstratsiooniks. Teiste pärgade hulgast paistis eredalt silma üks, mille punasele lindile oli trükitud «Sotsialistidelt».

Nekrassov pühendas oma luuletajatalendi rahva teenimisele. «Viha ja kurbuse muusaks» nimetas Nekrassov oma luulet, milles kõlab ääretu mure õiglusetuses ja viletsuses vaevleva rahva pärast, viha tema orjastajate vastu, aga ka piiritu usk rahva jõusse.

Nagu teisedki revolutsioonilised demokraadid, kaitses ka Nekrassov seisukohta, et kirjandus peab olema ühiskondliku elu peegeldaja. Mitte elukauge ilutsemine, vaid elu ise kõigi oma vastuolude, vaevade, mure ja võitlusega on Nekrassovi luule sisuks. Ent selle «madala eluproosa» vormis suur kirjanik hingestatud kunstiks, mis oma sügava inimlikkusega ja revolutsioonilise ideelisusega avaldas tohutut mõju.

Nekrassovi kunstilised tõekspidamised on selgejoonelise väljenduse leidnud luuletuses «Poeet ja kodanik», milles kirjanik Kodaniku suu läbi «kunst kunsti pärast» põhimõtte karmilt hukka mõistab.

Su siht on kunst, truult teenid teda.
Kuid kodumaa? Mis saab ta sest,
kui kõigi siht on imetleda
vaid enda kallist minakest?
... võid mitte olla luuletaja,
kuid kodanik pead olema.

Nekrassovit on nimetatud talupojalaulikuks. Tema peamiseks kujutusobjektiks on olnud tööinimese ränkraske elusaatus, millele kirjanik kogu südamega kaasa elab. Sügavat valu õhkub luuletustest, kus ta kõneleb Vene küla masendavast viletsusest, talurahva õiglusetusest, lõppematust üle jõu käivast tööst («Koristamata põllusiil», «Unustatud küla», «Raudtee» jt.). Seevastu läbib mõisnikke kujutavaid värsse kirglik vihkamine («Kodupaik», «Mõtted paraadtrepi juures» jt.).

Erilise soojusega kõneleb luuletaja vene talunaisest, kes on rõhutuist kõige rõhutum. Poeetiliselt hingestatuselt on ületamatu tema «Pakane Punanina», poeem talunaisest Darjast.

Nekrassovi kõige silmapaistvamaks teoseks on ulatuslik poeem **«Kellel on Venemaal hea elada»**. Selle küsimuse ümber vaidlema läinud seitse talumeest otsustavad vastuse leidmiseks mööda Venemaad rändama minna. Talumeeste rännutee kaudu annab Nekrassov ulatusliku läbilõike reformijärgsest külast. Kirjanik leiab lõpuks siiski õnneliku: see on inimene, kes oma elu pühendab võitlusele rahva õnne eest. Selline olukorraga leppimatus ja võitlusele õhutav revolutsioonilisus läbib paljusid teisigi Nekrassovi luuleteoseid. Kirjanik on veendunud, et ta rahvas

vastu peab kõik ja kord endale rajab
rinnaga heleda, avara tee.

Usust helgemasse tulevikku on kantud eriti noort sugupõlve kujutavad luuletused («Talulapsed» jt.).

Nekrassov tõi vene luulesse mitte ainult uue sisu — rõhutud, kannatava, ent paindumatu töörahva; selle sotsiaalselt avara ja demokraatliku sisu valas ta ka tõeliselt rahvalikku vormi. Nekrassovi luulekeel on lihtne, konkreetne ning rikas rahvakeelele omastest kujunditest.

Eesti keelde hakati Nekrassovi luuletusi tõlkima möödunud sajandi lõpus.

Sajandi 40-ndate aastate teisel poolel alustas oma viljakat loomingulist tegevust **A. Ostrovski** (1823—1886), kes kirjandusajaloos on õigusega pälvinud «vene draama isa» nimetuse.

Aleksander Nikolajevitš Ostrovski kasvas kohtuametniku ja eraadvokaadi perekonnas Moskva kaupmeesterajoonis. Kuigi nooruk tundis huvi peaasjalikult teatri ja kirjanduse vastu, tuli tal isa tahtel siirduda juriidilisele alale. Pärast mõneaastast õigusteaduse õppimist Moskva ülikoolis astus Ostrovski teenistusse nn. «südametunnistuse-kohtusse», kus lahendati peamiselt vanemate ja laste vahelisi kohtuasju. Sellele järgnes teenistus kommertskohtus. Nii õppis Ostrovski põhjalikult tundma vene kaupmeeskonna suletud maailma, kus valitses ohjeldamatu kasuahnus, rahavõimule ja kivinenud tavadele tuginev põikpäisus, jõhkrus ning harimatus. See «pimeduseriik» saigi Ostrovski draa-

maloomingu peamiseks ainevaldkonnaks.

Suure draamakirjaniku maailmavaate ja kunstiliste tõekspidamiste kujunemisele avaldasid suurt mõju Belinski ja Herzeni artiklid. Ostrovskist sai «gogolliku suuna», s. o. kriitilise realismi edasiarendaja vene näitekirjanduses. Seepärast leidis juba Ostrovski esimene näidend «Omad inimesed — saame hakkama» eesrindlike lugejate heakskiidu, teiselt poolt aga süüdistuse poliitilises ebaustavuses, mis tõi kaasa politseilise järelevalve ning sunnitud errumineku. Kuigi esiknäidendit lubati lavastada alles kümmekond aastat hiljem, vallutas Ostrovski peagi vene teatrilava oma järgmiste näidenditega. Kõik need ei olnud veel ideeliselt selgejoonelised, kohati libastus Ostrovski «slavofiilide» mõjul patriarhaalsete suhete idealiseerimisele, mida Tšernõševski teravalt kritiseeris.

Laiema ühiskondliku kõlapinna omandaski Ostrovski looming alates 50-ndate aastate lõpust, kui kirjanik lähenes revolutsioonilis'e demokraatide ringkonnale. Peaaegu kogu tema järgnev looming ilmus sellest ajast peale «Sovremenniku», hiljem «Otetšestvennõje Zapiski» veergudel. Tähelepanelikult jälgisid kirjaniku kasvu Tšernõševski ja Dobroljubov. Viimane pühendas Ostrovski loomingule kaks suurepärast artiklit, milles ta andis kirjaniku draamateostes kujutatud süngele maailmale tabava üldnimetuse — pimeduseriik.

Vana kaupmeeskonna kõrval kujutas Ostrovski ka teiste ühiskonnakihtide — aadlike ja pärast 1861. aasta reformi kiiresti rikastuva suurkodanluse elu («Mets», «Kaasavaratu», «Hundid ja lambad», «Talendid ja austajad» jt.). Kuigi kombed on väliselt lihvitumad, valitsevad siingi needsamad inimlikkust jalge alla tallavad jõhkrad suhted. Kõik on mõõdetav rahaga, kõik on ostetav ja müüdav — selline on moraal selles Ostrovski poolt kujutatud maailmas, mida kirjanik teravalt hukka mõistab.

Ostrovski hämmastavast produktiivsusest kõneleb tema algupäraste lavateoste tohutu hulk, mis ulatub poolesajani. Tema

teoste lavalisus, eredalt väljajoonistatud karakterid, tegelaste isikupärane, nende individuaalsust ja sotsiaalset olemust avav keel ja kõnemaneer — kõik see annab Ostrovski loomingule hindamatu kunstiväärtuse. «Teie kinkisite kirjandusele terve ilukirjanduslike teoste kogu ja lõite lava jaoks oma erilise maailma. Teie lõpetasite üksinda hoone ehitamise, mille nurgakivi panid Fonvizin, Gribojedov ja Gogol. Kuid ainult pärast Teid võime meie, venelased, uhkusega öelda: «Meil on oma rahvuslik teater.» Teda peaks õigupoolest nimetama «Ostrovski teatriks»,» kirjutas I. Gontšarov Ostrovskile, märkides õigesti ära tema koha vene kirjanduse ja teatri ajaloos. Ostrovski looming on sügavalt rahvuslik ja rahvalik. Ent just niisugused teosed saavadki omaseks ka teistele rahvastele. Ostrovski draamateoste paremik on tuntud kogu maailmas. Ka Eesti teatrites on Ostrovski teoseid korduvalt lavastatud.[1]

Ostrovski tippsaavutuseks võib pidada tema draamat «Äike» (ilm. 1860).

Elu Volga kõrgel kaldal rohelusse peitunud linnakeses on teravaks kontrastiks sellele kaunile ümbrusele. Teravad kontrastid valitsevad ka siinsete inimeste hulgas, kus peremehetsevad Dikoi ja Kabanova taolised «põikpead». Kiskjalikult ahne, toores, harimatu suurkaupmees Dikoi peab teiste nöörimist oma loomulikuks ja kaheldamatuks õiguseks. Samasugune on rikas kaupmehelesk Kabanova, kelle ebainimlik jõhkrus on ühendatud patriarhaalsetest kommetest põikpäise kinnipidamise ja silmakirjaliku usufanatismiga. Selline olustik muserdab ka noort põlvkonda, hävitab neis inimväärikust ja sisendab mõdalat orjamoraali: tee, mis tahad, peaasi, et oleks varjatud. Nii aga ei saa elada Tihhon Kabanovi noor naine, hellahingeline, romantilistesse unistustesse ja müstitsismi kalduv Katerina. Inimliku helluse ja hingelise armastuse järele igatsevale Katerinale muutub elu Kabanovite majas talumatuks, samavõrd vastuvõtmatu on talle variserlikkus ning kahepaiksus. Ja ainukesena selles «pimeduseriigis» leiab protestijõudu tema — kõige hapram ja õrnem «pimeduseriigi» ohvritest: ta sööstab oma onne poole ja heidab enda seejärel Volgasse. Katerina kasvatus ei kujundanud temas võitlejanatuuri; tema protest ei saanudki leida teist väljendusvormi ja see võib paista nõrk ainult väliselt: tõelise elu nimel oli Katerina valmis elu ohverdama. Katerinat kui «pimeduseriigi» kokkuvarisemise ennustajat hindas kõrgelt Dobroljubov oma artiklis «Valgusekiir pimeduseriigis».

---

[1] A. Ostrovski teoste esimeseks lavastuseks Eesti teatris oli «Süüta süüdlased» «Estonias» 1914. aastal.

Suure populaarsuse omandas **I. Gontšarov** (1812—1891) oma romaaniga **«Oblomov»** (1859), milles ta suure kunstilise veenmisjõuga käsitles pärisorjusliku korra üht olulist külge — pärisorjade tööle rajatud jõudeelu ja olesklemise laostavat mõju. Romaani peategelase Ilja Oblomovi päev möödub uniselt ja sisutuna, ta ei suuda millegagi toime tulla ning pärast jõuetuid katseid ennast tegevusse sundida laskub taas elukaugete unistuste maailma. «Kes ma olen, mis ma olen? ... Jah, olen härra ega oska midagi teha! Tehke teie, kui oskate...» deklareerib ta ise. Ainult korraks suudab armastatud neiu Olga teda sellest letargiast[1] virgutada, kuid hirm elu korraldamisega seotud sekelduste ees ei lase Oblomovist inimest saada.

Gontšarovile omase rahuliku järjekindluse ja põhjalikkusega analüüsitakse romaanis sellise härraspsühholoogia juuri, mis peituvad pärisorjuses ja vildakas kasvatuses. Maast-madalast on Oblomovit hoitud tegevuse eest — milleks siis on Vaska, Vanka, Zahharka! Ja lapsepõlvest juurdunud harjumus ainult käsutada on muutunud Oblomovi jõuetuks isegi käsutama: vaadeldes Zahhari, Puškini Saveljitši kirjandusliku järeltulija, ja tema isanda Oblomovi vahekorda, polegi alati selge, kumb kummale oma elulaadi dikteerib.

Nendele kahele meistrikäega loodud tegelaskujule lisandub Olga Iljinskaja, ergas ja iseseisvusele pürgiv neiu. Katse Oblomovile vastandada tõeliselt teovõimsat kuju ei ole kirjanikul õnnestunud ja tema kodanlik tegelane Stolz jääb verevaeseks ning idealiseerituks.

Varsti pärast romaani ilmumist avaldatud artiklis «Mis on obloomovlus?» analüüsis Dobroljubov obloomovliku ellusuhtumise sotsiaalset olemust. Kaugemale ulatuvalt kui aadlisoost liberaalne kirjanik ise, kes ruttas Oblomovkat minevikunähtuseks tunnistama, rõhutas kriitik obloomovluse kui sotsiaalse pahe hoopis visamat iseloomu.

«Eesti lugejale tutvustasid Oblomovit 1889.—1890. aastal «Valguses» ilmunud katkendid «Unimütsi hommik», «Unimütsi

---

[1] Letargia — haiguslik uni; vaimne tardumus.

tuapoiss Sahar», «Unimütsi unenägu». Tervikuna tõlkis romaani A. H. Tammsaare 1934. aastal.

Sajandi keskpaik tõi kirjandusse rohkesti noori talente, kelle loomingu kulminatsioon langes juba järgnevatesse aastakümnetesse. Neljakümnendate aastate teisel poolel debüteeris **M. Saltõkov-Štšedrin,** viiekümnendate aastate algul astus kirjandusse korüfee **L. Tolstoi.**

Pineva ideelise võitluse areeniks ei olnud mitte ainult kirjandus, vaid ka **kujutav kunst** ja **muusika,** kus karmi elutõe taotlus ja demokraatlik suunitlus lõid pinnase kõrgetasemelistele teostele. Võimsa realistliku voolu rajajaiks maalikunstis olid noored rahva hulgast võrsunud talendid Perov, Repin, Kramskoi ja teised, keda me vene kunsti ajaloos tunneme «peredvižnikute»[1] nime all. Nad pöörasid selja Keiserliku Kunstide Akadeemia konservatiivsele suunale ja seadsid oma eesmärgiks rahva elu tõepärase kujutamise. Oma temaatikalt olid paljud «peredvižnikute» maalid lähedased kaasaja kirjandusteostele (vrd. näiteks Perovi «Talupoja matust» ja Savitski «Remonttöid raudteel» Nekrassovi poeemiga «Pakane Punanina» ja luuletusega «Raudtee»). Mõnevõrra hiljem tungib kujutavasse kunsti ka revolutsioonilise võitluse temaatika (Repini «Propagandisti areteerimine», «Ei oodanud» jt.).

Glinka poolt rajatud rahvusliku muusika alusmüüri ehitasid edasi tema järglased, muusika ajaloos «võimsa rühmana» tuntud heliloojad Dargomõžski, Balakirev, Mussorgski, Rimski-Korsakov, Borodin jt. Peterburi Konservatooriumi kaudu, kus oma muusikalise hariduse sai enamik meie vanema põlve heliloojaid, on «võimas rühm» viljastavalt mõjunud ka eesti rahvusliku muusika kujunemisele.

---

[1] Nimetus on tulnud nende poolt korraldatud rändnäitustest (передвижные художественные выставки).

I. TURGENEV
(1818—1883)

ELUKÄIK.

Ivan Sergejevitš Turgenev sündis 9. novembril 1818 Orjolis. Kaardiväepolgu ohvitserina teeninud Sergei Turgenevi abiellumist oli seltskonnas peetud «õnnestunud partiiks»: Turgenevi emale kuulus Orjoli kubermangus tohutu suur Spasskoje-Lutovinovo mõis viie tuhande pärisorjaga. Seal mööduski Ivan Turgenevi lapsepõlv.

See oli teravate kontrastide maailm, mis juba varakult lapsehinge riivas. Ühelt poolt luksuslik 40-toaline härrastemaja keset hästi korrastatud parki ning härrasrahva muretu jõudeelu, teiselt poolt — armetud külad, üle jõu käiv töö ja ääretu viletsus. Ning kontrastid nendes vastaspoolustes endiski: just nende õiglusetusse ja orjusse alandatud inimeste juures kohtas tulevane kirjanik tõelist inimlikkust ja hingesoojust; peenutsevalt kombekas härrastemaja oli aga kalk ja külm. Kirjaniku ema oli kõrgema seltskonna kohase kasvatuse saanud, arukas, haritud ja palju lugenud naine, kuid äärmiselt väiklane, võimuahne ja julmuseni ulatuvalt kiuslik. Rääkimata pärisorjadest, kelle suhtes tujukas mõisaproua karistustega kitsi ei olnud, kannatasid tema raske iseloomu pärast lapsedki.

1827. aastal asus Turgenevite perekond Moskvasse. Tulevane kirjanik võttis lapsepõlvekodust kaasa varakult tekkinud põlguse orjuse ja ülekohtu vastu, head mälestused lihtsatest vene inimestest, armastuse emakeele vastu, erksa loodusetunnetuse ning lugemishuvi.

Järgnesid õpinguaastad pansionis, seejärel Moskva ja Peterburi ülikoolis, mille ajaloo-keeleteaduskonna ta lõpetas 1837. aastal. Mõnda aega täiendas Turgenev ennast Berliini ülikoolis, õppides innukalt ajalugu, keeli ja eriti filosoofiat, seejärel valmistus Moskvas magistrieksameiks. Need olid tulevase kirjaniku maailmavaate ja kirjanduslike tõekspidamiste kujunemisaastateks. Tugevat mõju avaldas Turgenevile lähedane sõprus Belinski, Stankevitši, Bakunini ja mitmete teiste tolle aja silmapaistvate inimestega.

1842. aastal sooritas Turgenev Peterburi ülikooli juures magistrieksamid, kuid temast ei saanud filosoofiaprofessorit: juba üliõpilaspõlves alanud kirjandusharrastused köitsid enam.

Tulevase suure proosakirjaniku esimesteks trükis ilmunud töödeks olid luuletused ja poeemid, millega ta kiiresti köitis kirjanduslike ringkondade tähelepanu. Nendele järgnesid mitmed novellid ja draamateosed. Pidevalt julgustas ja suunas noort kirjanikku Belinski, kes varakult märkas tema suurt talenti. Ühine vaenulik suhtumine pärisorjusse lähendas Turgenevit Peterburi demokraatlike kirjanike ringkonnale, kes olid koondunud Belinski ja Nekrassovi ümber. «Sovremenniku» esimeses numbris 1847. aastal ilmus tohutu populaarsuse omandanud jutustustekogu «Küti kirjad» esimene jutustus «Hor ja Kalinõtš». «See on Teie õige laad,» kirjutas Belinski, hinnates kõrgelt Turgenevi jutustuse demokraatlikku suunitlust ja realismi.

Mitu järgnevat loominguliselt viljakat aastat elas Turgenev välismaal, kuhu teda viis tutvus ja sõprus kuulsa prantsuse lauljatari Pauline Viardot'ga. Välismaal käis kirjanik korduvalt.

1852. aastal suri N. Gogol, keda Turgenev piiritult armastas ja austas. Elades sel ajal Peterburis, kirjutas Turgenev Gogolile nekroloogi, milles ta kõrgelt hindas Gogoli realismi. Artiklit ei lubanud tsensuur Peterburis avaldada, Turgenev aga saatis selle Moskvasse, kus läkski korda ilmumisluba hankida. Süüdistatuna «sõnakuulmatuses ja tsensuurimääruste rikkumises» areteeriti kirjanik. Võimude viha peamiseks põhjuseks olid siiski eelnevatel aastatel «Sovremennikus» ilmunud pärisorjusevastased «Küti kirjad». Turgenev ei lugenud ennast alistatuks: arestimajas kirjutas ta teravalt pärisorjusevastase jutustuse «Mumuu». Pärast kuuajalist vangistust saadeti kirjanik asumisele ja politsei järelevalve alla Spasskojesse. Sunnitud üksindust aitasid siin leevendada raamatud, muusika ja küttimine. Sõprade kaasabil õnnestus Turgenevil siiski juba järgmise aasta lõpul pagendusest tagasi pöörduda.

Järgnevad aastad olid täis pingsat ja viljakat loomingulist tegevust. Juba pagendusaastal küpses Turgenevil kavatsus hakata viljelema romaanižanri, mis võimaldaks ulatuslikumalt ja sügavamalt kujutada vene ühiskonna ideelisi otsinguid. Romaaniga «Rudin» (1856) algas romaanide sari, millest igaüks muutus tähiseks kirjandusajaloos: «Aadlipesa», «Eelõhtul», «Isad ja pojad». Nendes avaldub Turgenevi kui suure realisti talent kõige täielikumalt.

Turgenev vihkas pärisorjust kirglikult. Ent ta ei suutnud tõusta revolutsioonilise võitluse mõistmiseni; oma poliitilistelt vaadetelt jäi ta liberaaliks. 50-ndate aastate lõpu pineva ideelise võitluse tingimustes tekkis paratamatult lõhe tema ja «Sovremenniku» ümber koondunud revolutsiooniliste demokraatide vahel. Pärast Dobroljubovi artikli «Millal saabub siis tõeline päev?» avaldamist tema romaani «Eelõhtul» kohta lahkus Turgenev «Sovremenniku» juurest. Ägedaid vaidlusi kutsus esile ka romaan «Isad ja pojad». Olles küll revolutsioonilist võitlust eitaval seisukohal, jälgis ta siiski revolutsiooniliste demokraatide võitlust tähelepanu ja kaasaelamisega.

Alates 1860-ndast aastast asus Turgenev alatiseks välismaale, tema koduks sai Viardot' perekond. Ent Turgenevi sidemed kodumaaga ei katkenud, ta kordas peaaegu igal aastal oma traditsioonilist marsruuti Peterburi—Moskva—Spasskoje. Kesk-Venemaa loodus, mida kirjanik oma loomingus nii meisterlikult kujutas, ning vene inimesed olid ta südamest lahutamatud. Elav side kodumaaga püsis ka ulatusliku kirjavahetuse ja välismaal viibivate vene emigrantide kaudu.

Välismaal elades tegi Turgenev palju selleks, et tutvustada vene ja ukraina kultuuri saavutusi Lääne-Euroopas. Ta oli esimesi vene kirjanikke, kelle looming sai Lääne-Euroopas üldtuntuks ja võitis üldise tunnustuse. G. Flaubert, Guy de Maupassant ja mitmed teised prantsuse silmapaistvad realistid nimetasid Turgenevit oma õpetajaks.

60—70-ndail aastail jätkus Turgenevi viljakas loominguline tegevus (romaanid «Suits» ja «Uudismaa», rida jutustusi, miniatuuride tsükkel «Luuletusi proosas» jt.).

Kaheksakümnendate aastate algul haigestus Turgenev piinarikkasse lülisambavähki. Igatsedes kodumaa järele suri ta 3. septembril 1883. aastal. Kirjaniku soovi kohaselt toodi ta põrm kodumaale ja maeti Peterburi. Suurt kirjanikku oli tulnud hüvasti jätma kümneid tuhandeid inimesi.

JUTULOOMING.

«Küti kirjad». Turgenevi jutuloomingu esileküündivamaks saavutuseks on jutustustekogu «Küti kirjad» (ilm. «Sovremennikus» 1847—1852, eri raamatuna 1852; hiljem täiendas Turgenev kogu veel mõne jutustusega).

Juba kogu esimene jutustus «Hor ja Kalinõtš» saavutas erakordse menu; iga järgneva jutustuse ilmumine võeti eesrindliku lugejaskonna poolt vaimustusega vastu.

Milles siis seisnes «Küti kirjade» sellist vaimustatud vastuvõttu põhjustanud uudsus, mille Belinski ära märkis kui kirjaniku õige laadi?

Esiteks oli see uudne ainevaldkond: Turgenev tõi «Küti kirjadega» kirjandusse ja asetas kirjandusteoses keskselе kohale lihtsa vene talupoja, tõi kirjandusse pärisorja muredest ja õiglusetusest üleküllastatud elusaatuse.

Uudne oli ka kirjaniku suhtumine nendesse inimestesse. Selles ei ole ülalt alla vaatavat armulikkust või ülepaisutatud ja võltsi sentimentaalset kaastunnet, mis on iseloomulik talupoegade kujutamisele aadlikirjanduses. Turgenev näeb omandiks alandatud pärisorjas eelkõige võrdset kaasinimest.

«Küti kirju» iseloomustab ka uudne vormiline lahendus. Turgenev rakendab jutustustekogus palju kasutatud võtet — tutvustada mitmekesiseid elunähtusi ja inimesi tegelase rännuteekonna kaudu. Jutustuste rändav mina-tegelane on aga väliselt täiesti tagaplaanile asetatud: ta on eeskätt heast jahiõnnest huvitatud kütt, kes kujutatavate elunähtustega ja inimestega nagu muuseas kokku puutub, olgu see siis juhuslikus ööbimispaigas teekonnaviperuse tõttu või mõnel muul näiliselt kõrvalisel põhjusel. Seda näilise juhuslikkuse muljet süvendab veelgi asjaolu, et jutustustel puudub teravalt väljajoonistatud süžeearendus. Nad näivad tõepoolest ainult kõige selle lihtsa ülestähendamisena, mis jahiteekondadel ette on tulnud Seda sügavama ideelise mõju aga kirjanik saavutab: igal sammul võid Venemaal kohata orjuses ägavat, ülekohtu all kannatavat tööinimest, kelle inimväärikus on isandate poolt jalge alla tallatud. Nagu üksikutest visanditest ja fragmentidest kasvab välja jõuline panoraammaal, mis kannab nime — pärisorjus. Selline ilukirjandusliku teose vormi täiuslik rakendamine tema ideelise sisu teenistusse kõneleb realistliku meetodi meisterlikust valdamisest kirjaniku poolt. See oli üks «Küti kirjade» tohutu populaarsuse põhjusi.

Eri jutustustes antud üksikutest tegelastest kasvab välja jutustustekogu tõeline peategelane — töötav talurahvas. «Küti kirjad» esitavad mitmekesiseid talupoiatüüpe, kelle kõrgeid hingelisi omadusi kirjanik esile tõstab. Sellised on jutustuse «Hor ja Kalinõtš» tegelased. Hor on Sokratest meenutava välimusega, terava mõistusega, teadmishimuline ja arenenud eneseväärikus-

tundega mees, teotahteline ja töökas. Teistsugune on Kalinõtš — loodusesse kiindunud romantik, kes armastab laulda, balalaikat mängida ja unistada. Iseloomude vastandlikkusest hoolimata seob neid jutustajatki üllatav õrn sõprus. Loodusarmastuse ja hellahingelisuse poolest on Kalinõtšiga sarnane Kasjan («Kasjan Krassivaja Metšist»). Peenetundelisust, musikaalsust ja kunstiarmastust kohtame jutustuse «Lauljad» tegelastes. Uljad, teadmishimulised, erksa tundemaailmaga on talulapsed («Bežini aas»). Omapärane on metsavaht Birjuk («Birjuk»), kelle välise karmuse taha on peidetud inimlik süda.

Teravaks ja viha tekitavaks kontrastiks on nendele jutustustele pärisorjuse julmust, inimväärikust jalge alla tallavat jõhkrust ja ebaõiglust kujutavad pildid. Isandate hoolimatuse ja veidrate tujude ohver on Sutšokiks kutsutav vana mõisateenija jutustusest «Lgov», kes on kümneid ameteid pidanud, proua soovil Kuzmast Antoniks muutunud ja lõpuks sellegi nime kaotanud, teenides härraste kalapüüdjana jõel, milles kalu polegi. Hoolimatult on mõisnikud lõhkunud talupoegade isiklikku elu («Kontor»). Julm karistamine ja ülekohus on mõisaelu igapäevaseks nähtuseks («Kaks mõisnikku», «Opman»).

Kirjanik kujutab ka pärisorjuse demoraliseerivat mõju, mis sigitab variserlikkust, lipitsevat salakavalust ning alatust.

Talupoegadele on «Küti kirjades» vastandatud m õ i s n i k u d - p ä r i s o r j a p i d a j a d. Väliselt korrektne, viisakas, mahedahäälne Penotškin («Opman») on tegelikult julm ja tundetu kurnaja, kes oma tõelise olemuse peidab lihvitud maneeride taha. Penotškin ei võta ise osa talupoegade karistamisest ega loe mõnuga ohvri selga laotavaid vitsahoope, nagu seda teeb Stegunov («Kaks mõisnikku»); tema annab selle asemel mahedakeelse käsu «asi korraldada». Penotškini paremaks käeks on talupoegade endi seast ahnuse ja alatusega haljale oksale roniv opman Sofron, jutustustekogu eemaletõukavamaid tegelasi.

Väliselt tagasihoidlikul kohal oleval m i n a - t e g e l a s e l on jutustustes kaalukas funktsioon. Ta ei rutta oma arvamusi ja hinnanguid otseselt välja ütlema, kuid on oma sümpaatiates ja antipaatiates sirgjooneline.

Meeleolurikkust ja helgust annavad jutustustekogule suurepärased l o o d u s p i l d i d.

«Küti kirjade» osa pärisorjusevastases võitluses oli suur. Oma põhiideelt on ta väga lähedane Belinski kuulsale «Kirjale»; mitmed kogu teravamad jutustused («Opman», «Kontor», «Kaks mõisnikku») ongi kirjutatud Belinski ja tema «Kirja» vahetu mõju all Salzbrunnis.

Teisi jutustusi. Pärisorjuse ja selle kaasnähtuste täielik eitamine läbib ka Turgenevi teisi jutustusi. «Küti kirjadele» on lähedane «M u m u u», rohkete autobiograafiliste sugemetega jutustus kurttummast talupojast Gerassimist, kelle elutraagika põhjuseks

on võimuahne mõisaproua kapriisid ja hoolimatu tujukus. Proua soovi kohaselt kistakse see lihtsa maaeluga harjunud hiiglane lahti oma kodupinnast, varustatakse kaftani, poolkasuka ja säärsaabastega ning tehakse temast kojamees. Kuigi linnaelu jääb talle lõpuni võõraks, kohaneb ta aja jooksul, täidab oma ülesandeid püüdlikult ja käitub tagasihoidliku, kuid range väärikusega. Gerassim kiindub kogu südamega malbesse teenijatüdrukusse Tatjanasse, ent proua juhusliku tuju tõttu pannakse see mehele joodikule kingsepale. Lähedase inimese kaotamine kibestab Gerassimit, ta tõmbub veelgi enam endasse. Kogu oma südameheaduse ja helluse mahutab Gerassim nüüd hoolitsusse mahajäetud koerakutsika Mumuu eest, ent proua tahtel võetakse seegi temalt... Jutustuse ideeline löövus oli selgesti taibatav ka võimudele. «Lugeja, kes on selle jutustuse läbi lugenud, hakkab tingimata kaasa tundma mõisniku omavoli tõttu süütult kannatavale talupojale... Kuigi siin tuuakse ette mitte füüsilist, vaid moraalset talupoegade rõhumist, ei muuda see põrmugi jutustuse kahjulikku eesmärki, vaid, vastupidi... isegi süvendab seda kahjulikkust,» kirjutati jutustuse kohta tehtud ametlikus ettekandes, mille alusel tsensorile tehti noomitus.

Pärisorjusliku elulaadi demoraliseeriv mõju kajastub jutustuses «Stepi kuningas Lear» ja reas teistes jutustustes.

Rida Turgenevi jutustusi käsitleb mõisnikkonna elu, selle tühisust, parasiteerivat iseloomu ning praktiliseks tegevuseks ja oma edumeelsete vaadete tegelikuks ellurakendamiseks jõuetu nn. üleliigse inimese probleemi. Üheks silmapaistvamaks nende hulgas on jutustus «A s j a». Jutustuse mina-tegelane, sümpaatne noor aadlik, kohtab ühes Saksa väikelinnas oma vennaga siia sõitnud tütarlast Asjat. Asja omapärane käitumine, meeleolude muutlikkus ja varjatud temperament äratavad tütarlapse vastu huvi, mis peagi areneb sügavaks kiindumuseks. Poolvenna jutustusest selgub aga, et Asja ema on olnud pärisori Ja mina-tegelase liberaalsete ning humanistlike vaadete kokkupõrkes seisuslike eelarvamustega võidavad viimased: abiellumine Asjaga tundub talle meeletusena. Aastatega kaovad nooruseideaalid, mina-tegelase elusaatus on kujunenud oma seltskonna traditsioonide kohaselt, ent ikkagi püsib kauge nukker ja soojendav mälestus Asjast, suurest inimlikust tundest. «Asja» on kirjaniku n.-ö. «turgeenevlikumaid» jutustusi — elu, inimkarakterite ja elusaatuste tõepärane, otsekui autori tahtele allumatu kujutamine on hingestatud valusalt nukrast ja hellast lüürikast.

Turgenev kujutas oma jutustustes kaasaja elu paljusid olulisi külgi ning esitas terve galerii tüüpilisi inimkaraktereid. Ent jutustus ei võimaldanud «oma aja kangelase» vastuolulist sisemaailma ja tema suhteid ühiskonnaga küllalt sügavalt analüüsida, jälgida üksikasjalikumalt tema karakteri kujunemist, lahti mõtestada, motiveerida ja põhjendada tema käitumist igakülgselt. Selleks pöördus kirjanik romaanižanri poole.

Ulatuslikuma romaani kirjutamise mõte tekkis kirjanikul juba Spasskojes asumisel olles, kuid seda kavatsust ta ei realiseerinud. Turgenevi silmapaistvate romaanide sari algas «Rudiniga».

«Rudin» (1856). Romaani peategelane Dmitri Rudin on vene 30—40-ndate aastate eesrindliku aadli-intelligentsi tüüpiline esindaja, üks juba Oneginiga kirjandusse astunud «üleliigsetest inimestest».

Rudin on silmapaistev inimene. Tema terav mõistus, loogiline arutlemisoskus, tema sütitavad kõnelused vabadusest, eneseohverdamisest, tegutsemise vajadusest tõstavad ta juba esimestest minutitest tähelepanu keskpunkti ka mõisaproua Lassunskaja majas.

Rudini suhtes ei saa ükski temaga kokkupuutuvatest inimestest jääda erapooletuks. Algusest peale hakkavad teda vihkama alatasa torisev ja kõike mustav Pigassov ning «priileivasööja» Pandalevski, sest neid vihastab ja häirib Rudinis see, mida neis endis ei ole — õilsad, inimlikud ideaalid ja ausus.

Jaheda ettevaatlikkusega suhtub Rudinisse tagasihoidlik ja aus Volõntsev, kes aga ei küüni Rudini ideaalide kõrgusele ja näeb temas eeskätt ohtu oma armastusele. Rudini kirglikud kõned haaravad aga täielikult kaasa Natalja Lassunskaja ja koduõpetaja Bassistovi.

Natalja Lassunskaja on omapärane tütarlaps, kõige üle sügavalt juurdlev, rikka, kuid veel varjatud ja enesesse pööratud tundemaailmaga. See rikas sisemaailm ärkab Rudini sütitavate kõnede mõjul. Olles ära tundnud, et temas on tekkinud sügav ja tõeline armastus Rudini vastu, on ta valmis selle eest võitlema ja kõike ohverdama. Ema sõnadele, et ta näeks oma tütart pigemini surnuna kui Rudini naisena, vastab Natalja: «Pigemini suren, kui abiellun teisega.» Esimesena avaldab ta oma tunded. Ta ootab Rudinilt oma armastusele kaitset, ent see — manitseb saatusega leppima. Rudini sõnad ja teod on karjuvas vastuolus.

Pärast Rudini lahkumist nagu pöörduks elu endistesse rahulikesse rööbastesse. Pigassov toriseb nagu varemgi, endiselt lipitseb ja kannab keelt Pandalevski. Lassunskaja naabrid on oma isikliku elu korraldanud. Kõik rahuneb ja kohaneb raamidega, mida olemasolevad elutingimused ette seavad.

Ent siiski mitte kõik ei ole jäänud endist viisi. Rudini ideed

on viljaka pinna leidnud Bassistovis. Hea ja rahutu mälestus on Rudinist jäänud teistelegi. Nataljast kuuleme, et ta olevat lõpuks abiellunud, kuid kas ka õnnelikult? Kuuleme vaid, et ta on säilitanud oma tavalise välise rahu.

Rudin on aga ikka samasuguseks jäänud. Saame teada, et ta on mitmel pool ringi rännanud, ebaõnnestunult püüdnud ühes suurmõisas agronoomilisi uuendusi ellu viia, nurjunud on ka ettevõte kuskil kubermangus jõge laevatatavaks muuta; midagi ei ole välja tulnud põhjalikest ümberkorraldustest pedagoogilisel alal, ebaõnn on seiranud teda ka armastuses. Ent endise kirglikkusega kaitseb ta oma üllaid ideaale, külvates rahulolematuse ja leppimatuse seemet noorte hinge. Jõuetu küll tegudeks, kuid siiski taltumatu, ja sellisena kuulub talle ka autori poolehoid.

Rudini traagilistest vastuoludest tulvil elutee lõpeb 1848. aasta võitleva Pariisi barrikaadidel, kus ta hukkub tundmatu kangelasena, hoides punast lippu. Selles Rudini traagikas on palju ülevat.

«Aadlipesa» (1859) saavutas Turgenevi romaanidest kõige suurema populaarsuse juba kirjaniku eluajal ja on tänapäevani suure sõnameistri loetavamaid teoseid.

Ka «Aadlipesas» köidab Turgenevit «üleliigse inimese» probleem, ent kirjanik ei rõhuta siin oma kangelase ideaalide ja tegelikkuse vastuolu sellisel teravdatud kujul, nagu see ilmnes «Rudinis». «Aadlipesas» ei huvita teda eeskätt mitte tüüp ise; kirjanik ei püstita siin küsimust, missugune ta on, vaid juurdleb enam selle üle, miks ta niisugune on. Seepärast võib ta «Aadlipesas» valida iseloomu ja temperamendi poolest sootuks teistsuguse kangelase, sest see «üleliigsus» ei ole erinevast iseloomust või temperamendist põhjustatud nähtus. «Aadlipesa» ja «Rudini» süžeel on ühiseid pidepunkte: mõlema kangelased tulevad kirjeldatavasse inimesteringi väljastpoolt, mõlemad kohtavad tütarlast, keda nad hakkavad armastama ja kes vastab samaga. Vastavait erinevale probleemistikule on aga kummagi romaani süžeelises ülesehituses olulisi erinevusi. Rudin astub meie ette valmis kujul; me saame ainult põgusalt teada, et tema kujunemis- ja õpinguaastad on kulgenud Saksamaal, võõras keskkonnas ja võõraste mõjude all. «Aadlipesas» pööratakse aga tegelaste kujunemisele hoopis enam tähelepanu.

Fjodor Lavretski isa, rikas mõisnik, härrasmees ja anglomaan[1], oli abiellunud pärisorjast tütarlapsega. See lihtne, heasüdamlik ja vaikne naine pärandas pojale samasuguse iseloomu, poja kasvatusest sai ta aga varase surma tõttu vähe osa võtta. Isa hakkas poissi kasvatama oma «spartaliku süsteemi» järgi, mis pööras küll suurt tähelepanu kehalisele karastatusele, kuid isoleeris ta tegelikust elust ja sulges üksindusse. Lavretskist

---

[1] Anglomaan — kõige inglispärase kirglik ja liialdatud austaja ning järeleaimaja.

kasvab elu ja inimesi halvasti tundev, pelglik ning tagasitõmbuv nooruk. Sellepärast vallutabki esimene kiindumus ta pimesi ja täielikult ning lõpeb kiire abiellumisega; kiiresti aga puruneb see abielu sügava pettumusega inimestes, sest ta naine ei väärinud usaldust. Lavretskile on see valusaks hoobiks. Jätnud naise oma uute tuttavatega Pariisi, eksleb Lavretski mitmed aastad välismaal ja otsustab siis tagasi pöörduda oma kodumõisa, ajada juured sügavamini kodupinnasesse. Lavretski tagasitulek kodukohta on romaani sõlmituseks; temaga koos astub lugeja üle «aadlipesa» läve.

«Aadlipesaks» on lähedases kubermangulinnas asuv leskproua Kalitina maja. Tutvume siin tavalise aadliseltskonnaga, tüüpilise tegelikust tööst võõrdunud, sisutut jõudeelu elava maailmaga, kus peamiseks mureks on omaenda isikliku heaolu kindlustamine ja kus puudub igasugune viljakas edasiviiv mõte. See «aadlipesa» asub Venemaal ainult geograafilises mõttes; ta on tegelikust Venemaast, vene rahvast, tema tõelisest elust ääretult kaugel. See ongi eluvõõrsuse taimelava, umbrohtu kasvatav viljatu pinnas, mis ei suuda teovõimsusega toita ka oma parimaid võrseid. Nad suudavad tõusta ainult sellesama «aadlipesa» elulaadi eitamiseni, selle kirglikuma (nagu Rudini või temaga sarnanev «Aadlipesa» episoodiline tegelane, Lavretski ülikoolikaaslane Mihhelevitš) või tagasihoidlikuma hukkamõistmiseni, leidmata teed edasi. Ei leia seda Lavretskigi: tema sulgumine oma mõisa majapidamisse ja «talupoegade olukorra kindlustamine» on ikkagi ainult kompromiss tegelikkusega, on lohutus elus solvatud ja õnneunistused kaotanud inimesele.

Nukralt ütleb ta iseendale: «Tere, üksildane vanadus! Põle lõpuni, kasutu elu!»

«Aadlipesa» süžee aluseks on Lavretski ja Liisa Kalitina armastus.

Liisa Kalitinas ja Natalja Lassunskajas on sarnasust: ka Liisa on rikka sisemaailmaga, iseendas juurdlev, elu ja inimesi range õiglustunde järgi vaagiv tütarlaps. Ta on siiralt jumalakartlik. Kuid Liisa usklikkus on pigem sügavalt inimlik õiglus- ja kohusetunne, mis aja, olude ja kasvatuse tõttu on saanud religioosse välisvormi. Liisas ja Lavretskis on sisemiselt palju ühist: ühteviisi võõras ja eemaletõukav on neile teesklev lipitsemine, väliselt ülespuhutud tundlikkus, seltskondlike suhete variserlik ebasiirus. Lavretskis on neid jooni süvendanud kibedad pettumused. Liisas on nad juba lapsepõlvest loomupärased. Ühtviisi armastavad nad muusikas inimlikku sügavust, ühesugune on ka nende suhtumine kodumaasse. On iseloomulik, et Liisa ja Lavretski lähenemises ei etenda viimane kaugeltki kõrvalist osa.

Selline sisemine lähedus loob pinnase Liisa ja Lavretski armastusele, mis on ääretult puhas, inimlik, ühtaegu üleni õnnestav ja nukker, valuline ja õrn, rõõmus ja tõsine, malbe ja tulvil puhkevat

kirge. Ajaleheteade Lavretski naise surmast toob õnne käegakatsutavasse lähedusse, ent teade osutub ekslikuks ja kõik puruneb. Selline armastus ei saa leppida kompromissiga. Liisa sisemine õiglus- ja kohusetunne sunnib teda maha suruma oma südame kutset, oma armastust. Kuid see on olnud liiga suur ja kallis: Liisa mõistab, et ta ei saa seda kunagi millegi vastu vahetada. Ta astub Nataljast sammu kaugemale ning otsustab säilitada oma esimese armastuse puhast aaret. Kuid ühtlasi mõistab ta, et selleks on vaja ennast «aadlipesast» ja selle elulaadist lahti kiskuda. Liisa kui sügavalt uskliku tütarlapse otsus kloostrisse minna on loogiline ja põhjendatud.

Liisa ja Lavretski armastust on Turgenev kujutanud ääretu poeesiaga, mis tõstab «Aadlipesa» maailmakirjanduse tippteoste hulka. Selle teenistusse rakendab ta teose kõik kunstilised võtted, kusjuures erilist osa etendavad hingestatud looduspildid.

Samal ajal ei ole «Aadlipesa» ainult romaan Liisa ja Lavretski armastusest; selle omapära ja traagika ei kasva välja juhuslikkustest, vaid oleneb inimkarakteritest endist ja oludest. Viimased on aga kujundatud esimeste poolt. Niisiis ei arene Liisa ja Lavretski armastusromaan lahus teose kangelaste ideelisest võitlusest, vaid seda võitlust poetiseerides süvendab romaani ideelist kõlajõudu.

«EELÕHTUL».

Kaasaja elu sügav analüüs ning tõelise kangelase otsingud jätkusid romaaniga «Eelõhtul» Turgenev kirjutas oma kolmanda romaani 1859. aastal (ilmus 1860). Ühiskondlikus elus oli selgesti tunda läheneva äikese hõngu. Küpses «mõte teadlikult-heroilise iseloomu vajalikkusest... selleks, et üritus edasi nihkuks», mis kirjaniku enda sõnade järgi oligi ta uue romaani aluseks.

Eelmistes romaanides näitas kirjanik, et isoleeritus rahvast on tema kangelase teojõuetuse peamisi põhjusi. Missugune peaks siis olema tõeline kangelane, tõeline võitlejakarakter ja mis annab talle jõu, tahte ning sihikindluse astuda võitlusse õilsate ideaalide eest — nendele küsimustele pidi vastuse andma romaan «Eelõhtul».

Dmitri Insarov. Inimeseks, kes oma elu jäägitult pühendab võitlusele kodumaa vabaduse eest, on bulgaarlasest üliõpilane Dmitri Insarov.

Kirjanik iseloomustab teda mitmekülgselt: kuuleme Insarovist kõigepealt tema tuttava Bersenevi jutustuse kaudu, seejärel astub Insarov ise romaani tegevustikku, mille vältel avaneb tema karakter täielikult.

Insarovi välimust autor üksikasjalikult ei kirjelda. Selles ei ole midagi eriti silmatorkavat: mitte eriti ilus, kuid selgete, rahulike ning kindlate joontega nägu avameelsete ja väljendus-

rikaste silmadega. Lihtne, tagasihoidlik ja rahulikult enesekindel on ka ta käitumine. Ent kui kõne all on tema kodumaa ja rahva saatus, toimub Insarovi kogu olemuses muutus — ta «huulte piirjooned omandasid teravama ja kalgima ilme, silmade sügavuses aga süttis mingi ebamäärane kustumatu tuli».

Insarovi saatus on olnud ebatavaline. Kui ta oli alles seitsmeaastane, rööviti türklasest võimumehe poolt ta ema ja tapeti; isa, kes tahtis selle eest kätte maksta, lasti maha. Poissi kasvatas Venemaal elav tädi. Saanud kahekümneaastaseks, sõitis noormees Bulgaariasse, tutvus põhjalikult oma kodumaaga ja õppis uuesti ära vahepeal ununenud emakeele. Rääkides oma tegevusest on Insarov napisõnaline ja me saame kodumaal veedetud aastate kohta ainult katkendlikke andmeid: teda on alatasa jälitatud, ta on olnud pidevas ohus ja haavaarm kaelal jutustab, et ta pääses hädavaevu surmanuhtlusest. Insarov ei sõitnud orjastatud sünnimaale mitte selleks, et vanemate eest isiklikult kätte maksta. Tema eesmärk on õilsam ja suurem — vabastada kodumaa.

Sellele ülesandele allutab Insarov enda täielikult. Ta õpib pingsalt, valides eeskätt seda, mis talle kui tulevasele vabadusvõitlejale vajalikuks võib osutuda. Ülikooliõpingute kõrval uurib ta idamaade ajalugu, tõlgib bulgaaria rahvalaule, koostab bulgaaria ja vene keele grammatikat. Peamise tähelepanu pöörab Insarov aga tulevase võitluse ettevalmistamisele. Olles küll alles kahekümne viie aastane, on ta võitnud oma kaasmaalaste piiritu usalduse.

Insarov leiab, et tal ei ole õigust mõelda oma isiklikule heaolule ja õnnele, sest see võiks teda takistada kodumaad teenimast. Valuga püüab ta oma südamest välja kiskuda tekkivat armastustunnet Jelena vastu; kui ta aga veendub, et Jelenast saab ta võitluskaaslane, puhkeb armastus temas kahekordse jõuga.

Insarov ei jõudnud võitlusse, mida ta ootas ja milleks ta ennast ette valmistas. Kiiresti kulgenud haigus murdis ta teel kodumaale; ta suri, huultel sõnad: «Jumalaga, mu vaeseke! Jumalaga, mu kodumaa!...»

Jelena Stahhova. Romaani peategelane ei ole siiski mitte Insarov, vaid vene tütarlaps Jelena Stahhova. Tema karakteri kujunemine on romaani süžeelise ülesehituse aluseks.

Nagu eelmiste romaanide Natalja ja Liisa, on ka Jelena «aadlipesa» kasvandik. Ent aeg on edasi läinud, «aadlipesa» sisemiselt nõrgenenud ega suuda oma kivinenud ja eluvõõraste traditsioonidega tugevale karakterile enam niisugust mõju avaldada. Inimesi hindav kriitiline meel on Jelenas varakult välja kujunenud ning oma hinnangutes inimeste kohta on ta range. Kodustest võõrdub Jelena õige varakult: suhted võltsi poosi ja ilukõnet armastava isaga muutuvad külmaks, mehe truudusetuse ning peavalude pärast alatasa kurtvat ema kohtleb ta hoolitsuse ja tähelepanuga, kuid erilise soojuseta. Erilist mõju ei avaldanud Jelenale

ka heasüdamlik, kuid valelik ja alatihti armuv kasvatajanna, kelle peamine teene seisis vahest huvi äratamises raamatute vastu.

Jelenagi on rohkem oma sisemuses elav tütarlaps, kuid ta on loomult temperamentsem, ägedam ja kärsitum. Ainuüksi raamatute maailm ei köida teda, ta vajab enam tegevust. Tugevasti erutavad teda ja kutsuvad kaasa kerjustüdruk Katja fantaasiarikkad lood jumalikust vabadusest. Olles inimeste vastu sageli karmgi, tunneb ta aga kogu südamega kaasa kõigile neile, kes kuidagi kannatavad, ja ta tunneb rõõmu nende abistamisest. Nii sirgub Jelena neiuks, lapseunistuste asemel hinges ebamäärane õnneootus, erutav ja sõnulseletamatu igatsus armastuse järele.

Jelena lähemateks sõpradeks on andekad, tublid noormehed — professorikutseks valmistuv Bersenev ja noor kujur Šubin, kes oma vaimselt tasemelt on tavalisest «aadlipesa» miljööst kaugelt üle ja suhtuvad sellesse irooniliselt. Jelenale meeldib nendega vestelda, see on talle kahtlemata ka arendav, ent tõelist armastust ei suuda nad tütarlapses äratada.

S õ l m i t u s e k s romaani süžeelises arengus on Insarovi ilmumine Jelena eluteele. Juba Bersenevi jutustus oma eriskummalisest ülikoolikaaslasest köidab kogu Jelena tähelepanu ja temas tekib sügav huvi inimese vastu, kes on ennast täielikult pühendanud suure idee teenimisele. Isiklik tutvumine selle inimesega, Insarovi mehine ja sirgjooneline käitumine, tema kirglikud kõnelused oma kodumaast viivad Jelena selgusele, et Insarovis ongi kehastunud tema seni veel ebamäärased õnneunistused.

Romaani sõlmitusest tekkinud intriig on teravdatud ja areneb järjest kasvava pingega. Insarov on jäägitult pühendunud oma idee teenimisele, teda armastada tähendab — tema idee omaks võtta. Insarov on bulgaarlane, järelikult — teda armastada tähendab temaga koos võitlusse minna Insarovi kodumaa vabastamiseks, ennast täielikult lahti rebida kodust, vanematest, sõpradest, kodumaast, heita julge väljakutse «aadlipesa» avalikule arvamusele, kes Insarovit põlgusega nimetavad «montenegrolaseks» ja peavad sõitu Bulgaariasse võrdseks surmaminekuga. Kõige selle tõttu on Jelena tundmuste areng sümpaatiast armastuseni keerukas ja raske. Kirjanik valgustab Jelena siseheitlust tema päeviku vormis, mis võimaldab tütarlapse hingemaailma üksikasjalikult jälgida.

Jelena hakkab Insarovit armastama, võrdse võitlejana on ta valmis Insarovi kõrvale astuma. Romaani intriig tõuseb k u l m i n a t s i o o n i n i Jelena ja Insarovi kohtumisstseenis kabelis, kus tütarlapse tugev ja õilis karakter avaneb täies ilus. Järgnevates sündmustes tugevneb Jelena otsus veelgi ja ta seob oma elusaatuse tagasipööramatult Insarovi omaga.

Ent elu seab Jelena ette ränga katsumuse: ta kaotab oma alles puhkenud armastuse, jõudmatagi veel uuele kodumaale. Jelena lepib selle kaotusega, kuid ei tagane. «Ma jään ka pärast D. surma ustavaks ta mälestusele, ta elutööle,» kirjutab ta emale, olles otsustanud lõpuni minna valitud teed. «... Venemaale tagasi pöörduda — milleks? Mis Venemaal teha?»

Jelena jaoks on see kirjas nimetatud Venemaa ta endine ümbrus, kodune, kuid talumatu «aadlipesa». Ei, sinna ei saagi Jelenal olla tagasiteed. Kuid oli juba ka teine Venemaa, võitlev ja ennastohverdav revolutsiooniline Venemaa, mida aga Jelena ei tundnud.

Romaani kõrvaltegelased moodustavad selle keskkonna, kus Jelena Stahhova kujuneb.

Jelena vanemad olid tüüpilised kõrgemasse seltskonda kuuluvad rikkad aadlikud. Kaardiväeohvitser Nikolai Stahhovil oli noorpõlves kaks unistust: saada tiibadjutandiks ja kasulikult abielluda. Teine neist õnnestus, kindlustas ta majanduslikult ja viis ta kõrgemasse seltskonda. Kuna ta armastas alati vaielda ja kõigesse tingimata eitavalt suhtuda, omandas ta seltskonnas mässumeelse filosoofi kuulsuse. Nii kodus kui inglise klubis tavatses ta ilukõnetseda, perekonnale jäi ta peagi võõraks. Tütre eest hoolitses üksnes sellega, et otsis talle head väimeest. Jelena võõrdus temast niipea, kui õppis inimesi selgema pilguga vaatama.

Jelena ema oli nukrutsemisele kalduv ja kergesti erutuv kõhetu naine, kelle närvilisust süvendas mehe truudusetus. Kuigivõrd ta Jelena kasvatamisest osa ei võtnud, kuid armastas tütart. Olles küll Jelena sammust täiesti löödud, ei keela ta tütrele siiski oma õnnistust ja tunneb tema pärast sügavat muret.

Jelenal ei olnud sõbratare, «aadlipesa» elulaadi mõjud võisid temani ulatuda peamiselt koduste kaudu; need aga jäid ebamääraste kaugete suhete tõttu suhteliselt nõrgaks.

Stahhovite perekonnas üleskasvanud Subinisse ei suhtu Jelena kuigi tõsiselt, ta ei talu noormehe alalist vigurdamist, tema tunnete ja meeleolude ebapüsivust. Šubin on kergesti armuv, armukadetsev ja kiivustundes ülekohtunegi. Põhiolemuses on ta aga aus ning inimesi mõistev Tema veiderdamisedki on tingitud enam rahulolematusest enda ja ümbrusega kui sisemisest pinnapealsusest. Šubin saab aru Jelena sammu suurusest ja hindab seda õigesti. Ka tema kunstilistes otsingutes on tunda tõearmastust.

Tulevane teadlane Bersenev äratab Jelenas oma suurte teadmiste ja loogilise arutlemisoskusega huvi. Jelenale meeldib tema õiglustunne, hea süda, ta tagasihoidlikkus, mis vastupidiselt Šubinile omaenda isikut peitma sunnib. Bersenevi kõnelustel on Jelenasse kahtlemata hea mõju, kuid Bersenev ei paku Jelenale seda, mida ta otsib: teed kasuliku tegevuse juurde. Bersenevist kujuneb tubli teadlane, ent küllaltki elukauge.

Dobroljubov ja «Eelõhtul». N. Dobroljubov hindas Turgenevi romaani kõrgelt ja pühendas sellele suurepärase artikli «Millal saabub siis tõeline päev?»

«Ilmuvad juba sellised arusaamised ja nõuded, milliseid me näeme Jelenas; need nõuded võtab ühiskond vastu poolehoiuga; vähe sellest — need tungivad tegelikku ellu. See tähendab, et vana ühiskondlik rutiin on oma aja ära elanud; veel mõningad jõulised sõnad ning soodsad faktid — ja ilmuvad tegelased... Siis ilmub ka kirjanduses selgelt ja elavalt väljajoonistatud vene Insarovi kuju. Ja meil ei tule teda enam kaua oodata: seda ennustab see palavikuline piinarikas kannatamatus, millega me ootame tema ilmumist. Ta on meile vajalik, temata nagu ei ole meie elu midagi väärt, ja iga päev iseendast ei tähenda midagi, see on vaid teise päeva eelõhtuks. Ta tuleb ju ometi viimaks, see päev!»

Turgenev ei osanud tõelist võitlejat leida oma kodumaalt; ta seisis uue põlvkonna revolutsionääridest liiga kaugel. Sellepärast pidas ta ka Dobroljubovi julget ja revolutsiooni ennustavat järeldust liiga kaugeleminevaks ega nõustunud sellega. Dobroljubovi sõnad aga osutusid õigeiks. Nii nagu Dobroljubov, mõistis romaani kogu eesrindlik lugejaskond.

«Isad ja pojad» (1862). Tähelepaneliku eluvaatleja pilgu eest ei jäänud kõrvale sügavad nihked, mis toimusid vene intelligentsis sajandi keskel. Jõudeelus olesklevale, vaimseks tööks viljatule ja ühiskondlikuks tegevuseks jõuetule aadliklassile vastandab Turgenev oma järgmises romaanis «Isad ja pojad» uue, raznotšiinetsliku põlvkonna inimese Jevgeni Bazarovi.

Romaani ülesehituse aluseks on kontrasti põhimõte. Kirjanik asetab oma kangelase temale vastandlikku, võõrasse aadlikeskkonda. See kutsub esile järske vastuolusid, teravaid ja ägedaid vaidlusi ning kokkupõrkeid, milles avanebki kangelase karakteri ja tema ellusuhtumise omapära.

Pärast ülikooli lõpetamist sõidab noor arst Bazarov koos Arkadi Kirsanoviga viimase isa Nikolai Kirsanovi mõisa. Bazarov võidab kiiresti mõisateenijate sümpaatia, kes tunnetavad, et ta on «vend, mitte isand». Liberaalitsev Nikolai Kirsanov võõristab Bazarovit ega mõista tema vaateid; Arkadi aristokraatlik onu Pavel Kirsanov hakkab aga Bazarovit esimesest silmapilgust vihkama. Kubermangulinnas tutvub Bazarov kauni ja targa mõisaproua Odintsovaga. Kuigi Bazarov tahab alati olla oma tunnete peremees, armub ta Odintsovasse, kes aga jääb külmaks ja lükkab armastusavalduse tagasi. Bazarov külastab ka oma vanakesi, kellele poja kojutulek kirjeldamatut rõõmu valmistab. Loodusteaduslike katsete kõrval abistab noormees vahetevahel oma isa, vana sõjaväearsti, ümberkaudsete talupoegade ravitsemisel. Ühel lahkamisel saab ta mürgituse ja sureb. Niisugune on, lühi-

dalt, romaani tegevustik, mille käigus peategelase kuju välja joonistatakse.

Bazarov on omapärane isiksus. Ta on eelkõige töö- ja teoinimene, kes ei taha minutitki kaotada sihitule olesklemisele. Nappidest andmetest tema õpinguaastate kohta võime teha järelduse, et ta on ainult tänu suurele töökusele ja visadusele kasvanud tubliks teadlaseks, kellest loodetakse palju. Suure püsivuse ja järjekindlusega jätkab ta tööd ka Kirsanovi juures ning vanematekodus. Uhkusega kõneleb Bazarov sellest, et ta vanaisa kündis maad, et ta pärineb rahva hulgast. Tööinimesele omaselt on ta käitumine asjalik, lihtne ja sirgjooneline, kohati järskki.

Arkadi Kirsanov nimetas Bazarovit nihilistiks[1], inimeseks, «kes ei paindu mingisuguste mõjuvõimude ees, kes ühtki põhimõtet ei tunnusta hea usu peale, ükskõik missuguse austusega see põhimõte olekski ümbritsetud». Sellepärast ei saagi tal olla ühist keelt aadlikega, kelle kogu elukorraldus ja vaated tuginevad aristokraatia õigustamatutele privileegidele.

Bazarov suhtub eitavalt ja kahtlusega kõigesse, ta usub ainult inimmõistuse ja teadmiste jõusse. Bazarovi innukatest loodusteaduslikest katsetest kuuldes ironiseerib Pavel Kirsanov: «Printsiipidesse ei usu, aga konnadesse usub.» Vaidluses selle aristokraadiga põhjendab Bazarov oma eitavat suhtumist: «... Ma olen siis valmis teiega nõustuma, kui te esitate mulle meie kaasaegses perekondlikus või ühiskondlikus elus kas või ühegi korralduse, mis ei vääriks täielikku eitamist.» Sellepärast ongi õige tema seisukoht — enne kui ehitada, on vaja ruumi teha. Bazarovi nihilismis kõlab selgesti selle revolutsiooniline iseloom.

Bazarov on materialist, kuid see materialism on jämedakoeline, vulgariseeriv. Ta eitab kõike, mis pole loodusteaduslikult tõestatav või otseselt vajalik. Lihtsustatult samastab ta psüühilisi ja füsioloogilisi nähtusi; armastust, sõprust ja teisi tundmusi nimetab ta lihtsalt «aistinguiks», romantilist armastustunnet peab aga lolluseks. Looduseilu ja kunsti suhtes on Bazarov külm. «Loodus pole tempel, vaid töökoda, ja inimene on seal tööline.» väidab ta. Tema arvates on «korralik keemik kakskümmend korda kasulikum igast luuletajast», «Raffael ei maksa vaskkrossigi» ja Puškinist ei tea ta õieti midagi. Selline eitamine on muidugi liialeminev ja väär, eelkõige kõlab aga selleski põlgus kasutu, tööst irdunud ilutsemise, ühiskondliku sisuta «puhta kunsti», võltsi ja ülespuhutud romantilise tundelisuse suhtes.

Võrdluses romaani teiste tegelastega tõuseb see väliselt tahumatu töömees oma aristokraatlikust ümbrusest võrratult kõrgemale. Bazarovi kogu elu on täis tegevust, püüdlusi, kuna Pavel Kirsanov ainult oleskleb kasutult. Kokkupõrkes Pavel Kirsano-

[1] Ladinakeelsest sõnast *nihil* — ei miski, ei midagi.

viga käitub Bazarov lõpptulemusena väärikamalt kui tema aristokraatlike maneeridega vastane. Kuigi Bazarov tundmusi eitab ja neid naeruväärseiks peab, on ta nii oma jõulises kires kui sellest jagusaamises inimlikult lähedasem Odintsovast, kes hindab ainult oma rahu. Bazarovi hinnangud inimeste kohta on tihti küll järsud, kuid osutuvad õigeteks. Bazarovi mehisus, meelekindlus ja inimlik suurus avalduvad kõige selgemini surmaeelsetes stseenides, mis on romaani haaravamaid lehekülgi.

Bazarovi kui ühe esimese vene intelligentsi uue, raznotšiinetsliku põlvkonna esindaja ilmumine kirjandusse põhjustas teravaid vaidlusi ja järsult erinevaid hinnanguid Tagurlike ringkondade poolt süüdistati kirjanikku nihilismi kummardamises.

Bazarovis tabas Turgenev sajandi 50—60-ndail aastail massiliselt ühiskondlikule areenile astuva raznotšiinetsliku intelligentsi tüüpilisi jooni. Kuid kaugeltki mitte kõik ei ole Bazarovis üldine ja tüüpiline intelligentsi uuele põlvkonnale. Kirjaniku vaatluse all on olnud ühiskondliku nähtuse üks külg: intelligentsi demokraatliku põlvkonna vaadete vastandlikkus aadliideoloogiale[1]. Me näeme Bazarovit ainult temale vastandlikus aadlikeskkonnas ja veel üksinda. Tema kujunemist, ta tegevuse sisu, käitumist talle omases keskkonnas romaanis ei näidata: see keskkond oli kaugem ja võõram ka kirjanikule endale. Bazarovit ei saa veel pidada uue ühiskondliku nähtuse täielikuks ja igakülgseks võrdkujuks, kuid kirjanik on sellesse mahutanud peamise.

Bazarovi kuju olemust ei mõistnud algul õigesti ka osa demokraatlikku lugejaskonda, kes süüdistas Turgenevit uute inimeste moonutamises ja karikeerimises. Sellise arvamuse tekkimist soodustas muu hulgas ka see asjaolu, et Turgenev oli alles mõnda aega tagasi katkestanud sidemed «Sovremenniku» revolutsiooniliste demokraatidega. Tšernõševski aasta hiljem ilmunud romaani «Mida teha?» uued inimesed on mitmes suhtes vastuseks Turgenevi Bazarovile. Kord-korralt enam võitis aga ka Turgenevi kangelane lugejate sümpaatia ja avaldas noorpõlvele tugevat mõju.

KOKKUVÕTE.

Turgenevi loominguline tee hõlmas ligikaudu neli aastakümmet. See oli ajajärk täis teravaid ühiskondlikke vastuolusid, sügavaid liikumisi vene ühiskonnas. Turgenevi looming on selle ajajärguga tihedalt seotud; tema teostes kajastuvad tolleaegse vene ühiskonna vaimne ja moraalne pale, ideeline võitlus ja otsingud.

Turgenevi loominguliseks põhimõtteks oli «täpselt ja jõuliselt

---

[1] Ideoloogia — ideede, kujutluste, mõistete süsteem, mis väljendub filosoofias, poliitilistes vaadetes, kunstis, moraalis, usundis.

reprodutseerida tõde, elu reaalsust — see on literaadi suurim õnn isegi siis, kui see tõde ei ühti tema isiklike sümpaatiatega». Suure realisti ja tähelepaneliku eluvaatleja pilgu eest ei jäänud kõrvale ükski kaasaja ühiskonna olulistest nähtustest ja joontest; ta avastas nad, analüüsis neid ja andis nende kunstilise üldistuse, kuigi need ajajärgule karakteersed jooned olid õieti veel kujunemas ning alles aimatavad.

Turgenevi romaanide ja jutustuste kangelased on loodud suure psühholoogilise tõepärasusega. Suure sõnameistri käe all hakkavad nad otsekui omą iseseisvat elu elama, nad nagu ei allukski oma kõnelustes ja tegudes enam autori tahtele. Turgenevi kujutluses elasid ta kangelased sellise jõuga, et ta neile kogu südamega kaasa elas. Bazarovi surma kirjeldavat peatükki kirjutades kirjanik nuttis. Sügav psühholoogiline tõepärasus annab Turgenevi tegelaskujudele suure üldinimliku tähenduse, suure kunstilise veenvuse ja mõjujõu. L. Tolstoi on rõhutanud eriti Turgenevi naiskujude meisterlikkust.

Puškin, Lermontov ja Gogol rajasid vene realistliku kirjanduse. Turgenev jätkas nende traditsiooni ja arendas edasi ning süvendas realistlikku meetodit. Turgenevi mõju hilisemale vene kirjandusele oli suur.

Tähtsat osa etendas Turgenevi looming mitte ainult Venemaal, vaid ka Lääne-Euroopas, kus see juba kirjaniku eluajal tohutu populaarsuse võitis. Tema teoste sotsiaalne sügavus, inimpsühholoogika meisterlik kujutamine, rikas ja nõtke keel olid eeskujuks kirjanike tervele põlvkonnale.

Eesti lugejate kätte jõudis Turgenevi teostest esimesena jutustus «Mumuu» 1879. aastal. Möödunud sajandi lõpukümnendeil ilmusid veel mõned jutustused ja valik miniatuure, romaanitõlgetest ilmus esimesena «Aadlipesa» (tolleaegses väljaandes «Mõisnikkude pesa») 1900 aastal.

Turgenev on nii Nõukogudemaal kui kogu maailmas loetavamaid kirjanikke.

TEKSTINÄITEID.

DENISS IVANOVITŠ FONVIZIN.

Äbarik.

NELJAS VAATUS.

8. stseen.

PR. PROSTAKOVA, PROSTAKOV, MITROFAN, STARODUM, MILON, SKOTININ, JEREMEJEVNA.

PR. POSTAKOVA *(sisse astudes)*. On sul kõik kaasas, mu armas?

MITROFAN: Noh, ära juba muretse.

PR. PROSTAKOVA *(Starodumile)*. Kas suvatsesid hästi puhata, kullake? Kõik me käisime neljandas toas kikivarvul, et sind mitte tülitada. Ei julgenud isegi ukse vahelt sisse vaadata. Nüüd kuuleme, sina oled juba ammu siia väljagi tulnud. Ära pane pahaks, kullake...

STARODUM. Oo, proua, mul oleks väga kahju olnud, kui te varem siia oleksite tulnud.

SKOTININ. Sina, õde, käid nagu kiuste ühtelugu mul kannul. Mina tulin siia oma asja pärast.

PR. PROSTAKOVA. Mina jälle oma pärast. *(Starodumile.)* Luba siis, kullake, tülitada sind nüüd meie ühise palvega. *(Mehele ja pojale.)* Kummardage.

STARODUM. Missugusega, proua?

PR. PROSTAKOVA. Esiteks palun kõiki nii lahked olla ja istuda. *(Kõik võtavad istet peale Mitrofani ja Jeremejevna).* Vaata, milles on asi, kullake. Meie vanemate palvete peale — meie, patuste palveid poleks kuulda võetudki! — kinkis jumal meile Mitrofanuška. Meie tegime kõik, et ta kasvaks meil niisugune, nagu sa teda praegu näed. Kas sa ei tahaks vaevaks võtta, kullake, ja järele vaadata, mida ta meil õppinud on?

STARODUM. Oo, proua, minu kõrvu on juba ulatunud, et ta just nüüdsama õppimisega lõpule jõudis. Olen kuulnud tema õpetajatest ja näen ette, missugune kirjatark ta peab olema, õppides Kuteikini juures, ja missugune matemaatik, õppides Tsõfirkini juures. *(Pravdinile.)* Mul oleks huvitav kuulda, mida see sakslane on talle õpetanud.

PR. PROSTAKOVA. Kõiki teadusi, kullake.
PROSTAKOV. Kõike, mu isa.
MITROFAN. Kõike, mida soovid. } *(Korraga.)*

PRAVDIN *(Mitrofanile)*. Mida siis, näiteks?

MITROFAN *(annab talle raamatu.)* Näe, grammatikat.

PRAVDIN *(võttes raamatu)*. Näen. See on grammatika. Mida te siis sellest teate?

MITROFAN. Palju. Nimisõna ja omadussõna ...

PRAVDIN. Näiteks uks — mis sõna see on: nimi- või omadussõna?

MITROFAN. Uks? Misuke uks?

PRAVDIN. Missugune uks! See siin.

MITROFAN. See? Omadussõna.

PRAVDIN. Miks siis?

MITROFAN. Sellepärast, et ta on omal kohal. Vaat sahvril on uks kuuendat nädalat üles panemata: see on siis esialgu nimisõna.

PRAVDIN. Sõna lollpea on siis sinu arvates omadussõna sellepärast, et teda omistatakse rumalale inimesele.

MITROFAN. Teadagi.

PR. PROSTAKOVA. Noh, kuidas on, kullake?

PROSTAKOV. Kuidas on, mu isa?

PRAVDIN. Parem ei saa enam ollagi. Grammatikas on ta tugev.

MILON. Ma arvan, ka ajaloos mitte vähem.

PR. PROSTAKOVA. Jah, kullake, ta on juba lapsest saadik maias kõiksugu lugude peale.

SKOTININ. Mitrofan on minu järgi. Mina ise ei jää iial enne magama, kui külavanem pole mulle mõnd lugu jutustanud. On meister selle peale, lurjus! Kust ta seda võtab.

PR. PROSTAKOVA. Aga ei saa siiski Adam Adamõtši vastu.

PRAVDIN *(Mitrofanile)*. Kas olete ajaloos kaugel?

MITROFAN. Kaugel? Nii kuidas lugu on. Mõnes lendad kaugelekaugele merede taha, võõrastesse maadesse.

PRAVDIN. Aa! Siis niisugust ajalugu õpetab teile Wralmann?

STARODUM. Wralmann! Nimi on kuidagi tuttav.

MITROFAN. Ei. Meie Adam Adamõtš ei jutusta lugusid. Tema armastab kuulata, nagu mina isegi.

PR. PROSTAKOVA. Nad mõlemad lasevad jutustada endale lugusid karjatüdruk Havronjal.

PRAVDIN. Kas viimati mitte tema juures pole teie mõlemad ka geograafiat õppinud?

PR. PROSTAKOVA *(pojale)*. Kuuled, mu kallis? Mis teadus see on?

MITROFAN *(tasa emale)*. Kust mina tean.

PR. PROSTAKOVA *(tasa Mitrofanile)*. Ära tõrgu, kallike, nüüd just pead ennast näitama.

MITROFAN *(tasa emale)*. Ma ei saa ju aru, mida küsitakse.

PR. PROSTAKOVA *(Pravdinile)*. Kuidas see'nd oligi, kullake, kuidas sa seda teadust nimetasid?

PRAVDIN. Geograafia.

PR. PROSTAKOVA *(Mitrofanile)*. Kuuled, eorgahvia.

MITROFAN. Mis asi see on? Issand jumal! Kohe noaga kõri kallal.

PR. PROSTAKOVA *(Pravdinile)*. Muidugi, kullake. Aga ole lahke, ütle talle, mis teadus see on: küll ta siis jutustab sellest.

PRAVDIN. Maa kirjeldus.

PR. PROSTAKOVA *(Starodumile)*. Aga milleks seda, ütleme, võiks tarvis minna?

STARODUM. Kõlbaks, ütleme, kas või selle jaoks, et kui juhtuks vaja olema kuskile sõita, siis tead, kuhu sõidad.

PR. PROSTAKOVA. Ah, kullake! Milleks siis voorimehed on? See on nende asi. See ei olegi ju aadlikkude teadus. Aadlikul tarvitseb ainult ütelda: vii mind sinna — ja viiakse, kuhu soovid. Usu mind, kullake, et see, mida Mitrofanuška ei tea, on kindlasti mõttetus.

STARODUM. Oo, muidugi, proua. Inimlikus harimatuses on väga tröostiv lugeda mõttetuseks kõike seda, mida sa ei tea.

PR. PROSTAKOVA. Ilma teadusteta on inimesed enne elanud ja elavad edasi. Isa, kadunuke, oli viisteist aastat vojevoodiks ja surigi nii, et ei osanud kirjatarkust, aga oskas varanatukese koguda ja alal hoida. Mäletan, et palujaid võttis alati vastu raudkirstul istudes. Igaühe järel avab kirstu ja paneb midagi sisse. Oli alles kokkuhoidlik! Jättis kas või elu, aga kirstust midagi välja ei võtnud. Mõne teise ees ei hakkaks kiitlema, aga teie ees ma ei varja: kallis kadunuke surigi rahakastil lamades nii-ütelda nälga. Noh, kuidas see teile meeldib?

STARODUM. See oli ülikiiduväärne. Peab olema Skotinin, et nii õndsa otsa osaliseks saada.

SKOTININ. Ja kui tõendada, et õppimine on rumalus, siis võtame onu Vavila Faleleitši. Kirjatarkusest pole temalt keegi kuulnud ega tahtnud tema kelleltki kuulda. Aga missugune nupp oli!

PRAVDIN. Missugune siis?

SKOTININ. Vaat mis temaga eluajal juhtus. Purjuspäi kihutas teine ratsa tulise teldri seljas suure hooga kiviväravasse. Oli hea põrakas mees, värav oli madal: unustas kummardada, ja raksatas otsaesisega vastu värava põikpalki, nii et vajus kuklaga vastu sabarihma, ja niiviisi sellı viiski erk hobune ta

väravast läbi majatrepi ette. Ma tahaksin teada, kas on maailmas õpetatud otsaesist, mis niisugusest vopsust poleks koost lagunenud. Onu aga, igavene mälestus talle, küsis toibudes ainult: «Kas värav on terve?»

MILON. Te tunnistate ise, härra Skotinin, et teie pole kirjatarkust õppinud. Aga ma arvan, et sel juhul ei oleks ka teie otsaesine tugevam olnud kui mõne õpetatud mehe oma.

STARODUM *(Milonile)*. Ära selle peale kihla vea, mu sõber. Ma arvan, et Skotininid on kõik loomu poolest kõva peaga.

PR. PROSTAKOVA. Sa mu kullake! Mis lõbu pakubki tarkust õppida! Me näeme seda ju oma silmaga ka omas kandis: kes vähegi arukam on, selle valivad teised omasugused kohe mõne ameti peale.

STARODUM. Aga kes arukam on, see ei ütle ka ära oma kaaskodanikkudele kasulik olemast.

PR. PROSTAKOVA. Jumal teid teab, kuidas te tänapäeval arvate. Meie ajal igaüks ainult vaatas, et saaks ametist vabaks.

ALEKSANDER NIKOLAJEVITŠ RADIŠTŠEV.

Peški.

Kuidas ma ka ei püüdnud oma teekonda kiiresti lõpetada, kuid nälg, mis vanasõna järgi ei ole vend kellelegi, sundis mind ühte talutarre sisse astuma, ja kuna ma jälle kord raguude, frikasseede, pasteetide ja muude prantsuse roogade juurde jõuan, mis on loodud inimeste mürgitamiseks, sundis seesama nälg mind lõunaks sööma tüki vana praetud loomaliha, mis mul tee peal kaasas oli. Lõunastanud seekord palju halvemini kui mõnikord pikkadel sõjakäikudel lõunastavad paljud polkovnikud (kindralitest ma ei räägi), valasin ma endale kiiduväärse üldise kombe järgi tassi kohvi, mis mulle oli valmistatud, ja rahuldasin oma hellitatud maitset õnnetute Aafrika orjade higi viljaga.

Nähes minul suhkrut, saatis tainast segav perenaine mu juurde väikese poisikese, et paluda tükikest seda bojaaride toitu. «Miks bojaaride?» ütlesin ma talle, kui andsin lapsele oma suhkru ülejäägi, «kas siis sina seda tarvitada ei või?» — «Sellepärast see bojaaride toit ongi, et meil pole seda millegagi osta, bojaarid aga tarvitavad seda sellepärast, et nad ei pea ise raha teenima. Tõsi jah, ka meie valitseja, kui ta Moskvas käib, ostab suhkrut, aga samuti meie pisarate eest.» — «Kas sa arvad, et see, kes tarvitab suhkrut, sunnib teid nutma?» — «Mitte kõik, aga kõik mõisnikud küll. Kas need pole sinu talupoegade pisarad, mida sa jood, kui nad niisamasugust leiba söövad nagu meie?» Seda üteldes näitas

ta mulle oma leivajahu. See koosnes kolmest osast aganatest ja ühest osast sõelumata jahust. «Tänu jumalale sellegi eest tänavuse ikalduse aastal. Paljudel meie naabritel pole sedagi. Mis kasu on teil bojaaridel sellest, et sööte suhkrut, meie aga oleme näljas? Lapsed surevad, surevad täiskasvanud. Kuid mis teha: kurvastad, kurvastad, aga pead tegema, mida härra käsib.» Ta hakkas leibu ahju panema.

See ettehéide, mis polnud lausutud viha ega meelepahaga, vaid sügava hingeahastuse tundega, täitis mu südame kurbusega. Esimest korda silmitsesin ma tähelepanelikult talutare kogu sisustust. Esimest korda pöörasin oma südame selle poole, mis tänini oli temast mööda libisenud. Neli seina poolest saadik, nagu ka kogu lagi, nõega kaetud; põrand pragudes, millel vähemalt verssokipaksune porikiht; ahi ilma korstnata, kuid siiski hea kaitse külma vastu, ja suits, mis igal hommikul nii talvel kui suvel tarre tungib; aknaaugukesed, mille ette loomapõied tõmmatud, lasevad keskpäeval hämarat valgust läbi; kaks-kolm potti (õnnelik on see tare, kui üheski neist iga päev palja vee peal keedetud kapsaid leidub!). Puust kauss ja kettad, mida taldrikuteks nimetatakse; kirve abil valmistatud laud, mida pühade eel kraabiga puhastatakse. Küna sigade ja vasikate söötmiseks, kui sääraseid loomi on; magada nendega koos, neelata õhku, milles põlev küünal paistab nagu läbi udu, nagu eesriide tagant. Õnneks on astja kaljaga, mis hapu nagu äädikas, ja õues saun, milles, kui seal parajasti ei vihelda, magavad loomad. Takune särk ja kuresaapad, väljaskäimiseks jalarätid ja viisud. Niimoodi elavad need, keda õigusega peetakse riigi külluse, jõu ning vägevuse allikaks; kuid samas on näha seaduste nõrkust, puudusi ja nende kuritarvitamist, nende nõnda-ütelda karedat külge. Seal võib näha aadli ahnust, röövimist, talupoegade piinasid ja kaitsetut kerjuslikku seisukorda ... Ahned metsloomad, täitmatud kaanid, mis me jätame talupojale? Seda, mida me ei saa neilt võtta, — õhu. Jah, ainult õhk. Sageli me võtame temalt mitte ainult maa annid, leiva ja vee, vaid isegi valguse ... Seadus keelab võtta temalt elu. Kuid ainult korraga. Kui palju võimalusi on aga võtta see temalt pikkamisi! Ühel pool on peaaegu täielik võim, teisel pool — kaitsetu nõrkus. Sest mõisnik on talupoja kohta seadusetegija, kohtunik, otsuse täideviija ja soovi korral nõudja, kelle vastu kostja mitte midagi ütelda ei tohi. See on ahelaisse needitu saatus, see on haisvasse vangikongi heidetu saatus, see on ikkes härja saatus ...

Kalgi südamega mõisnik! Vaata oma võimu all olevate talupoegade lapsi. Nad on peaaegu alasti. Miks? Kas see pole sina, kes on nende viletsate vanemate peale kõikide põllutööde kohustusele lisaks pannud veel ka obroki? Kas see pole sina, kes kanga, mis on veel kudumata, määrab juba enda kasuks? Milleks sulle haisvad räbalad, mida sinu hellitatud käsi ei taha puudutadagi? Vaevalt kõlbab see sind teenivate koduloomade katmiseks. Sa kogud,

mida sulle vaja ei ole, hoolimata sellest, et sinu talupoegade varjamatu katmatus sulle süüdistuseks on. Kui siin ei ole sinu peale kohut, siis seisad sa kohtuniku ees, kes ei tunne erapoolikust, kes ka sulle on omal ajal andnud hea teejuhi — südametunnistuse, mille su kõlvatu mõistus on ammu minema kihutanud tema eluasemest, sinu südamest. Kuid ära looda karistuseta jääda. See sinu tegude alati ärkvel olev valvur püüab su sinu üksinduses kinni ja sa saad tema nuhtlust tunda. Oo, et see sulle ja sinu võimu all olijatele kasuks tuleks... Oo, et inimene ometi sagedamini oma sisimasse astuks, oma valjule kohtunikule, südametunnistusele, oma tegusid pihiks. Ta kõuetaolise hääle mõjul liikumatuks sambaks muutunud, ei laskuks ta salajastele kuritegudele; haruldaseks muutuksid siis tapmised, rüüstamised... jne. jne. jne.

NIKOLAI MIHHAILOVITŠ KARAMZIN.

Vaene Liisa.

Vist küll keegi Moskva elanikest ei tunne nii hästi selle linna ümbrust kui mina, sest vaevalt käib keegi nii sagedasti linnast väljas, vaevalt hulgub keegi minust rohkem ringi — jalgsi, plaanita, sihita, kuhu aga jalad viivad — mööda nurmi ja niitusid, mööda mäekinke ja metsatukki. Igal suvel leian seal uusi veetlevaid kohti või vanades kohtades uusi veetlusi.

Kuid kõige armsam on mulle see koht, kus kerkivad Siimoni kloostri sünged gooti tornid. Seistes sel mäel, näed endast paremal peaaegu kogu Moskvat, kogu seda tohutut majade ja kirikute rägastikku, mis tõuseb meie silmade ette majesteetliku amfiteatrina. See on suurepärane vaatepilt, eriti kui sellele paistab päike, kui ta õhtused kiired lõõmavad neil loendamatuil kuldsetel kuplitel, loendamatult taeva poole tõusvatel ristidel! All laiuvad lopsakad tumerohelised õitsvad aasad, nende taga aga mööda kollast liiva voolab valev jõgi, mida panevad lainetama kas kalapaatide kerged aerud või mis kohab raskete parklaevade roolide all, mis sõidavad siia Vene impeeriumi viljarikastest osadest, selleks et varustada ablast Moskvat teraviljaga. Üle jõe on näha tammesalu ja selle ümbruses söövad rohkearvulised loomakarjad; seal näeme ka noori karjaseid, kes istuvad puude vilus, laulavad lihtsaid kurbi laule ja lühendavad sellega neile nii üksluiseid suvepäevi. Kaugemal, põliste jalakate tihedas haljuses sätendab kullatud tornidega Daanieli klooster: veel edasi, peaaegu silmapiiril endal, sinavad Vorobjovi mäed. Vasakul pool aga paistavad laiad viljaga kaetud väljad, metsatukad, kolm-neli küla ja veel kaugemal Kolomna alevik oma kõrge paleega.

Ma külastan sageli seda kohta ja peaaegu alati võtan vastu kevadet; siia tulen aga ka mornidel sügispäevadel — leinama ühes loodusega. Õudselt uluvad siis tuuled mahajäetud kloostri müürides, pika rohuga kinnikasvanud kalmude vahel ning kloostri kongide hämarais vahekäikudes. Ja seal siis, toetudes tohutuist kivimürakaist varemeile, kuulan ma möödunud aegade kumedaid oigeid, neid sügavusse maetud minevikuaegade oigeid, mis panevad värisema ja võbisema mu südame. Astun vahel mungakongidesse ja kujutlen neid, kes seal kord on elanud. Ma näen seal hallpead, kes on laskunud põlvili ristikuju ette ja palub, et teda võimalikult ruttu vabastataks maistest koidikutest, sest elu ei paku talle enam mingisugust naudingut, sest ta tunded, peale haigus- ja nõrkustunde, on vaibunud. Seal seisab aga noor munk — kahvatanud näoga ja roidunud ilmega, vaatab välja läbi aknavõre, näeb lõbusaid linde vabalt sukeldumas õhumeres, vaatab ja valab kibedaid pisaraid. Ta piinleb, närbub ja kuivab, ning kella kaeblik hääl teatab mulle tema enneaegsest surmast. Vahel vaatlen templi altari peaväravail kujutusi imetegudest, mis selles kloostris kunagi on juhtunud: seal sajab taevast kalu vaenlase poolt piiratud kloostri elanike nälja kustutamiseks, seal ajab jumalaema kuju vaenlased põgenema. Kõik see äratab mu mälus ellu meie kodumaa mineviku — meie kodumaa kurva ajaloo noist aegadest, mil metsikud tatarlased ja leedulased tule ja mõõgaga laastasid meie pealinna ümbrust, ja kuidas siis Moskva, otsekui kaitsetu lesknaine, ootas ainult jumalalt abi neis oma julmades hädades.

Kuid kõige sagedamini tõmbab mind Siimoni kloostri müüride juurde mälestus Liisa, vaese Liisa kurvast saatusest. Ah! ma olen kiindunud esemeisse, mis liigutavad mu südant ja sunnivad mind valama hella leina pisaraid!

Sülda seitsekümmend kloostri müürist, kasetukakese kõrval, keset haljast niitu seisab tühi hurtsik, ilma usteta, ilma aknaraamideta, ilma põrandata; katus on ammu ära mädanenud ja sisse langenud. Sellessamas hurtsikus elas aastat kolmkümmend tagasi ilus ja armas Liisa oma vana emaga.

Liisa isa oli olnud kaunis jõukas talumees, sest ta armastas tööd, haris hästi oma põldu ja elas kainet elu. Kuid peagi pärast tema surma muutus ta naise ja tütre elu kehvaks. Palgatud sulase laisk käsi haris maad halvasti ja vili lakkas hästi kasvamast. Nad olid sunnitud andma maa rendile, ja üsna tühise raha eest. Seejuures vaene lesk ise, kes aina vahetpidamata valas pisaraid oma mehe surma pärast — sest ka talunaised mõistavad armastada! —, muutus päev-päevalt üha nõrgemaks ega suutnud peaaegu üldse enam tööd teha. Liisa aga, kes isast jäi maha viieteistkümne-aastasena, — Liisa üksi, säästmata oma õrna noorusiga, säästmata oma erakordset ilu, töötas ööd ja päevad — kudus kangaid, tegi sukki, korjas kevadel lilli ja suvel marju ning müütas neid Moskvas. Tema hell ning hea emake, nähes tütre väsimatust, surus teda

sageli vastu oma nõrgalt tuksuvat südant, nimetas teda jumala armuteoks, toitjaks, oma vanaduspäevade ainsaks lohutuseks, ja palus jumalat, et see tasuks tütrele kõige eest, mis ta teeb oma ema heaks.

«Jumal on andnud mulle käed, selleks et töötada,» rääkis Liisa. «Sina oled toitnud mind oma rinnaga ja hoolitsenud minu eest, kui ma laps olin, nüüd aga on saabunud minu kord sinu eest hoolitseda. Lakka parem hädaldamast ja nutmast — ega meie pisarad ei suuda isakest enam ellu äratada.»

Kuid sageli ei suutnud Liisa siiski talitseda omigi pisaraid — ah! tal tuli meelde, et kord oli tal isa ja et enam teda ei ole. Kuid oma südametunnistuse rahustamiseks püüdis ta varjata oma südamevalu ja näida rahuliku ning rõõmsana.

«Teises maailmas, kallis Liisa,» rääkis murest murtud emake, «tolles teises maailmas lakkan ma nutmast. Seal, nagu räägitakse, on kõik rõõmsad ja minagi olen kindlasti rõõmus, kui näen sinu isa. Praegu aga ei tahaks ma veel surra — sest mis saaks sinust ilma minuta? Kelle hooleks ma su jätan? Ei, enne aidaku mind jumal sobitada sind mingile kohale. Võib-olla leiame sulle peagi sobiva inimese. Siis õnnistan teid, armsaid lapsi, löön risti ette ja heidan rahulikult külma mullasängi...»

Oli möödunud juba kaks aastat Liisa isa surmast. Niidud olid kaetud lilledega ja Liisa läks piibelehtedega Moskva. Teda kohtas tänaval hästi riietatud, meeldiva välimusega noormees. Liisa näitas talle lilli — ja punastas.

«Sa müüd neid, tütarlaps?» küsis noormees naeratades.

«Müün,» vastas Liisa.

«Palju sa neist tahad?»

«Viis kopikat.»

«Sellest on liiga vähe. Siin on sulle rubla.»

Liisa imestas, söandas noormehele otsa vaadata, punastas veel enam, ja lüües silmad maha, vastas, et ta rublat ei võta.

«Miks siis mitte?»

«Mul pole liigset vaja.»

«Mina aga arvan, et kenad piibelehed, korjatud pealegi kena tütarlapse poolt, väärivad rublat. Kui sa aga seda vastu ei võta, siis olgu sulle viis kopikat. Ma sooviksin aga alati sinult lilli osta ja sooviksin, et sa korjaksid neid ainult minu jaoks.»

Liisa andis lilled, võttis viis kopikat vastu, kummardas ja tahtis minna, kuid tundmatu võttis tal käest kinni.

«Kuhu sa lähed, tütarlaps?»

«Koju.»

«Ja kus su kodu on?»

Liisa ütles, kus ta elab, ütles ja läks. Noormees ei takistanud teda enam, ja võib-olla ka sellepärast, et möödakäijad hakkasid neid tähele panema ning tigedalt naeratama.

VASSILI ANDREJEVITŠ ŽUKOVSKI.

Svetlana.

(1811)

Vana aasta lõpu eel
ennustasid neitsid:
kingakesi õueteel
üle õla heitsid,
teri heitsid õhinal
kanadele maha,
kuulatasid akna all,
põletasid vaha,
puhta veega peekrisse
kõrvarõngad, sõrmuse
panid nagu vaja;
rätikuga katsid siis;
kaunilt nende lauluviis
kõlas läbi maja.

Tuhmilt taevas paistab kuu,
nõrku kiiri saates.
Toas Svetlana sõnatu, —
kurbus on ta vaates.
«Kullake, miks kurdad sa?
Meie hulka tõtta.
Ringilaulu kuulata,
sõrmus sõrmest võta.
Laula: kallis sepake,
mulle pärg ja sõrmus tee;
sõrmuse ma annan
armupandiks peiule,
aga pärg jääb neiule, —
pärga pulmas kannan.»

«Kurb on rõõmsaid kohates.
Üksinduses hallis
istun, ootan ohates.
Kaugel on mu kallis.
Aasta saab, kui ridagi
teadet talt ei tule.
Ilm ei tõota midagi
mulle, õnnetule.
Kas veel minust mõtled sa?
Kus sa viibid? Üksinda
kurb on minu hingel.
Pisarais ma anun siin,
võta minult hingepiin,
lohutaja-ingel.»

Valmis ongi laua peal
lumivalge lina.
Seal on peegel, küünal seal
valab vaikset vina.
«Täna imejõud on tööl.
Üksi kambris püsi.
Puhtalt peeglilt südaööl
tulevikku küsi.
Saatust näed sa nõiaväel:
sinu kallim kergel käel
puutub lingirauda.
Lahti vajub uks ta ees
ja siis ihaldatud mees
istub sinu lauda.»

Juba ongi üksinda
piiga keset tuba.
Argselt pilgu heidab ta
peegli poole juba.
Mis seal voogab udu sees,
pilk ei arva ära,
küünal võbinal ta ees
valab nõrka sära.
Süda hakkas põksuma,
hirm on taha vaadata,
nõnda vait on maja.
Rahutum on tulevik,
kaebelaulu algab kilk,
kesköö kuulutaja.

Istub, hoides hingamist.
Äkki läbi tuule
õues hääled — keegi vist
koputab seal, kuule.
Piilub peeglit, hirmu täis,
soontes tardub veri:
keegi välgutavat näis

erke silmateri.
Süda sees jääb seisma tal.
Äkki kergel sosinal
kuuleb selja taga:
«Ilmusingi, kallis, näed,
kuulda võtsid taevaväed
sinu palvet vaga.»

Vaatab... Kallim ulatab
käed seal talle vastu,
hinges hirmu sulatab...
«Kallis, kaasa astu.
Ootab vana, ootab noor,
ootab papp me pärast.
Pulmalaulu laulab koor,
kirik helgib särast.»
Käsikäest nad võtavad,
laia õue tõttavad.
Saan on ilmund sinna.
Ees ju ratsud rahutud
hirnatavad, neil on rutt
jälle teele minna.

Juba hiiglaajuga
kihutasid hanges.
Ümber saani sajuna
lumi kabjult langes.
Ratsud tõttavad kui tuul.
Lagendik ei lõpe.
Sapisõõr on ümber kuul,
maa kaob uduhõppe.
Äkki hirmu tunneb neid.
«Armas, miks sa vakka jäid?»
lausub kallimale.
Peig ei vasta. Sõnata
kaugusesse vaatab ta,
kahvatu ja hale.

Hanges öise taeva all
kihutavad suksud.
Kirik väljal lagedal...
Pühakoja uksed
lahti paiskas tuulehoog:
rahvast täis on hoone,
kerkib viiruk nagu voog,
mähib lühtrikroone.
Kirst on keset kirikut,
kurvalt kõlab papi jutt:
«Mullaks pead sa saama...»
Piigal süda tardub sees.
Ratsud mööda... Ikka mees
vaikib, kurb ja kaame.

Äkki kõike mähkides
tuisk on taevast maani.
Tiibadega vehkides
kaaren saadab saani,
kraaksub: mure! Enam teed
silma öös ei hakka.
Hirmul erksad hobused
judistavad lakka.
Äkki kaugel tuli on,
silma paistab vaikne onn
keset valgeid välju.
Lumi tuiskab saani alt,
onni poole lõbusalt
kihutavad nelju.

Ongi päral! Äkki neid
keset öist maailma
peigmeest, saani, hobuseid
kusagil ei silma.
Kole on see võõras koht:
keset tuisku, hanges,
üksi, ümber öö ja oht...
Hirm ta hinge langes...
Ümber varje kubiseb,
aknast tuli vubiseb;
argselt astus sajus,
risti lõi ja uksele
kloppis tasa — vankus see,
vaikselt lahti vajus.

Puusärk keset hurtsikut,
katteks valge palak.
Vahaküünal kahvatut,
kurba valgust valab.
Oh, Svetlana! Mis see on?
Kuhu tulid? Häda!
Hirmus on see tühi onn,
mees, kes valvab seda.
Läheb sisse silmavees,
põlvitab ikooni ees:
«Issand, armu heida!»

Astub hirmuvärinal,
nurgas pühakuju all
loodab varju leida.

Vaikus... Tuisk jäi järele...
Küünlalt rasva tilgub.
Rõõmsalt leek ei värele,
hädavaevalt vilgub.
Surmaund on maja täis,
hirmus vaikus ringi.
Kuula — läbi ruumi käis
äkki sahin mingi.
Lähenes seal temale
lumivalge tuvike,
laskus salamahti,
neiu käele seisma jäi,
oma valged tiivad lõi
ümber sõrme lahti.

Jälle ruum on vaikust täis...
Neitsi hirmust kanges:
koolja liigutavat näis,
huuled tardund, külmad,
lina kirstult langes.
Näha on nüüd surnud mees,
kooljapärg tal otsaees,
suletud on silmad.
Aga äkki üminal
liigub suu ja värin tal
veereb üle palge.
Õudus haaras tütarlast,
aga truult ei lahku tast
tuvikene valge.

Võpatades linnuke
laotas tiivad valla,
laskus surnu rinnale...
Jõuetuna alla
vajus koolja silmapilk,
lauge tõstes vaevu,
piiga poole pöördud pilk
täis on hirmsat raevu...
Tardus raskelt ohates...
Tema pilku kohates
võpatades märkas
tütarlaps, et kirstu sees
lamab armastatud mees,
ah... ja üles ärkas.

Kus ta viibib? Üksinda
peegli ees kesk tuba.
Läbi kerge kardina
hommik tungib juba.
Kukk seal kireb õueteel
päeva vastu võttes.
Rahutu on neitsi meel,
uni on tal mõttes.
Tuska koit ei vähenda.
«Ah, ma tean, ei tähenda
head see unenägu!
Tulevik, mis tood sa veel?
Ootab õnn või häda eel?
Vasta, kuldne agu!»

Istub. (Rind on raske tal.)
Pilgu õue heidab.
Maantee laiub akna all,
kaugust udu peidab.
Üle lume sinise
koidu helgid hellad.
Oi, kas seal ei tinise
rõõmsad aisakellad?
Saan seal eemalt läheneb,
kaugus kiirelt väheneb.
Majja suuna võtab
saan ja peatub ukse ees,
ukse poole nägus mees,
kes — ta peigmees tõttab.

Näe, ei halba unenäod
sulle tuua suutnud...
Oma sõbra kaissu vaod.
Teda aeg ei muutnud.
Pilgud sama vagusad,
sama soojad, pikad,
jutud sama magusad,
sama armurikkad.
Pühakoda, avane,
tõotused, oh lennake
üles taevateile.
Noor ja vana, piduhoos
peekrit tõstes laulge koos
palju aastaid neile.

Naeratasid, mulle näis,
kaunis lugejanna,
imesid mu laul on täis,
muud need read ei anna.
Sinu pilgust õnnelik,
austust ma ei taha;
aul ei ole iga pikk,
au meid jätab maha.
Seda õpetab ballaad:
mida väärid, seda saad,
julgelt otse mine
oma teed siin ilmas, kus
uni on kõik õnnetus,
õnn on — ärkamine.

Oh, et eal ei kohutaks
uned sind, Svetlana,
rõõm sind kõikjal lohutaks,
ilm näiks õnnemaana,
õnnemaana, millele
ikka paistab päike,
et ei teeks mu lillele
halba häda-äike,
mingu elu igal pool
nagu värske oja vool
haljendavas luhas,
ikka nagu senini
käigu kaasas alati
rõõm sul suur ja puhas.

KONDRATI FJODOROVITŠ RÕLEJEV.

Soosikule.

(1820)

Oh soosik jultunud — täis alatust ja õelust,
monarhi meelitad ja varjad sünget tõelust.
Intriige haududes sa võimu juurde said
ja nüüd türannina pead ikkes alamaid.
Mind vaatad põlgavalt, jääkülmi pilke saates,
loen õelat vihkamist su ähvardavas vaates.
Kuid sinu tunnustust ei ihalda mu vaim,
sest parim tunnustus on minule su laim.
Mis sinu mõnitus saaks mulle tähendada?
Kas sinu põlgus võib mu väärtust vähendada,
kui ise põlgan sind ja auks pean endale,
et sinu hingega mu hing ei sarnane?
Mis sest, et ülistab sind müüdav kiidulaulik,
et suur on sinu võim ja sinu amet aulik?
Ah, parem elada on keset teadmatust
kui sinu hiilguses: su hinge räpasust
kaaskodanike karm ja uuriv pilk näeb läbi
ja selle kohtu ees on alasti su häbi.
Mis aitab amet, au ja austajate ring,
kui vääritu on mees ja tühine ta hing.
Ei seisus ega koht, vaid väärikus on aare;

see üksi suureks teeb Seianust[1] kui ka tsaare.
Ei austa Ciceros[2] ma konsulit, vaid meest,
kes päästis roomlased kord Catilina eest.
Oh mees, auväärne mees! Kui praegu sünniks tema,
maa jälle ohu ees ta sunniks ühinema.
Jah, värise, türann! Aeg võib veel tulla, kus
uus Brutus[3] tõstab pead, või Cato[4], Cassius[5].
Küll hõiskab lüüra siis, kui mees kord ilmub vahva,
kes neetud soosikust teeb vabaks maa ja rahva.
Sa silmakirjatsed, vist petta lootes meid,
et ühiskond ei näeks me häda põhjuseid.
Nii oled vajunud sa pimestuse unne —
ei oma vigu näe, ei nende raskust tunne!
Ükskõik kui osavalt sa teeskled, kavaldad,
kuid oma tegudes sa siiski avaldad
tõe, mida kõige eest nii kaua oled peitnud,
ja rahvas teada saab, kes meid on ikke heitnud,
kes laastas asulad[6] ... Siis, neetud soosik, siis
sa hirmus lõdise, end põrmu maha heida —
sul rahva viha eest ei ole pääsu leida.
Ja kuigi soosikuid õel saatus hellitaks
ja elupäevil sind ei tabaks kättemaks,
sa siiski värise! ... Aeg nuhtleb kord türanne
ja kaasa nendega käib järelpõlve vanne!

Laul.

(1824)

Ah, ka siin, ka koduteel
masendatud, kurb on meel.
Orjus aina
raskelt painab
rahvast hällist hauani.

Kauaks jääd veel, Venemaa,
isandate tallata?
Millal enam
loomadena
meid ei müüda, osteta?

---

[1] Seianus — Rooma keisri Tiberiuse (14—37 m. a. j.) soosik, kes keisri käsul ära kägistati.

[2] Cicero (I saj. e. m. a.) — Rooma riigitegelane, kuulus kõnemees, aristokraatliku vabariigi kaitsja; tungis oma kõnedes kallale Catilinale, kes organiseeris vandenõu Rooma vabariigi vastu. Catilina paljastati Cicero poolt.

[3] Brutus — vabariiklaste vandenõu juht Julius Caesari (tapeti 44. a. e. m. a) vastu.

[4] Cato — juhtis võitluses Caesari vastu aristokraatlik-vabariiklikku parteid.

[5] Cassius — osavõtja vandenõust Julius Caesari vastu, kes hävitas aristokraatlik-vabariikliku korra.

[6] Rõlejev vihjab siin sõjaasundustele, mis loodi Aleksander I käsul Araktšejevi poolt. Julma ekspluateerimise tõttu tekkisid neis asundustes pärisorjade-soldatite ülestõusud, mis harilikult halastamatult maha suruti.

Kes siis orjaks mõistis meid,
valitsema määras neid?
Kes on pannud
kehva kannul
käima kupja piitsaga?

Maameest pöavad isandad,
tema külvist lõikavad,
meie vahvalt
vabalt rahvalt
priiuse on röövinud.

Kuid mis võetud vägisi,
ainult jõuga uuesti
kätte saame,
et me maale
asuks jälle vabadus.

Aga praegu isandad
häbitult meid koorivad,
talupoja
nurme, koja,
kukru paljaks röövivad.

Kõiki toitku nurmelapp.
Mõisnik, kohtusaks ja papp
ikkes peavad,
ringi veavad
mööda kohtuid kehvikut.

Iial õigust kohtu ees
ära otsi, talumees.
Pole raha —
asi paha,
ilma süüta süüdi jääd.

Uksehoidjat määrima
pead, et ette pääseda.
Lahket nägu
kõigilt nagu
kallist kaupa ostma pead.

Sekretär ja kohtunik,
iga viimne ametnik —
krossi pärast
rõõmusäras
kõigil pilk lööb hiilgama.

Välja kurnanud me maa
tsaar on raske maksuga.
Me ei jaksa
enam maksta
ja nüüd surm on silma ees.

Aga tsaari kotka all
mürgi müük käib tänaval;
rahvast petab,
vee eest võtab
neljakordselt kõrtsimees.

Nõnda vilets Venemaa
on, et issand halasta!
Kõike seda
rasket häda
Araktšejev toonud on.

Ette puhub tsaarile
ja ukaasi annab see:
talle nali,
aga vali
on me liisk, et oi-oi-oi!

Kõrgel jumal, kaugel tsaar!
Kuid meil on ju kõrvapaar.
Pangem paha
kõrvataha,
oma aega oodakem!

Häda mõistuse pärast.

(1823)

TEINE VAATUS

2. stseen.

FAMUSSOV, TEENER, TŠATSKI

FAMUSSOV

Aa, teie, Aleksander Andreitš, tervitame, te istuge's.

TŠATSKI

Te tegevuses?

FAMUSSOV

(teenrile)

Mine sa.

(Teener ära.)

Jah, mitmeid asju raamatusse kirjutame,
pea muidu neid ei unusta.

TŠATSKI

Te tusane, mis põhjus tusaks?
Ei tulnud õigel ajal vist mu külastus?
Või viimaks mingi kurvastus
saand Sofja Pavlovnale osaks?
Tal näos ja teos on mingit kärsitust.

FAMUSSOV

Ah, kullake, kus leidis äkki
nüüd mõistatuse . . . see on alles jutt!
Mu eas ei saa ju tantsida trepakki [1]!

TŠATSKI

Ei keegi kutsu selleks teid;
siin küsimus on sõnast kahest,
kas haige Sofja Pavlovna on vahest?

[1] Trepakk — vene rahvatants.

FAMUSSOV

Ptüi, issand hoia! Kordi tuhandeid
ta kordab sama ja ei oska enam.
Kord Sofja Pavlovna maailmas kõigist kenam,
kord haige Sofja Pavlovna.
Kas sulle ta on hakand meeldima?
Maailma läbi käisid, tahad naida teda?

TŠATSKI

Ja teil mis sest?

FAMUSSOV

Eks põhjust mindki küsitleda,
mul temaga ju pisut sugulust;
nii asjatult ei ole just
mind vanast ajast hüütud isaks.

TŠATSKI

Ja kui ma kosiksin, mis teil siis öelda lisaks?

FAMUSSOV

Mul esmalt öelda oleks: vaata hoolega,
et oma mõisat, vennas, sa ei hülgaks,
peaasi aga, teenistusse astu sa.

TŠATSKI

Ma meelsalt teeniksin, kuid pugeda on tülgas.

FAMUSSOV

Kus alles uhkeldajad olete!
Kas teate, kuidas isadel on käinud see?
Kui vanemaile vahest pilgu saadaksite,
meid näiteks või siis kadund onu vaataksite,
Maksim Petrovitšit: ei söönud hõbedal,
vaid puhtal kullal; ringi teenreid terve sada;
rind ordeneis; kuus hobust ikka kihutada;
õukonnas eluaeg nii möödus tal,
ja millises! — ei ses, mis on meil praegu,
ta teenis ju keisrinna Katariina aegu.
Siis tähtis ja ka tüse oli igamees . . .

Kui kummardud — ei nõksatust tupees[1].
Suur võimukandja juhul[2] — seda tähtsam:
kui sõi ja joi, kõik oli hoopis ehtsam.
Ja onu! Mis on vürst või krahvgi veel?
Kõrk loomus, tõsine ja range meel.
Kus aga vaja meeldida, seal mitmevõrra
ka tema kummardusi tõi:
kurtagil[3] juhtumisi komistas ta korra
ja kukkus nii, et peagu kukla ära lõi;
rauk ohatas, hääl nõrgast nõrgem:
sai naeratus siis talle osaks kõigekõrgem;
nad suvatsesid naerda, aga ta?
Ta tõusis, ennast kohendas ja — meelega —
teist korda kukkus just, kui hakkas kummarduma;
naer hullem veel, ja kolmas kord ta tegi sama.
Mis teie arvate? Me arust mõistlik mees.
Ta haigelt kukkus, tõusis tervelt aga.
See-eest kes vistile[4] saab kutseid kõige ees?
Õukonnas kõnelda võib kõigekõrgemaga?
Maksim Petrovitš. Au sees igal pool kes on?
Maksim Petrovitš. Kellest ripuvad aukraadid,
kes ütleb, kellele saab pension?
Maksim Petrovitš! Jah! Te praegused, kõik — naadid!

TŠATSKI

On rumalamaks läind maailm,
te võite ohkel öelda praegu;
kui võrdleb vaim ja vaatab silm
nii praegusi kui möödund aegu:
ehk värske küll legend, on raske uskuda.
Siis saadi kuulsaks tihti, painutades kaela;
ei mitte sõjas, rahus võeti rinnaga;
pead põrandale taoti nagu naela!
Kel häda, neile — kõrkus, lamagu nad maas,
kes kõrgel, neile meelitusi öeldi taas.
See oli sirge alanduse, hirmu
aeg tsaaritruuduse näokatte all.
Ei onust räägi ma, las olla rahu tal;
me ärgem segagem ta põrmu;
kuid keda siiski valdab tahtmine,
ja olgugi ta orjameelne üleliia,
nüüd, et saaks lõbu rahvale,
nii vapralt kukalt ohvriks viia?

---

[1] Tupee (prantsuse *toupet*) — kuklasse koondatud juuksesalk, meeste soeng Katariina ajal.
[2] Juhul — keisri või keisrinna soosingus.
[3] Kurtag (prantsuse *cour*'i ja saksa *Tag*'i liide) — vastuvõtt õukonnas.
[4] Vist — vanaaegne kaardimäng.

Ent omaealine ja vanamees
nii mõni — nähes toda hüpet ees —
end välja pingutades vanast nahast
siis ütles: asi mullegi ei oleks pahast!
On igal pool küll vingerdada soovijaid,
nüüd naeruhirm ja häbi köidab agaraid;
ei asjatult neid kitsilt eduta ju tsaarid.

FAMUSSOV

Ah, jumal, ta on karbonaar[1]!

TŠATSKI

Ei, praegu maailm pole enam nii.

FAMUSSOV

Mees ohtlik.

TŠATSKI

Igaüks nüüd hingab vabamana ja
narripolku astuma ei ruttagi.

FAMUSSOV

Nii kõneleb kui kirjutab — see lugu vana!

TŠATSKI

Et kõrge kaitsja juures lakke haigutaks
ja vaikiks, kummardaks ja ette lükkaks toole
ja lõunat sööks, maast rätti kergitaks.

FAMUSSOV

Ta kõne sihib vabaduse poole!

TŠATSKI

Kes viibib reisil, maal kes võtab elada...

---

[1] Karbonaarid — salajase revolutsioonilise poliitilise organisatsiooni liikmed Itaalias ja Prantsusmaal XIX sajandi kahekümnendail aastail.

FAMUSSOV

Ta võimu hoopiski ei tunnusta!

TŠATSKI

Kes teenib asja, isikuid ei teeni...

FAMUSSOV

Ma valjult keelaksin neil härradel
pealinna ligi tulla laskekauguseni.

TŠATSKI

On varsti lõpp ka jutul sel...

FAMUSSOV

Ei jätku kannatust, ei jõudu, hakkab paha.

TŠATSKI

Te aega armutult ma tegin maha
ja teie võimuses nüüd olgu see:
sest kas või pealekauba meie ajale
te ära heitke mõni pala;
nii jäägu see, ma pisaraid ei vala.

FAMUSSOV

Ma kõlvatust ei salli, teid siis ammugi.

TŠATSKI

Ma lõpetasin.

IVAN ANDREJEVITŠ KRÕLOV.

Hunt penilas.

Hunt tahtis öösel lambalauta uurida,
kuid kogemata sattus koerakuuri ta;
ja Penid vaenlast halli
seal haistes
nii kurjaks said, et kas või lammutavad talli,
sest Hunti poolvend Peni, teadagi, ei salli.

«Hei, poisid, tulge, vangistame varga!»
seal hüüti. Keegi värava ju kinni lõi.
«Nüüd enam kuhugi ta siit ei karga.»
Ja kokku jooksis valvurite salk,
kel pihus malk,
kes püssi tõi.
«Tuld!» hüüti. Tuli toodi. Selle paistes
haovirna varjus, vastu laudalogu
maas nähti kükitavat kogu:
siin nurgas, relvastatud meeste ees
ju seisis Hunt, va Hallivatimees.
Näeb Võsavillem keset meestehulka,
et midagi ei ole parata,
sest väravad on pandud pulka
ja plangust võimatu on üle karata.
Nii ümberpiiratuna koerakuuris
Hunt kainelt olukorda uuris
ja ütles: «Sõbrad, milleks kõik see kisa?
Ma, teie vana kaim ja kasuisa,
ei tulnud kaklema, vaid rahu tooma.
Mis olnud, unustagem! Edaspidi nüüd
ei puutu hundid enam ühtki kodulooma!
Neid kaitsta olgu meie püha püüd!
Ka hundivande
ma võiksin anda,
et tõesti . . .» — «Andesta, kes kipud kasuisaks,
et katkestada julgen,» lausus vana kütt.
«Sul turi hall, mu juustel hõbedat on lisaks,
ma Hundi meelsust tean,
ja seda teab siin iga saunahütt.
Ükskõik, mis tõotad või kui härdalt kurdad,
ma siiski vanast kombest kinni pean:
kui Hundiga on vaja lõpetada tüli,
siis nahk tal maha nüli!»
Nii lausudes ta lahti laskis Hurdad.

Siga Tamme all.

Kord Siga iidse Tamme all
sõi, õgis tõrusid, et valu vatsa puuris.
Täismaoga maitses uni tal;
siis tõusis, nuhkis, ümbrust uuris,
lõi kärsa mättasse ja tuhnis Tamme juuri.
«See Tammele ju kahju teeb,»
puult Kaaren Siga sõneleb.
«Ta kuivab ära, kui sa songid juured paljaks.»

«Päh!» ütleb Siga. «Kuivagu!
Ei sega mind nii väiksed naljad.
Tamm on mu meelest tarbetu,
ning kui ta kõduneb, ei mul sest muret kasva;
mind huvitavad tõrud, neist ma lähen rasva.»
«Sa tänamatu!» algab Tamm nüüd manitsust.
«Kui suvatseksid kergitada kärssa,
sa otsekohe märkaks,
et tõrud minul kasvavadki just.»

*

Nii võhik oma sõgeduses
näeb liigset igas õpetuses
ning kirub teaduslikku tööd, —
ei taipa ta, et ise selle vilja sööb.

Peremees ja Sulane.

Kui keegi tõsiselt on hädaohus,
küll palub siis ta oma elu eest
ning härdalt hüüab abimeest;
kui aga möödas oht, siis tänukohus
on ununenud üsna pea.
Mis päästjast enam! Ja kui nüüd tast
ei püüta teha hoopis süüdlast,
siis seegi hea!

*

Kui peremees ja Sulane kord õhtu eel
koos heinalt tulles olid koduteel,
siis metsa vahel — saa sa aru,
kustpoolt ta tuli — järsku ilmus karu.
Ei jõudnud häältki teha Peremees,
kui karu haaras ta. Surm silma ees ...
Loom väntsutas ning väänas mehe keha
ja jalamaid võis talle otsa teha —
mis enam parata!
«Stepan, mu kallis, ära jäta mind!»
veel kostis karu alt. «Ma palun sind
ükskõik mis kombel appi karata.»
Uus Herkules nüüd tõusis. Käis üks mats,
ja kirvehoop pool pealuud pühkis karult.
Ning siis veel vigla viielt harult
sai viimse hoobi oti vats.

Ja karu langes maha otsekohe,
veel viimne sirutus ning viimne ohe,
siis kustus looma eluvõim.
Ei enam ohtu. Peremees
end ajas jalule Stepani ees,
kuid tänusõnadeks tal — tige sõim . . .
«Miks kirud mind? Mis olen teinud paha?»
«Vait!» kärgib Peremees. «Ei ole sul ka häbi!
Lõid, lurjus, karul kõhu läbi
ja ära rikkusid ta kalli naha . . .»

Rebane ja Eesel.

«Kust sa nüüd tuled oma targa peaga?»
nii Rebane kord Eeslilt küsis teel.
«Oh, Lõvi juures käisin! Elab veel,
kuid raskelt põeb . . . Ei see küll lõpe heaga!
Jah, oli aeg: kui mets ta möirgest kajas,
siis kõigile see hirmu peale ajas
kui püssipauk.
Kuid nüüd ta hoopis lamab — nõder rauk,
ei enam jaksa
ta jalul seista, sammugi ei astu . . .
Aukartus kadunud on tema vastu,
kõik aina vaatavad, kuis kätte maksta,
kuis õiendada vanad arved.
Kes aga koopast korraks mööda läks,
lõi hambad lakka näks ja näks,
või torkas sõraga, lõi pihta sarved . . .»
«Eks sinu teegi samast kulgenud,
ent ega's sinakene julgenud
ta koopale nii lähedale minna? . . .»
Nii arvab Rebane. Kuid Eesel rinna
lööb uhkelt ette. «Nimelt läksin sinna!
Ei jätnud minagi! Las enne surmaund ta
saab kord ka eesli kabjahoope tunda!»

*

Kui elad võimsana, siis iga madal vaim
sind maani kummardab nii eest kui takka,
kui aga langema ning nõrgaks jääma hakkad,
on kohe lahti teotused ja laim.

ALEKSANDER SERGEJEVITŠ PUŠKIN.

Tšaadajevile.

(1818)

Ei vaikse au ja õnne ootus
meid enam peta iganes.
Kui habras udu lahtus lootus,
kui uni noorus põgenes.
Kuid köeb veel, ilma et ta väsiks,
meis soov — ei aeg sest võitu saa,
me ootame, et isamaa
meid võitlusesse minna käsiks.
Me unistame kogu aja,
et jõuaks vabaduse tund,
nii nagu kohtumisest und
näeb noor ja ustav armastaja.
Niikaua kuni hindab põu
au, vabaduse ideaale,
kõik leegitseva hinge jõu
me pühendame isamaale.
Me usku murda aeg ei saa:
veel õnnetäht kord tõuseb hele,
siis unest ärkab Venemaa
ja tsaaritrooni kildudele
ka meie nimed märgib ta.

Küla.

(1819)

Nüüd jälle tervitan sind, üksildane paik,
sa tööle virgutav ja puhkust pakkuv maja,
kus vaikne loomisrõõm ja lihtne õnne maik
nii viljakaks teeb jõudeaja.
Jäi maha võrgutav ja paheline õu,
suurilma tühisus ja rõkkav pidukaja.
Nüüd mulle armsamad on väljad, metsapõu
ja vaba puhkeaeg, mu mõtte tiivustaja.
Ma kuulun teile, lilled maas,
suur tume aed ja tuulevired,
kesk puhmaid helkivad ja laulvad ojanired,
õrn õhuvirvendus ja heinast lõhnav aas.

See avar maastik siin on tulvil rõõmsaid värve:
näen keset luhtasid kaht helesinist järve,
kus puri valendab aeg-ajalt vaikses voos.
Mu ees on tuulikud, mäekingud, vetesooned,
siin tunnistavad eluhooned,
suits rehetaredel ja veised pilliroos,
need värvikirevad, noolsirged põllujooned,
et hool ja jõukus elavad siin koos.

Hing, tähtsaks pidades vaid vabaduse-aadet,
nüüd seadust jumaldab ja õpib tundma tõtt.
Mul kohe südames on siiras osavõtt,
kui märkan paluvat või kurba silmavaadet,
kuid juhmi jõugu ees jääb suletuks mu rind
ja kadedaks ei muuda mind
suurilma rumalpea või kelmi hiilgav elu.
Teilt, suured nägijad [1], ma küsin tarka nõu!
Kesk pühalikku mõtiskelu
on teile avatud mu põu:
te hääli kuulsin une-vidus,
mu hinges tärkas rõõmus aim
ja nüüd on äkki suures idus
sääl teie loovalt-võimas vaim.
Kuid hirmus painaja mu mõtteil siiski lasub:
siin igal sammul märkab silm,
kuis tuima tooruse ja häbi kütkes asub
see värskelt haljendav ja viljakas maailm.
Kes hoolib küll neil rohumaadel
siin väsind ohkajast või tema silmaveest?
Kaastundest võõrdunud ja vägivaldne aadel
ükskõikselt orjastab ja rõhub talumeest,
kes vitsa kartusel peab kündma võõrast vagu.
Siin kõrsi õsudes jääb tuimaks pahklik pihk,
siin voolab higi näolt, kuid iga viljavihk
on jõhkra omaniku jagu.
Maadligi masendus siin rusub igameest
ja kõigil surmani on kannul raudne astel.
Siin kaitset rüvetaja eest
ei ole õitsevatel tütarlastel.
Ja pojad, isa rõõm ning tugi raugaeas,
ei kõnni koduteel, vaid mõisa külvireas,
kus plaksub kupjapiits, ja vägivalla-vanne
poolsurnuks närtsitab nad orjakarja seas.

---

[1] Suured nägijad — mõttetargad ja luuletajad, kelle tõid Puškin luges ja oma maailmavaadet kujundades tundma õppis.

Miks puudub ometi mul vägev luuleanne,
mis laulus vapustaks nii hirmsalt nagu kõu,
et lahti tuimusest saaks iga inimpõu?
Mu sõbrad, vastake: kas näen kord priiust? Kunas
kaob tsaari viipel küll me rahva orjapõlv,
et hajuks pimedus ja kirkas koidupunas
lööks lõpuks leekima see pime taevavõlv?

Merele.

(1824)

Nüüd lahkun, meri, sinu vallast!
Mu ees veel viimast korda nii
lööd sinilaineid vastu kallast
ja hiilgad, võimukas ja prii.
Su hääl jääb mulle meelde üha
kui sõbra valuline hüüd —
su laintelaul ja tume müha
mind viimast korda kutsub nüüd.

Mu vaba vetevald! Nii tihti
siin rändasin ma rannateel
ja sõnatult üht salasihti
siis hellitas mu nukker meel.
Mis kõnet sügavusest kaikus!
Mind võlusid su vihahood,
umbhäälselt kohisevad vood,
su tujukus ja tuulevaikus.

Sa kalapaati vaiksel veel
nüüd hällitad ja hingad vaevu.
Sääl virgubki su kiskjameel
ja laintekuristikku laevu
ju kisub metsik veteneel.

Oh tüütu rand ja eluase!
Kuid saatus üle ulguvee
siit purjetada mind ei lase
ja võõraks jäi mul pagulase
poeetiline meretee.

Sa hüüdsid, püüdsid ... Tummas valus
mu kirest vapustatud rind
sind ihaldas, kuid kütked jalus
ei lasknud põgeneda mind.

Miks leinata? Kus praegu randuks
ma üsna muretuna veel?
Vaid ühe sihi poole kanduks
neil veteväljadel mu meel.

Üht saart ma otsiks[1] hardal vaatel,
kus hiiglamõtted hääbund on —
sääl kustus laintelaulu saatel
suur langev täht — Napoleon.

Ta uinus tuhisevas tormis.
Ka teise geeniuse siis,
kes meie mõtteilma vormis,
surm elavate killast viis.[2]

Ta hauale jäi nutma priius,
ta luulepärja päris maa.
Voog, mässa valulises riius:
su laulik, meri, oli ta.

Su rahutus ta rinnas kihas,
ta hing ei painutanud end —
jõuküllusesja uhkes vihas
ta oli sinu vaimuvend.

Suur tühjus nüüd maailma halvab ...
Kus oleks veel mu peatuskoht?
Meid sama saatus kõikjal salvab;
kus asub õnn, seal juba valvab
türann või valgustuse-oht.[3]

Head tervist, meri! Laintest lahus
jääb sinu kütkesse mu meel
ja kaua, kaua õhturahus
su kohisemist kuulen veel.

Viin vaikivasse laanekurru
ja steppi sinu tuulehood,
su kaljurahnud, laintemurru,
su kiirguse ja laulvad vood.

---

[1] St. Helena saar, kus 1821. a. suri pagendatud Napoleon.

[2] Luuletaja mõtleb Byronit, kes suri 1824. a. Kreekas, kus ta võttis osa kreeka rahva vabadusvõitlusest.

[3] A. S. Puškin kõneleb siin irooniliselt valitseva aadlike ja kodanluse klassi «valgustusest» ja «kultuurist».

A. P. Kernile.

(1825)

Kui ime jäi see tund mul meele:
just nagu põgus nägemus
sa, kaunis, ilmusid mu teele
kui puhta ilu geenius.

Kui süda mures troosti vajas,
kui elulärm mu ümber kees,
õrn hääl veel kaua kõrvus kajas,
hell pilk veel seisis silma ees.

Aeg läks ja elu marus ruttu
kõik unistused hajusid
ja paksu unustuse-uttu
su hääl ja pilgud vajusid.

Ja keset halli oleskelu
siis õhtusse mu päevad said.
Mul polnud armastust, ei elu,
ei vaimustust, ei pisaraid.

Kuid ärkamine jõudis hingel:
just nagu põgus nägemus
sa jälle ilmusid, mu ingel, —
kui puhta ilu geenius.

Ja valgus sügav rõõm mu rindu
ja süda lööb täis joobumust:
ta jälle tunneb eluindu
ja pisaraid ja armastust.

Talveõhtu.

(1825)

Sompu mattes maa ja taeva
vihiseb ja vingub tuul,
kord kui loom täis surmavaeva,
kord kui laps, kel nutt on suul.
Õlgesid ta õhinaga
katusel kord kahistab,
kord kui rändur akna taga
klopib, südant ahistab.

Hämar, kurb on meie maja
talveõhtul tumedal.
Eideke, miks kogu aja
vaikid sa seal akna all?
Või ehk värtna vaikne vurin
rammetuse laugele
või ehk õues tuule urin
viis su mõtted kaugele?

Oh mu sõber, kannud toogem!
Vanakene hea ja hell.
Kui on mure, kokku joogem —
kergem saab siis südamel.
Laula lindudest, kes leidsid
mere taga vaikse maa,
kuidas varavalgel neitsi
lättel käis, oh laula sa.

Sompu mattes maa ja taeva
vihiseb ja vingub tuul,
kord kui loom täis surmavaeva,
kord kui laps, kel nutt on suul.
Oh mu sõber, kannud toogem!
Vanakene hea ja hell,
kui on mure, kokku joogem —
kergem saab siis südamel.

Siberisse!

(1827)

Ei Siber, kaevanduste öö
saa tappa meie võitlushüüdeid,
ei kao te vaevarikas töö,
te vaim, te kõrged, pühad püüded.
On õnnetuse kindlaks õeks
hea lootus sünges allmaa-vilus,
see äratab teis erksust elus,
ja igatsus kord muutub tõeks.

Nii sõprus kui ka armastus
peab jõudma läbi trelli, taba,
ja minu sõna, ustav, vaba,
te kõrval sunnitööl on truu.
Kord langevad te ahelad
ja varisevad vangikongid —
siis priius saabunud meil ongi;
teil vennad mõõga annavad.

Arion.[1]

(1827)

Meid paadis palju oli koos.
Meist osa purjekangast laotas
ja teine võimsad mõlad vaotas
üksmeelselt vette. Vaikses voos
me rasket paati tummalt juhtis
tark laevnik, käsi tüüripuul.
Kuid mina heliseval suul
neil' laulsin ... Äkki pööristuul
veepinna viiruliseks uhtis ...
Viis mehed põhja maruhoog!
Mind laulikut ent säästis voog
ja paiskas randa valges vahus.
Siin vanu hümne laulan nüüd
ja kalju jalal märga rüüd
ma kuivatan keskpäeva rahus.

---

[1] Arion — vana-kreeka luuletaja ja muusik. Pärimuse järgi sõitis ta laevas suurte varandustega, mis ta oli teeninud Korintose türanni Periandrose juures. Meremehed tahtsid heita Arioni merre, et saada endale tema rikkused. Arion palus, et tal lubataks laulda veel üks laul, ja hüppas seejärel lainetesse. Delfiin, kelle tema laul oli juurde meelitanud, kandis ta oma seljal kaldale, kust ta jõudis Korintosesse enne meremehi, kes tabati kuriteolt ja hukati. Arioni luuletustest, mida vana-kreeka andmete järgi oli kuni 2000, pole meie ajani midagi säilinud.

Puškin kasutas seda legendi, et kujutada allegooriliselt oma suhtumist dekabristidesse, kellest ta kõneleb aastail 1826—1828 kord kirjades, kord üksikutes teostes, kord joonistustes.

Sügis.

(1833)

(Katkend.)

Mis mõtteid siis küll suikvel meel ei mõtle.

Deržavin

I

Oktoobrikuu on käes ja paljailt okstelt laas
ju viimseid lehtesid nüüd poetab salamahti.
Õhk jahe on — ju hall on hommikuti maas,
veel vulav ojake on veski taga lahti,
kuid tiik on tardunud. Mu naabermõisnik taas
nüüd oma metsades peab rõõmsa hooga jahti
ja põllud rõkkavad ja haukeist elustund
on äkki tammikud, mis vaikselt nägid und.

II

Nüüd on mu armsaim aeg! Kuid kevad — piin on see:
toob sula endaga ja tüütu porileha.
Põen, olen kärsitu ja midagi ei tee.
Talv enam meeldib — siis on värske vaim ja keha.
Ta lund ma armastan — kui tuleb saanitee,
kuuvalgel kütkestav on tulist sõitu teha,
kui piiga hõõgudes ja argsel värinal
kätt vargsi vajutab sul karusvaiba all.

III

Kui kergelt, lõbusalt siis liugleb uisuraud
jää puhtail peeglitel — mis helendab ja sära!
Ja veel need õhtud, kui on kaetud pidulaud,
ja ärev askeldus ja rõõmsa rahva kära.
Kuid aina külm ja tuisk, ööd pimedad kui haud,
ei — koopas karugi see viimaks tüütab ära.
Kui kaua neiuga siis saanis trallitad
või ahju taha poed ja kambris hallitad?

IV

Oh ilus suveaeg! Sind muidu armastaks,
kuid kuumus, kärbsed, tolm — need teevad tuju pahaks.
Me vaim on jõuetu, me liikmeist kadund jaks:
nii ootab põuas põld, et viimaks vihma kahaks.

Me aina jooks ja jooks ja ennast värskendaks,
ja jälle tagasi siis möödund talve tahaks.
Kui pliinidega sai kord maetud vanamees,
nüüd kalli koolnu auks on jää ja jäätis ees.

V

Kuid armas minule on sügis, suve surm,
kui aasta rikkused ju kogutud on aita.
Nii vaikse säraga siis närbub mets ja nurm.
Nii tõrksast lapsest, keda ükski hing ei paita,
ka vahel õhkuda võib iselaadne hurm.
Küll mõned sügises ei leia muud kui laita,
kuid mind ta vaimustab. Sa tunnistama pead,
mu kallis lugeja, et tas on palju head.

VI

.Miks mulle meeldib ta? Nii tiisikuses neid
võib vahel meeldida. On eriline luule
ses surma vapruses, mis kaasa kisub meid.
Ei oma saatust nea, ei kaebeid kerki suule,
vaid naeratavat näed ta huuli vahaseid,
ei haua musta suud ta haigutavat kuule.
Erk purpurõhetus veel mängleb põsil tal;
ta täna on veel siin, kuid homme mulla all.

VII

Mis nukker aastaaeg! Kuid silmadele rõõm.
On meeldiv minule ta lahkumise-ilu.
Mind paelub looduses see närbumise lõõm.
On kullas, purpuris kõik metsad. Õhk on vilu,
nii rõõmsaks, värskeks teeb sind iga karge sõõm.
Ju harva päiksekiirt näeb läbi pilvepilu.
Vihm, udud, hallaööd. Päev aina väheneb
ja ähvardades talv ju kaugelt läheneb.

VIII

Jah, igal sügisel — ma jälle puhkan siis.
Ma muidu kunagi nii hästi end ei tunne.
Siis armas jällegi on lihtne eluviis,
söön palju, isuga, ja sügavalt vaon unne.

Ja kui veel jalutus mu vere käima viis,
ma jälle olen noor, mind täidab õnnetunne
ja värske eluhoog — nii on mu organism.
(Oh andke andeks see banaalne prosaism.)

IX

Mu ratsu tuuakse. Lakk tuules lehvib tal.
Lai avarus on ees. Nüüd kuhu siis? Ükspuha!
Jää rõõmsalt heliseb ta kerge kabja all,
mind läbi orgude viib sõit ja üle luha.
Kuid peagi kustub päev ja jälle praginal
puud ahjus põlevad. Ma kuulan tulevuha,
loen raamatut ja leek kord lõkendab, kord vaob
ja mõte viimati mul kaugustesse kaob.

X

Ja ümber kõik maailm on ununend,
ei vanu radasid mu mõte enam talla.
Täis pilte, helisid ma äkki tunnen end,
täis luuleelevust hing tõuseb taeva alla
ja nagu unenäos mind mõtte vaba lend
viib aina edasi — ta ees kõik teed on valla
ja nägematus reas mu muistsed tuttavad,
mu unistused, siis mu juurde ruttavad.

XI

Ja mõtted tormlevad ja tõusevad mu sees
ja riimid tulvavad ja kähku sule järgi
sõrm haarab, paber on nii kutsuvalt mu ees
ja värsid voolavad, et aina üles märgi.
Nii vaikselt sadamas on laevgi vaikses vees,
kuid korda madrused, näe, seavad taakelvärgi,
tuul purje paisutab ja ankrut hiivates
hiid hakkab liikuma ju vooge riivates.

XII

Me sõidame... Kuid kuhu sõita siis?...

. . . . . .

. . . . . .

Mälestussammas.[1]

(1836)

Exegi monumentum.[2]

Ausamba rajasin ma endal' eluaegu,
täis rahva radasid on ümberringi maa,
ju kerkib kõrgele veel uhkemini praegu
kui Aleksandri sammas[3] ta.

Ei, täitsa ma ei kao! Maailma kõrvus helab
ka üle aegade mu luulekandle keel —
mu nime tuntakse niikaua, kuni elab
kas või üksainus laulik veel.

Ning hiigla-Venemaa mind mainib ühtelugu,
mu nime kuulda võib kord koduhõimu suus
küll slaavi lapselaps, küll soome rahvasugu,
kalmõkk ja tundrate tunguus.

Mind kalliks peetakse ja kuulates mu laule
uus põlvkond meenutab, et seistes püstipäi
ma laulsin priiusest, et solvatute aule
truuks alati mu kannel jäi.

Oh kuula jumalat, mu vaba Muusa! Paiska
peast vanik! Tühine on tunnustus ja laim —
ükskõikselt loobu aust ning ära sõna raiska,
kui vaidleb rumaluhke vaim.

---

[1] Kuni 1887. aastani trükiti luuletuse teksti moonutustega, mis olid sisse viidud V. A. Žukovski poolt tsensuuri tõttu; Aleksandri sammas asemel oli Napoleoni sammas (vihje Vendée sambale, mis on püstitatud Napoleoni auks 1836. a. Pariisis); samuti oli moonutatud 4. stroof. 4. stroofi moonutatud tekst raiuti ka 1881. a. Puškini mälestussambale (Moskvas Puškini väljakul).

[2] *Exegi monumentum* — püstitasin mälestussamba (ladina k). Rooma luuletaja Horatiuse (65.—8. a. e. m. a.) oodi esimesed sõnad. Selle Horatiuse oodi tõlkis vene keelde Lomonossov.

[3] Aleksandri sammas — 27 m kõrgune sammas Aleksander I auks (Lossi platsil Peterburis). Mõni päev enne samba avamist (novembris 1834. a.) sõitis Puškin Peterburist ära, et mitte osa võtta mälestussamba avamise pidulikust tseremooniast.

Puri.

(1832)

Nii üksi siniudus loovib
üks valge puri omapäi.
Mis ta küll võõrsilt leida soovib?
Mis kodumaal tal maha jäi?

Mast naksub, paindub, tuul on kähe,
laev läbi tõttab vahus veest.
Ah, õnne püüdma ta ei lähe
ja ta ei page õnne eest! —

Ta peal on taeva puhas viine,
all taevast heledamad veed; —
kuid torme ihkab mässuline,
nii nagu rahu tooksid need!

Poeedi surm.

(1837)

Au vangina nüüd laulik hukkus,
sai hiiliv laim ta timukaks.
Tal tina rinnas, huuled lukkus,
jäi teostamata kättemaks.
Ta soovamistest paasu otsis
ja üksinda kui ennegi
seltskonna vastu unkes trotsis
läks välja ... läks — ja tapeti!
Ta tapeti ... Miks haliseda
või kiita tagantjärele?
Miks õigustusi lalisеda:
«See oli taeva tahtmine ...?»
Kas teie just, täis pahatahtlust,
ei õhutanud kõigepealt
ta julges. vabas hinges kahtlust,
mis nagu säde hõõgus seal?
Noh, saite nüüd, mis teile vaja!
Ta piinadele jõudis piir:
on surnud suurim luuletaja,
on kustunud me koidukiir.

Ta tapja külmalt haudus lõppu,
ei suutnud ohver päästa end.
Ei tühi süda naljalt võppu.
Relv õela käes ei värisend.
Ja loomulik! Eks satu tihti
me randa inimkonna vaht,
kel elus muud ei ole sihti
kui tiitlite ja õnne jaht.
Ei miski neile korda lähe,
me kombeis mõtet nad ei näe.
Ka meie au loeb neile vähe.
Ja nii ei tulnud tapjal pähe,
mis hirmsaks teoks ta tõstis käe...

Ja tapeti poeet... Niisama pikalt
tal kestis päev kui sellel laulikul,
kes kujutatud on ta töös nii värvirikkalt,
kes surma samuti sai elu hommikul.
Miks, jättes sõpruse ja usalduse ringi,
ta sinna läks, kus õelus täidab hingi?
Mis vaba, kirglik vaim võis leida nende seas
kesk umbust, kadedust? Mis laimajaile sundis
kätt pakkuma just teda, meest, kes tundis
nii hästi inimesi juba noores eas?

Ja lihtsa pärja asemele,
mis õilist laupa ehtis tal,
nad teise vaotasid ta lokkidele,
kuid okkad olid loorberite all.
Õel laimusosin, orjameelne viha
ka viimseil minuteil tal kannul käis.
Ta suri — asjatuks jäi kättemaksuiha,
meel pettumuste salasappi täis.
Nüüd vaikinud on kaunis luule,
ei enam iial kõla see.
Tal pitser surutud on suule,
tal kitsas kirstus lõppes tee.

Kuid teie, nende ülbe sugu,
kes muud ei osanud kui häbis elada,
kes õnne orbusid maailmas ühtelugu
ükskõikselt sõtkunud on orjakannaga!
Au, Geenius ja Vabadus on ohus,
kus trooni ümber koos on teie ahne summ.

Teid kaitseb seadus, õigeks mõistab kohus
ja teie ees on õiglus tumm.
Kuid kõrgem kohtunik kord sisse nõuab võla
teilt, nurjatute hõim. Kui tema kohut peab,
ei otsusta siis kulla kõla,
te mõtted, teod ta ette ära teab.
Siis enam teeskluse ja laimu võim ei kesta,
ka oma musta verega
te endalt iial maha pesta
poeedi õiglast verd ei saa.

Mõtisklus.

(1838)

Me sugupõlv — see pilt mind raskelt rusub.
Tal elu seisab ees kas sünk või sisuta.
Ta liiga palju teab, ta liiga vähe usub
ja elab jõude, õige isuta.

Meil isadelt jäi kanda koorem kole —
kõik nende vead ja tarkus hiline —
ja elu piinab meid kui tee, mil sihti pole,
kui võõral peol maailmas viibime.
Hing häbiväärselt loid on hea ja halva vastu,
jõud eluvõitluses jääb välja toomata.
Ei ohus iialgi me julgelt välja astu
ja võimu ees meil tung on roomata.
Nii enneaegne vili solvab silma:
ta üksi orvuna on keset õitelund;
kui ilu tund on üle kogu ilma,
tal juba käes on hukkumise tund.

On tühjast tarkusest meil loiuks muutund aru,
veel kitsimaks ja kinnisemaks teeb
ei pihtida me tihka sõbrale
ka puhtaid lootusi ja õilsa tunde maru —
me ise uskmatult need välja naersime.
Küll lõbu karikast me harva jõime sõõmu,
kuid noori jõudusid ka see ei kaitsenud,
sest kartes küllust, hing iga rõõmu
liig vara poolikult on ära maitsenud.

Me luule unelmaid ja kunstitöid ei hinda,
ei meie piinades too needki parandust,
ja viimast tundetuld, mis hõõguma jäänd rinda,
me varjame kui ihnus varandust.

Me kirg on juhuslik — meid arm ja vihkamine
veel kitsimaks ja kinnisemaks teeb
ja hinges alati on külmus kummaline
ka siis, kui tuli veres keeb.
Mis köitis isasid, näib lapsik meie soole,
au, õnne ta ei leia päikse alt
ja kiirel sammul minnes haua poole
teel tagasi veel vaatab pilkavalt.

Pea jõuab lõpule me sünge elulugu,
me kaome jäljetult kesk unustuse ööd.
Ei mõtteid viljakaid meilt päri järelsugu,
ei geeniuse alustatud tööd.
Täis kodaniku, kohtumõistja valjust
kord neab meid tulev põlv. Nii, tundes jälestust,
ka pettund poeg, kes ilma jäänud paljust,
neab laostund isa mälestust.

Kodumaa.

(1841)

Ka minule on armas isamaa,
miks aga pean ma kalliks seda pinda,
ei mõistusega seletada saa.
Ta vägevus, mis nõudnud verehinda,
ja endas kindlad valitsejasood
ja mineviku kallid muinaslood
ei vala rõõmsat erutust mu rinda.
Kuid armsad minule — miks küll, ei tea —
ta stepid on, kus lasub vaikus vilu,
ta õõtsuvate põlislaante ilu,
ta suurveed, mida ükski piir ei pea . . .
Mul taluvankris meeldib logistada,
kui ringi eksleb pilk öömaja ihates
ja silmapiiril tulukeste jada
lööb võbisema nukrais külades.
On armsad põllul suitsuvine
ja kingul kasekene noor,
kesk koltund nurmi roheline,
ja ööseks steppi jäänud voor
ja rahva elu, töö ja pruugid;
õlgkatusega taluonn,
mil nikerdatud aknaluugid,
mu südamele kallis on;

ja kastes õhtuil jään kesköönі simmanile
täis rõõmu paljudele tundmatut,
kui tantsu saadab tramp ja vile
ja purjus talumeeste jutt.

NIKOLAI VASSILJEVITŠ GOGOL.

Surnud hinged

(1842)

(Katkend.)

Hobused pistsid kihutama ja kerge kaless lendas nagu udusulg neile järele. Selifan aina viibutas ja hõikas: «Hei, hei, hei!», õõtsudes sujuvalt pukis, sedamööda kuidas troika kord üles lendas, kord täie ajuga alla kihutas kinkudest, mis vaevalt märgatava kallakuga alaneval postmaanteel üksteisele kogu aeg järgnesid. Tšitšikov aina muheles, õõtsudes kergelt oma nahkpadjal, sest ta armastas kiiret sõitu. Ja missugune venelane ei armasta siis kiiret sõitu? Kelle hing siis veel, kui mitte tema oma, mis ihkab maruliselt ilutseda, pillerkaaritada ja vahel öelda: «Kurat võtku kõike!», — kelle hing siis veel peaks seda armastama? Kuidas võib seda siis mitte armastada, kui sellest hoovab vastu midagi vaimustavalt kaunist? Näib, nagu oleks mingi nähtamatu võim su oma tiibadele haaranud, sa lendad ise ja lendab kõik: lendavad verstad, lendavad vastu kaupmehed oma kibitkade pukis, lendab kummalgi pool mets oma kuuskede ja mändide tumedate rividega, kirvelöökide ja vareste kraaksumisega, lendab kogu tee teadmata kuhu kaduvasse kaugusse, ja midagi kohutavat peitub selles kiires möödavilksatamises, kus silmist kaduv ese ei jõua selgepiirilist kujugi võtta, ainult taevas pea kohal ja kerged pilved ning nende vahelt piiluv kuu üksi näivad liikumatuna. Eh, troika, linnutiivuline troika, kes on su välja mõelnud? Teadagi, ainult elavaloomulise rahva juures sa võiksidki sündida, sellel maal, mis ei armasta nalja heita, vaid on enese avara lagendikuna üle poole maailma välja sirutanud, ja mine katsu lugeda tema versti, kuni sul silmade ees virvendama lööb. Ja keeruline ei näi olevatki see maanteede imeriist — ei ole sa raudsete vintidega kokku kruvitud, vaid üks-kaks-kolm on su kiirel käel üksnes kirve ja peitliga meisterdanud ning valmis teinud osav Jaroslavli talumees. Mitte saksa ratsasaabastes ei ole postipoiss; habe ja labakindad, ja istub ta tont teab millel; kui ta aga enese püsti ajab ja piitsaga ärgitab ja laulu lahti laseb — hobused sööstavad maruhoos, rataste kodarad sulavad üheksainsaks ühtlaseks sõõriks, tee aina müdiseb ja kohkunult karjatab seisma jäänud jalamees! Ja seal ta kihutab, kihutab! ... Ja juba

eemalt kaugelt on näha, kuidas miski ajab tolmu üles ja vihiseb läbi õhu.

Kas mitte sinagi, Venemaa, ei torma nii nagu nobe, kinnipüüdmatu troika? Tolmupilvesse upub su all tee, kõmisevad sillad, kõik jääb sust kaugele maha. Seisatab jumalikust imest rabatud pealtvaataja: kas ei ole see mitte taevast allaheidetud välk? Mida tähendab see hirmuäratavalt kiire liikumine? Ja mis tundmatu jõud peitub neis ennenägematuis täkkudes? Eh, täkud, täkud, kus on ikka täkud! Kas pesitsevad maruhood teie lakkades? Või kirvendab terav kõrv igas teie soones? Kuulete ülalt kõrgelt tuttavat laulu, nagu üks mees pingutate kõik korraga oma vaskseid rindu ja kapjadega maad peaaegu puudutamata muutute ainsateks pingule tõmmatud, läbi õhu lendavateks joonteks, ning tormab tervenisti jumalast inspireerituna!... Venemaa, kuhu sa ometi kihutad, vasta? Ta ei vasta. Imekaunilt tiliseb kelluke; mühiseb ja muutub tuuleks tükkideks rebitud õhk; lendab mööda kõik, mis maailmas iganes on, ja kõõrdi vaadates astuvad eest kõrvale ning annavad talle teed teised rahvad ja riigid.

ALEKSANDER IVANOVITŠ HERZEN.

Möödunu ja mõtted.

(1861)

Nikolaid ei tuntud enne ta troonileastumist üldse: Aleksandri ajal ei olnud tal mingit tähtsust ja keegi ei tundnud ta vastu huvi. Nüüd tormasid kõik ta järele pärima. Ainult kaardiväeohvitserid võisid vastata: nad vihkasid teda kalgi karmuse, väikluse, vihakandmise pärast. Üks esimestest anekdootidest, mis liikusid ringi linnas, aina kinnitas kaardiväelaste arvamist. Jutustati, et kunagi õppuse ajal suurvürst oli enda nii unustanud, et oli tahtnud haarata ohvitseril kraest kinni. Ohvitser oli vastanud talle: «T. k.[1], mul on mõõk käes.» Nikolai oli taganenud, vaikinud, kuid ei unustanud vastust. Pärast 14. detsembrit päris ta kahel korral, kas see ohvitser oli segatud asjasse või mitte. Õnneks polnud ta sellesse segatud.

Seltskondlik toon muutus silmanähtavalt; moraali kiire langus oli kurvaks tõenduseks sellest, kui vähe oli arenenud vene aristokraatia hulgas isikliku väärikuse tunne. Mitte keegi (peale naiste) ei julgenud ilmutada osavõttu, lausuda sooja sõna omaste, sõprade kohta, kellede kätt oli surutud veel eile, kuid kes öö jooksul olid vahistatud. Ümberpöördult, tekkisid orjalikkuse metsikud fanaatikud: ühed alatusest, teised aga veelgi hullemad — omakasupüüdmatult.

[1] T. k., s. t. teie kõrgus — vürstlik tiitel kõnetlusel.

... Sunnitööle saadetute naised kaotasid kõik kodanikuõigused, jätsid maha oma varandused, seltskondliku seisukoha ja sõitsid kogu eluajaks vangi Ida-Siberi kohutavasse kliimasse, sealse politsei veelgi hirmsama surve alla. Õed, kel polnud sõiduluba, lahkusid õukonnast, paljud lahkusid Venemaalt; peaaegu kõik säilitasid hinges elava armastuse kannatajate vastu. Kuid meestel seda ei olnud; hirm hävitas selle nende südames, keegi ei julgenud piiksatadagi õnnetuist.

... Jutustused nördimusest, kohtust, õudsus Moskvas mõjusid minusse kohutavalt; mulle avanes uus maailm, mis muutus üha enam kogu mu kõlbelise oleluse keskenduseks; ma ei tea, kuidas see sündis, ent väga vähe või ähmaselt taibates seda, milles asi seisneb, tundsin ma, et ma pole nende poolt, kus on kuulid ja võit, vangla ja ahelad. Pesteli ja tema sõprade hukkamine virgutas lõplikult mu hinges lapseliku unenäo.

Kõik ootasid hukkamõistetute saatuse kergendamist: kroonimine seisis ees. Isegi mu isa, hoolimata oma ettevaatlikkusest ja skepsisest, ütles, et surmaotsust ei viida täide, et seda kõike tehakse selleks, et hirmutada meeli. Kuid tema nagu kõik teisedki tundis halvasti noort monarhi. Nikolai sõitis Peterburist ära ja Moskvasse siirdumata peatus Petrovski lossis. Moskva elanikud uskusid vaevalt oma silmi, lugedes «Moskva Teadetest» 13. juuli kohutavat uudist.

Nikolai võttis surmanuhtluse meie kriminaalseadustikku algul ebaseaduspäraselt, hiljem liitis ta selle oma seadustekogusse.

Päev pärast kohutava sõnumi saabumist peeti Kremlis palvejumalateenistus.[1] Pühitsenud hukkamist, sõitis Nikolai pidulikult Moskvasse.

Nägin teda siin esmakordselt.[2] Ta ratsutas tõlla kõrval, milles lesk ja noor keisrinna istusid. Keiser oli ilus, ent ta ilust hoovas külmus; pole nägu, mis nii halastamatult paljastaks inimese iseloomu kui keisri nägu. Laup, mis järsult kaldub tahapoole, alumine lõug, mis on arenenud kolba arvel, ilmutas raudset tahet ja nõrka mõistust, enam karmust kui tundlikkust. Kuid peaasi — silmad on ilma igasuguse soojuseta, igasuguse halastuseta, talvised silmad...

---

[1] Nikolai võitu viie üle pühitseti tänujumalateenistusega Moskvas. Keset Kremlit tänas metropoliit Filaret jumalat tapmiste eest. Palvetas kogu tsaari perekond, nende ümber senat, ministrid ning ümberringi seisid määratu suures ruumis kaardiväe tihedad read; maani kummarduvad, kiivriteta ja palvetasid samuti; kahurid paukusid Kremli kõrgendikelt.

Neljateistkümneaastase poisikesena, kes oli ära eksinud rahvahulka, viibisin ma sel palvejumalateenistusel ja siin, verise palvega teotatud altari ees, tõotasin ma kättemaksu hukatute eest ja pühendusin võitlusele selle trooniga, selle altariga, nende kahuritega. Ma ei maksnud kätte; kaardivägi ja troon, altar ja kahurid — kõik jäid püsima; ent kolmkümmend aastat hiljem seisan ma sama lipu all, mille alt ma pole kordagi lahkunud. («Põhjatäht» 1855. a.) — A. I. H.

[2] 24. juulil 1826. a.

Kiri Gogolile.

Teil on ainult osalt õigus, kui Te näete minu artiklis p a h a n d a t u d inimest: see epiteet on liialt nõrk ja õrn selle seisukorra väljendamiseks, millesse mind viis teie raamatu lugemine. Kuid Te eksite hoopis, omistades seda Teie tõepoolest mitte just meelitavaile arvamustele Teie talendi austajate kohta. Ei, siin oli tähtsam põhjus. Solvatud enesearmastuse tunnet võib veel taluda, ja mul oleks jätkunud mõistust sellest vaikida, kui kogu asi oleks seisnud selles tundes, kuid ei saa taluda solvatud tõe, solvatud inimväärikuse tunnet: ei saa vaikida, kui usu katte ja piitsa kaitse all jutustatakse valet ja kõlvatust tõe ja voorusena.

Jah, ma armastasin Teid kogu kirega, millega inimene, kes on veresidemetega seotud oma maaga, võib armastada tema lootust, au, kuulsust, üht tema suurtest juhtidest teadvuse, arengu, progressi teel. Ja Teil oli mõjuv põhjus kas või hetkekski kaotada oma rahu, olles kaotanud õiguse niisugusele armastusele. Ma ei ütle seda sellepärast, et pean oma armastust autasuks suurele talendile, vaid sellepärast, et ses suhtes ei esinda ma mitte ühte, vaid paljusid inimesi, kelle valdavat enamikku ei ole näinud Teie ega mina ning kes omakorda pole samuti iialgi näinud Teid. Ma ei ole võimeline andma Teile kõige väiksematki ettekujutust sellest raevust, mida Teie raamat äratas kõigis üllais südameis, ega sellest metsikust rõõmukisast, mis kostis tema ilmumisel kõigi Teie vaenlaste, nii mittekirjanduslike — Tšitšikovide, Nozdrjovide, linnapealikute — kui ka kirjanduslike suust, kelle nimed on Teile hästi teada. Te näete ise, et Teie raamatust on lahti õelnud isegi inimesed, kel on üks vaim temaga. Kui see raamat olekski olnud kirjutatud sügava, siira veendumuse ajel, isegi siis oleks ta pidanud avaldama publikule samasugust mõju. Ja kui kõik (välja arvatud vähesed inimesed, keda on vaja näha ja tunda, et mitte rõõmustuda nende heakskiidust) suhtusid sellesse kui kavalasse, kuid liialt hoolimatusse vigurisse tavalisel teel puhtmaise eesmärgi saavutamiseks, — siis selles olete süüdi ainult Teie. Ja see ei ole sugugi imelik, vaid imelik on see, et Teie leiate selle olevat imeliku. Ma mõtlen, et selle põhjuseks on asjaolu, et Te tunnete Venemaad põhjalikult ainult kunstnikuna, mitte aga kui mõtlev inimene, kelle osa võtsite endale nii ebaõnnestunult oma fantastilises raamatus. Ja seda mitte sellepärast, et Te ei ole mõtlev inimene, vaid sellepärast, et Te olete juba nii palju aastaid harjunud vaatama Venemaale oma k a u n i s t k a u g u s e s t; on ju teada, et ei ole midagi kergemat kui näha asju eemalt selliseina, nagu me neid näha tahame, sellepärast, et selles k a u n i s k a u g u s e s elate Teie täiesti võõrana temale, iseendas, enda sees või oma üksluises ringkonnas, kes on

Teiega ühesuguselt meelestatud ning kes pole suuteline avaldama vastupanu Teie mõjule tema suhtes. Seepärast Te ei märganudki, et Venemaa ei näe oma pääsemist müstitsismis, asketismis, pietismis[1], vaid tsivilisatsiooni, hariduse, humaansuse edusammudes. Talle pole vaja jutlusi (ta on neid küllalt kuulnud!) ega palveid (ta on neid küllalt lugenud!), vaid rahva väärikustunde äratamist, mida nii palju sajandeid on tallatud mudasse ja sõnnikusse, — talle on vaja õigusi ja seadusi, mis oleksid kooskõlas mitte kiriku õpetusega, vaid terve mõistuse ja õiglusega, ja nende õiguste ja seaduste võimalikult ranget teostamist. Selle asemel pakub ta kohutavat pilti maast, kus inimesed kauplevad inimestega, ilma et neil oleks isegi seda õigustust, mida kavalalt kasutavad ameerika plantaatorid, kes väidavad, et neeger ei ole inimene; maast, kus inimesed ise ei nimeta end nimede, vaid hüüdnimedega: Vankadeks, Stjoškadeks, Vaskadeks, Palaškadeks; maast, kus lõpuks ei puudu mitte ainult igasugune isiku, au ja omandi garantii, vaid kus pole isegi politseikorda ning on ainult mitmesuguste kroonuvaraste ja riisujate hiigelkorporatsioonid! Kõige elavamaiks, kõige kaasaegsemaiks rahvuslikeks küsimusteks Venemaal on praegu pärisorjuse kaotamine, ihunuhtluse keelamine, kas või nendegi seaduste, mis juba on olemas, võimalikult range täitmine. Seda tunneb ka valitsus ise (kes teab hästi, mida teevad mõisnikud oma talupoegadega, ja kui palju viimased igal aastal tapavad esimesi), mida tõendavad tema arglikud ja tagajärjetud poolikud abinõud valgete neegrite kasuks ning üheharulise piitsa koomiline asendamine kolmeharulise kantsikuga.

Need on küsimused, millega tegeleb ärevalt kogu Venemaa oma apaatses poolunes! Ja just sel ajal ilmub suur kirjanik, kes oma imeväärselt kunstipäraste, sügavalt tõeliste teostega aitas nii võimsalt kaasa Venemaa eneseteadvusele, andes talle võimaluse vaadata endale otsa justkui peeglis, — raamatuga, milles Kristuse ja kiriku nimel õpetab barbarit-mõisnikku pressima talupoegadelt võimalikult rohkem raha, sõimates neid *pesemata moludeks*! ... Ja see ei oleks minus pidanud äratama nördimust? ...

Ka siis, kui Te oleksite minu elu kallale kippunud, ka siis ei oleks ma hakanud Teid vihkama rohkem kui nende häbiväärsete ridade pärast... Ja pärast seda Te tahate, et usutaks Teie raamatu suuna siirusse! Ei. Kui Te tõesti oleksite haaratud Kristuse tõest ja mitte kuradi õpetusest, — midagi hoopis muud oleksite Te kirjutanud oma mõisnikust adeptile. Te oleksite talle kirjutanud, et kuna tema talupojad on tema vennad Kristuses ja kuna vend ei saa olla oma venna ori, siis ta peabki kas andma talle vabaduse või vähemalt kasutama talupoegade tööd võimalikult soodsalt nendele,

---

[1] *Pietism* — XVIII saj. lõpul tekkinud saksa sektantide õpetus, milles jutlustati usukommetega piiramata tundmuseusundit; see õpetus mandus üheks kõige silmakirjalikumaks sektiks.

tundes end oma südame sügavuses olevat nendega vales vahekorras.

Ja väljend: «Ah, sina pesemata molu!» — Milliselt Nozdrjovilt, milliselt Sobakevitšilt olete Te seda kuulnud, et anda seda edasi maailmale suure avastusena maameeste kasuks ja õpetuseks, kes niigi just sellepärast ei pese end, et, uskudes oma härraseid, ei pea ise end inimesteks? Ja Teie arusaamine vene rahvuslikust kohtust ja õigusemõistmisest, mille ideaali leidsite rumala eide sõnades Puškini novellis ning kelle mõistust mööda tuleb peksta nii süütut kui süüdlast. Seda tehakse meil selletagi tihti, kuigi sagedamini pekstakse ainult süütut, kui tal pole end millegagi kuriteost lahti osta — olla süüta süüdlane! Ja niisugune raamat võis olla raske sisemise protsessi, kõrge vaimse valgustuse tulemus! Ei või olla! Teie kas olete haige — ja peate end ravima tõttama, või... ma ei julge lõpetada oma mõtet!

Piitsa jutlustaja, harimatuse apostel, obskurantismi[1] ja vaimupimeduse eestvõitleja, tatari kommete panegürist[2] — mis Teie teete! Vaadake endale jalge alla, — Te seisate ju kuristiku kohal... Kas tõesti Teie, «Revidendi» ja «Surnud hingede» autor, kas tõesti Teie laulsite siiralt hinge põhjast hümni vene nurjatule vaimulikkonnale, seades teda katoliku vaimulikkonnast mõõtmatult kõrgemale. Oletame, et Te ei tea, et teine oli millalgi miski, kuna esimene pole iialgi olnud midagi muud kui ainult ilmaliku võimu teener ja ori; kas Te siis tõesti ei tea, et meie vaimulikkond on vene ühiskonna ja vene rahva üldine põlgusealune? Kellest jutustab vene rahvas rõvedat muinasjuttu? Papist, papi naisest, papi tütrest ja papi sulasest. Keda vene rahvas nimetas: *lollakat tõugu paksmaodtäkud?* Pappe... Kas ei ole papp Venemaal kõigi venelaste meelest liigsöömise, ihnsuse, lömitamise ja häbituse kehastaja? Ja seda kõike Te otsekui ei teaks? Imelik! Teie arvates on vene rahvas kõige usklikum maailmas: vale! Usklikkuse aluseks on pietism, hardus, jumalakartlikkus. Vene inimene aga nimetab jumala nime, sügades oma tagumikku. Ta ütleb pühapildi kohta: kui kõlbab, siis palveta, ei kõlba — kata potte.

Vaadelge tähelepanelikumalt, ja Te veendute, et oma loomult on see sügavalt ateistlik[3] rahvas. Temas on veel paliu ebausku, kuid pole jälgegi usklikkusest. Ebausk kaob koos tsivilisatsiooni edusammudega, kuid usklikkus oskab sageli muganeda ka nendega; elav näide sellest on Prantsusmaa, kus ka praegu on palju siiraid fanaatilisi[4] katoliiklasi haritud inimeste hulgas ja kus paljud, lõõ-

---

[1] Obskurantism — vaenulik suhtumine rahvahulkadele hariduse andmisesse.

[2] Panegürist — inimene, kes liialdab millegi ülistamisega.

[3] Ateistlik — mitteusklik, usuvastane.

[4] Fanaatiline — pimesi, mõtlematu innuga veendumusi järgiv.

nud lahku ristiusust, seisavad ikka veel visalt mingisuguse jumala eest. Vene rahvas ei ole säärane; müstiline eksaltatsioon[1] ei ole tema loomuseks; tal on selleks liiga palju tervet mõistust, mõistuse selgust ja positiivsust, ja võib-olla just selles ongi tema ajaloolise teekonna suurus tulevikus. Usklikkus ei ajanud temas juuri isegi vaimulike seas, sest mõned üksikud erandisikud, kes on paistnud välja vaikse külma askeetliku kontemplatsiooni[2] poolest, ei tõenda midagi. Meie vaimulikkonna enamik on aga alati paistnud silma ainult paksude magude, skolastilise pedantsuse[3] ja metsiku harimatusega. Teda on patt süüdistada usulises sallimatuses ja fanatismis; pigemini võiks teda kiita eeskujuliku indiferentsuse[4] eest usuasjades. Usklikkus ilmnes meil ainult lahkusuliste sektides, mis on nii vastukäivad oma vaimult rahva massile ja nii tähtsusetud tema arvuga võrreldes.

Ma ei hakka pikalt kõnelema Teie ditürambist[5] vene rahva armuküllasele sidemele tema valitsejatega. Ütlen otseselt: see ditüramb ei leidnud kelleski kaasatundmist ja kiskus Teid alla isegi nende inimeste silmis, kes muudes suhetes on teile suunalt väga lähedased. Mis puutub minusse isiklikult, siis jätan Teie südametunnistuse hooleks isevalitsuse jumaliku ilu nautimise (see on rahulik ja, nagu räägitakse, ka tulus Teile), ainult jätkake selle nautimist targu oma k a u n i s t k a u g u s e s t: lähedalt pole ta nii kaunis ja ka mitte nii ohutu... Märgin ainult ühte: kui eurooplast, eriti katoliiklast, haarab usklikkuse vaim, muutub ta ebaõiglase võimu paljastajaks nagu juudi prohvetid, kes paljastasid maailma vägevate omavoli. Meil aga on vastupidi: kui inimest (isegi korralikku) tabab haigus, mis arstide-psühhiaatrite seas on tuntud r e l i g i o s a m a n i a[6] nime all, suitsetab ta maisele jumalale jalamaid rohkem viirukit kui taevasele, ja pakub pealegi veel nii üle, et see tahakski talle tasuda orjaliku innu eest, kuid näeb, et sellega kompromiteeriks end avalikkuse silmis... Põrguline on see meie kaasmaalane, vene inimene!...

Mulle meenus veel, et Teie väidate oma raamatus suure ja vaieldamatu tõena, et lihtrahvale olevat kirjaoskus mitte ainult kasutu, vaid koguni kahjulik. Mis Teile selle peale öelda? Andku Teile Teie bütsantslik jumal andeks see bütsantslik mõte, kui Te ainult, pannud selle kirja, ei teadnud, mida kõnelesite... Kuid võib-olla Te ütlete: «Oletame, et ma eksin ja et kõik mu mõtted on valed, kuid

---

[1] E k s a l t a t s i o o n — õhin, hingeline erutus.

[2] K o n t e m p l a t s i o o n — sügav, süvenenud vaatlemine, sisekaemus.

[3] S k o l a s t i l i n e p e d a n t s u s — püüe kaitsta kirglikke uskumusi, usuõpetust igasuguste paranduste ja muudatuste eest.

[4] I n d i f e r e n t s u s — ükskõiksus, erapooletus, loidus.

[5] D i t ü r a m b — ülespuhutud kiitus.

[6] R e l i g i o s a m a n i a — usuhullustus, vaimuhaigus, millega kaasneb suurenenud usklikkus.

miks võetakse minult õigus eksida ega taheta uskuda minu eksimuste siirust?» Sellepärast, vastan ma Teile, et säärane suund ei ole Venemaal enam ammu uudiseks. Isegi alles hiljuti purgis selle täielikult Buratšok[1] oma vennaskonnaga. Muidugi on Teie raamatus rohkem mõistust ja isegi talenti (kuigi nii ühte kui ka teist ei ole selles just rikkalikult) kui nende kirjatöödes, kuid see-eest arendasid nad Teiega ühist õpetust suurema energia ja suurema järjekindlusega, sammusid julgelt välja kuni tema viimaste tulemusteni, andsid ära kõik oma bütsantsi jumalale, ei jätnud midagi saatanale, kuna aga Teie, soovides panna küünalt nii ühele kui ka teisele, langesite vasturääkivusse, kaitsesite näiteks Puškinit, kirjandust ja teatreid, mis Teie vaatevinklist lähtudes, kui Teil ainult jätkuks kohusetundlikkust olla järjekindel, ei aita sugugi kaasa hinge päästmiseks, kuid võivad palju teha tema hukatuseks. Kelle pea võiks küll seedida mõtet Gogoli ja Buratšoki identsusest? Te olete enda liiga kõrgele seadnud vene publiku arvamuses selleks, et ta võiks Teis uskuda selletaoliste veendumuste siirust. Mis tundub loomulikuna rumalate juures, see ei saa tunduda säärasena geniaalses inimeses. Mõned jäid juba arvamusele, et Teie raamat on otsesele hullumeelsusele lähedase meeltesegaduse tulemus. Kuid nad loobusid peagi niisugusest otsusest — on selge, et raamat ei ole kirjutatud ühe päeva, nädala või kuuga, vaid võib-olla aasta, kahe või kolmega; raamatus on oma mõte; hooletu käsitluse taga paistab läbimõeldus, hümn võimumeestele aga korraldab jumalakartlikule autorile head maist olemist. Sellepärast leviski Peterburis kuuldus, nagu oleksite selle raamatu kirjutanud eesmärgiga saada troonipärija poja kasvatajaks. Veel enne seda sai Peterburis teatavaks Teie kiri Uvarovile[2], kus räägite kurvastusega, et Teie kirjutustest saadakse Venemaal vastupidiselt aru, ilmutate seejärel rahulolematust oma endiste teostega ja teatate, et alles siis jääte oma loominguga rahule, kui nendega on rahul see, kes jne. Nüüd otsustage ise: kas saab imestada, et Teie raamat kiskus Teid publiku silmis alla nii kirjanikuna kui ka, veel enam, inimesena?

Teie, nagu ma näen, ei saa vene publikust kuigi hästi aru. Tema iseloomu määratleb vene ühiskonna olukord, milles keevad ja tungivad väljapoole värsked jõud, kuid, surutud maha ränga ikke poolt, leidmata väljapääsu, tekitavad ainult nukrust, meeleheidet ja apaatiat. Ainuüksi kirjanduses, hoolimata tatari tsensuurist, on veel elu ja edasiliikumist. See ongi põhjuseks, miks kirjaniku nimi on meil nii suure au sees, miks kirjanduslik menu on meil nii kergesti saavutatav isegi väikese ande korral. Luuletaja tiitel, literaadi nimetus on meil juba ammu jätnud varju epolettide ja mitmevärviliste mundrite kulla ja karra. Ja just seepärast austataksegi

[1] Buratšok, S. A. (1800—1878) — kirjanik, toimetas reaktsioonilist ajakirja «Majak», kus jutlustati ühiskondliku elu täielikku soikumist.

[2] Uvarov, S. S. (1786—1855) teostas haridusministrina noorsoo kasvatamist «isevalitsuse, õigeusu ja rahvusluse» vaimus.

meil üldise tähelepanuga igasugust niinimetatud liberaalset suunda, isegi ande kasinuse korral, ja just seepärast langebki nii kiiresti suurte talentide populaarsus, kes pühenduvad siiralt või ebasiiralt õigeusu, isevalitsuse ja rahvuslikkuse teenimisele. Elavaks näiteks on Puškin, kel tarvitses kirjutada ainult paar-kolm truualamlikku luuletust ja tõmmata selga kammerjunkru livree, et otsekohe minetada rahva armastust![1] Ja Te eksite väga, kui mõtlete tõsiselt, et Teie raamat ei langenud mitte tema halva suuna, vaid nende tõdede järskuse pärast, mis Teie olevat öelnud kõigile ja igaühele. Oletame, et te võiksite seda mõelda sulemeeste pere kohta, ent kuidas võis publik sattuda sellesse kategooriasse? Kas «Revidendis» ja «Surnud hingedes» ütlesite talle tõesti vähema teravuse, vähema tõepärasuse ja talendiga vähem kibedaid tõdesid? Ja publik tõepoolest vihastas Teie peale raevuni, kuid «Revident» ja «Surnud hinged» ei langenud selle tõttu, kuna aga Teie viimane raamat vajus häbiväärselt maa alla. Ja publikul on siin õigus: ta näeb vene kirjanikes oma ainsaid juhte, kaitsjaid ja päästjaid vene isevalitsuse, õigeusu ja rahvuslikkuse pilkasest pimedusest ja sellepärast, olles alati valmis kirjanikule andestama halva raamatu, ei andesta publik talle iialgi kahjulikku raamatut. See näitab, kui palju on meie ühiskonnas, olgugi veel eos, värsket, tervet vaistu, ja seesama näitab, et tal on tulevikku. Kui Te armastate Venemaad, rõõmustage koos minuga, rõõmustage oma raamatu languse üle!...

Mitte ilma mõninga endaga rahuloleku tundeta ütlen Teile, et mulle näib, et ma vene publikut natuke tunnen. Teie raamat ehmatas mind oma võimaliku halva mõjuga valitsusele, tsensuurile, kuid mitte publikule. Kui Peterburis levis kuuldus, et valitsus tahab trükkida Teie raamatu paljudes tuhandetes eksemplarides ja müüa seda kõige madalama hinnaga, langes minu sõprade pea longu; kuid ma ütlesin neile kohe, et vaatamata kõigele sellele ei ole raamatul menu ja ta unustatakse varsti. Ja tõesti, teda mäletatakse nüüd kõikjal rohkem tema kohta kirjutatud artiklite järgi, mitte aga raamatu enda pärast. Jah, vene inimesel on sügav, kuigi veel väljaarenemata tõeinstinkt!

Teie patukahetsus võis ehk olla ka siiras, kuid mõte teha see teatavaks publikule oli kõige õnnetum. Naiivse vagaduse aeg on ammu möödas ka meie ühiskonnas. Ta mõistab juba, et palvetada võib kõikjal ühtviisi ja et Jeruusalemmas otsivad Kristust ainult inimesed, kes kas pole iialgi kandnud teda oma südames või kes on ta kaotanud. Kes on võimeline kannatama, nähes teiste kannatust,

---

[1] See Belinski mõte on sügavalt ekslik. Suur kriitik-demokraat ei võinud tollal teada kõiki seiku Puškini elus tema viimseil eluaastail. Nikolai «ülendas» Puškini kammerjunkruks ainult selleks, et luuletajat solvata ja võtta temalt lõplikult võimalus õukonnast eemale jääda. Puškin võttis selle «armuliku kingituse» vastu suure pahameelega, kuid ta ei tohtinud oma viha avalikult väljendada.

kel on raske näha temale võõraste inimeste rõhumist, see kannab Kristust oma südames ja sel pole vaja minna jalgsi Jeruusalemma.[1] Teie poolt jutlustatav vagurus ei ole esiteks uudne, teiseks aga on selles tunda ühelt poolt hirmsat uhkust, teiselt poolt oma inimväärikuse kõige häbiväärsemat alandamist. Mõte muutuda mingiks abstraktseks[2] täiuslikkuseks, tõusta vagurusega kõigist kõrgemaks, võib olla kas uhkuse või vaimuhaiguse vili, — ja mõlemal juhul viib ta vältimatult silmakirjalikkusele, variserlikkusele. Ja sealjuures lubasite Te endale väljenduda küüniliselt-sopaselt mitte ainult teistest (see oleks olnud ainult ebaviisakas), vaid ka endast — see on juba jälk; sest kui inimene, kes oma ligimesele jagab kõrvahoope, äratab nördimust, siis inimene, kes annab kõrvahoope endale, äratab põlgust. Ei, Te olete ainult tumestunud, mitte aga valgustunud; Te ei ole aru saanud meie aja kristluse vaimust ega vormist. Mitte ristiusu õpetuse tõde, vaid haiglast kartust surma, kuradi ja põrgu ees hoovab teie raamatust!

Ja milline keel, millised lausel «...дрянь и тряпка стал теперь всяк человек»[3] — kas te tõesti mõtlete, et öelda всякий asemel всяк tähendab väljenduda piibellikult? Milline suur tõde on see, et kui inimene andub täielikult valele, pöörduvad temast ära mõistus ja talent. Kui Teie raamatul ei seisaks Teie nimi ja kui sellest oleksid välja jäetud need kohad, kus kõnelete endast kui kirjanikust, kes võiks siis mõelda, et see sõnade ja fraaside täispuhutud ja rive kärin on «Revidendi» ja «Surnud hingede» autori teos?

Mis aga puutub minusse isiklikult, siis kordan Teile: Teie eksite, pidades minu artiklit pahameele väljenduseks Teie arvamuse kohta minust kui ühest Teie arvustajast. Kui ainult see oleks mind pahandanud, oleksingi ainult seda pahameelega puudutanud, kõigest muust aga oleksin kõnelnud rahulikult, erapooletult... Minu ees on Teie raamat, mitte aga Teie kavatsused, ma lugesin seda ikka ja jälle, sada korda otsast lõpuni, ja ikkagi ei leidnud selles midagi muud peale selle, mis seal on, ning see, mis seal on, solvas ja pahandas mind sügavalt.

Kui ma annaksin oma tundele täie vabaduse, muutuks see kiri peagi paksuks vihikuks. Ma pole iialgi mõelnud kirjutada Teile sellest küsimusest, kuigi see tahtmine on mind väga piinanud ja kuigi Te andsite kõigile ja igaühele trükisõnas õiguse kirjutada Teile ilma tseremooniateta, pidades silmas ainuüksi tõde. Venemaal elades ei oleks ma saanud seda teha, kuna sealsed «Špekinid» avavad võõraid kirju mitte ainult oma isiklikuks heameeleks, vaid ka teenistuskohuse tõttu, pealekaebusteks. Kuid käesoleval suvel kihutas mind algav tiisikus välismaale, ja Nekrassov saatis mulle Teie

---

[1] N. Gogolil oli kavatsus teha palverännak Jeruusalemma.
[2] Abstraktne — siin tarvitatud mõttes: elust kõrgemalseisev, elukauge.
[3] Rämpsuks ja kaltsuks on nüüd muutunud iga inimene.

kirja edasi Salzbrunni, kust ma juba täna sõidan Annenkoviga Frankfurdi kaudu Pariisi. Saanud Teilt ootamatult kirja, avanes mul võimalus öelda Teile kõik, mis mul oli südamel Teie vastu Teie raamatu puhul. Ma ei oska kõnelda poolikult, ei oska kavaldada: see ei ole minu loomuseks. Tõestage Teie või tõestagu aeg ise mulle, et ma eksisin oma otsustes Teie kohta. Olen esimene, kes sellest rõõmu tunneb, kuid ma ei kahetse seda, mis ma Teile ütlesin. Siin ei ole küsimus minu või Teie isikust, vaid asjast, mis on palju tähtsam mitte ainult minust, vaid isegi Teist; siin on kõne all tõde, vene ühiskond, Venemaa.

Ja minu viimane lõplik sõna on: kui Teil oli õnnetus uhke vagadusega lahti öelda oma tõeliselt suurtest teostest, siis nüüd peaksite Teie siira vagadusega lahti ütlema oma viimasest raamatust ning lunastama selle ilmumise raske patu uute teostega, mis meenutaksid Teie endisi.

Salzbrunn, 15. juuli 1847.

NIKOLAI GAVRILOVITŠ TŠERNÕŠEVSKI.

Mida teha?

(1863)

IV

Veera Pavlovna õmblustöökoda alustas tööd. Selle alused olid lihtsad, algul isegi nii lihtsad, et neist ei maksa rääkidagi. Veera Pavlovna ei öelnud oma kolmele esimesele õmblejale mitte kui midagi peale selle, et annab neile tasu, mis on natuke suurem sellest, mida õmblejannad saavad ärides; ettevõte ei kujutanud endast midagi erilist, õmblejad nägid, et Veera Pavlovna pole tühine ja kergemeelne naine, ja võtsid seetõttu kõhklematult vastu ta ettepaneku töötada tema juures: polnud ju millegi pärast kõhelda, kui daam, kes pole rikas, tahab asutada õmblustöökoda. Need kolm tütarlast leidsid veel lisaks kolm või neli kaastöölist, kusjuures valisid neid eriti hoolikalt, nagu seda palus Veera Pavlovna; neis valiku tingimustes polnud ka midagi kahtlust äratavat ja erakordset: noor ja korralik naine tahab, et töökoja töötajad oleksid avameelse ja heasüdamliku iseloomuga, arukad ja ühtesobivad, mis siin siis erilist on? Ei soovita tülisid ja see on kõik; seega olid need tingimused mõistlikud, muud midagi. Veera Pavlovna tutvus isiklikult ja hoolikalt nende väljavalitutega, enne kui ütles, et võtab nad vastu, ja see on ka arusaadav; see annab temast tunnistust kui põhjalikust naisest, muud midagi. Siin pole

midagi, mille üle tarvitseks pead murda või millesse suhtuda umbusuga.

Nii töötati kuu läbi, saades õigeaegselt kokkulepitud tasu. Veera Pavlovna oli alati töökojas ning ta töötajad jõudsid temaga juba tutvuda kui kaalutleva, ettevaatliku ja aruka naisega, vaatamata ta headusele, nii et ta pälvis täielikku usaldust. Siin polnud midagi erilist nii praegu kui ka tulevikus, vaid ainult see, et perenaine on tubli inimene, kelle juures ettevõte hakkab hästi minema, — ta oskab asju ajada.

Kui aga esimene kuu oli lõppenud, tuli Veera Pavlovna mingisuguse arveraamatuga töökotta ning palus oma õmblejaid töö katkestada ja teda ära kuulata.

Ta hakkas kõige lihtsamas keeles seletama arusaadavaid ja üsna lihtsaid asju; kuid siiski polnud ta õmblejad ei temalt ega ka teistelt inimestelt varem selliseid sõnu kuulnud:

«Nüüd oleme siis üksteist hästi tundma õppinud,» alustas ta, «mina näiteks võiksin teie kohta ütelda, et olete head töötajad ja ka head tütarlapsed. Ka teie ei pea mind mingisuguseks narriks. Niisiis võin ma teile avameelselt oma mõtteid avaldada. Kui need tunduvad teile kuidagi kummalistena, siis mõtelge seda kindlasti juba praegu hästi läbi ja ärge ütelge kohe alguses, et mul on tühised mõtted peas, kuna te ju teate, et ma pole mingi tühine naine. Minu mõtted on sellised.

On olemas häid inimesi, kes ütlevad, et on võimalik asutada niisuguseid õmblustöökodasid, kus õmblejail on palju kasulikum töötada kui neis töökodades, mida meie kõik tunneme. Mul tekkiski soov sellega katsetada. Otsustades esimese kuu tulemuste järgi näib, et see on tõesti teostatav. Te saite oma töötasu korralikult kätte, kuid nüüd ütlen teile, kui palju minul peale teie töötasu ja kõigi teiste väljaminekute veel raha puhaskasuna järele jäi.»

Veera Pavlovna luges läbi sissetuleku ja väljamineku arved kuu kohta. Väljaminekute hulka olid peale väljamakstud töötasu arvatud kõik muud kulud: toa üür, valgustus, isegi ühe rubla ümber Veera Pavlovna voorimehe sõidukulud töökoha asjus.

«Teie näete,» jätkas ta, «minul jääb kätte nii- ja niipalju raha. Nüüd aga, mis sellega teha? Ma asutasin töökoja selleks, et see puhaskasu läheks samade õmblejate kätte, kelle tööst see on saadud. Sellepärast ma jaotangi selle raha teie vahel; esimeseks korraks igaühele eraldi ja võrdselt. Edaspidi vaatame, kas selline talitusviis on õige, või on olemas mõni teine, teile veel soodsam võimalus.»

Ta jaotas raha ära.

Õmblejad ei suutnud hulk aega imestusest toibuda ning hakkasid siis tänama. Veera Pavlovna andis neile aega avaldada oma tänutundeid raha saamise puhul, tahtmata neid solvata nende jutuvoolu peatamisega, mida oleks võidud tõlgitseda kui hoolimatust nende arvamuse ja poolehoiu vastu; siis ta jätkas:

«Nüüd pean teile seletama kõige keerulisema asja, millest meil kunagi rääkida tuleb, ja ma ei tea, kas ma sellega hästi hakkama saan. Kuid seda on siiski vaja rääkida. Miks ei jätnud ma seda raha endale ja mis mõte oli mul asutada töökoda, kui ma sellest tulu ei saa. Nagu te teate, ei tunne meie mehega ainelist puudust; rikkad me just ei ole, kuid meil on siiski kõike küllaldaselt. Kui mul millestki puudus oleks, siis tarvitseks mul sellest ainult mehele ütelda; kuid ka ütlemist poleks vaja, sest ta saaks ise aru, et mul on rohkem raha vaja, ja siis ma saangi rohkem raha. Mu mees ei tegele praegu niisuguste asjadega, mis oleksid talle aineliselt tulusamad, vaid sellistega, mis on talle meelepärasemad. Kuid me armastame teineteist väga ja ta tunneks kõige suuremat heameelt selle üle, kui ta saaks minule rõõmu valmistada, samuti nagu minulegi meeldib teda rõõmustada. Sellepärast, kui mul oleks rahast puudus, hakkaks ta tegelema teise tööga, mis oleks tema senisest tegevusest tulusam; ta leiaks seda kindlasti, sest ta on tark ja osav inimene, te ju tunnete teda natuke. Kui ta aga seda ei tee, siis tähendab see, et mulle aitab sellest rahast, mis meil temaga on. See tuleb sellest, et ma rahast palju ei hooli; te ju teate, et erisugustel inimestel on ka erisuguseid kalduvusi ja et kõik pole kiindunud üksnes rahasse: ühed armastavad käia ballidel, teised uhkelt riietuda või mängida kaarte ja kõik need inimesed on valmis isegi kogu oma vara mängu panema oma kire rahuldamiseks, kusjuures paljud isegi laostuvad, ning keegi ei imesta, et nende kirglik kalduvus on neile kallim kui raha. Minul on aga kalduvus selleks, mida ma just praegu koos teiega katsetan, ja selle oma harrastuse rahuldamiseks ma ei laostu ega raiska selleks üldse raha; mulle valmistab lihtsalt rõõmu sellega tegelda, ilma et ma endale sellest mingit ainelist kasu tahaksin saada. Mulle näib, et selles pole midagi imelikku, — ja kes otsibki oma kire rahuldamisest endale ainelist kasu? Igaüks kulutab veel selleks oma raha. Mina aga ei tee sedagi, ma ei kuluta. Tähendab, ma saan võrreldes teistega veel suuremat kasu, kui ma tegelen oma lemmik-kirega ja saan sellest rahuldust ilma end kahjustamata, kuna teistele see lõbu maksab raha. Miks on mul see harrastus? Aga vaat miks. Õilsameelsed ja targad inimesed on kirjutanud palju raamatuid sellest, kuidas maailmas tuleks elada, et kõik oleksid rahul; ja nad ütlevad: peaasi seisneb selles, et asutada uuetüübilised töökojad. Nüüd ma tahan näha, kas me suudame luua seda tüüpi töökodasid nagu vaja. See on sama, kui mõni tahab üles ehitada head maja, teine rajada head puuviljaaeda või ehitada triiphoonet, et tunda neist mõnu; nii tahaksin ka mina sisse seada head õmblustöökoda, et selle vaatlemine pakuks mulle naudingut.

Muidugi oleks juba seegi väärt tegu, kui hakkaksin ka edaspidi, nagu praegugi, teile iga kuu puhaskasu jaotama. Kuid targad inimesed räägivad, et asja võib korraldada veel palju paremini,

nii et tulud ettevõttest suurenevad ja nende kasutamine toimub otstarbekamalt. Nad räägivad, et asi annab end suurepäraselt korraldada. Eks me vaata. Ma hakkan teile vähehaaval seletama, mis tarkade inimeste arvates siin veel korraldada annaks; ka teie ise vaatate ja teete oma tähelepanekuid ning kui teile tundub, et võiks katsetada mõne hea uuendusega, siis teemegi seda, vähehaaval, võimalust mööda. Pean aga teile ütlema, et ilma teieta ei hakka ma mingit uuendust tegema. Uuendusi teeme ainult seevõrra, kui te ise seda soovite. Targad inimesed ütlevad, et ainult see kukub hästi välja, mida inimesed ise soovivad teha. See on ka minu arvamus. Niisiis pole teil vaja mingit kartust tunda uuenduste ees, sest kõik jääb vana moodi, välja arvatud see, mida te ise soovite muuta. Ilma teie soovita ei sünni midagi.

Ja nüüd annan teile ilma teilt nõu küsimata oma viimase perenaiseliku korralduse. Nagu näete, on vaja arveid pidada ja valvata selle järele, et ei tekiks liigseid kulusid. Möödunud kuu jooksul tegin seda üksi, nüüd ma aga ei taha enam seda üksi teha. Valige eneste hulgast kaks esindajat, kes seda edaspidi koos minuga teeksid. Ilma nendeta ei hakka ma midagi tegema. Raha pole ju mitte minu, vaid on teie oma, järelikult peate ka teie selle järele valvama. Praegu on see asi veel uus; pole teada, kes on teist selleks rohkem võimeline, ning sellepärast tuleb algul katseks esindajad valida lühemaks ajaks, eks siis nädala pärast näete ise, kas valite teised või jätate needsamad ametisse.»

Need ebatavalised sõnad kutsusid välja pikki arutlusi. Kuid Veera Pavlovna oli juba suutnud pälvida usalduse; selleks aitas kaasa ta lihtne kõne ning see, et ta ei teinud liiga kaugeid tulevikuplaane ega maalinud eriti veetlevaid perspektiive, mis hetkelise vaimustuse möödumisel võinuksid äratada umbusku. Seetõttu ei pidanud tüdrukud teda totraks, ning Veera Pavlovnal polnudki muud vaja. Asi hakkas vähehaaval nihkuma.

Muidugi ainult vähehaaval. Selline on töökoja kolmeaastase tegevuse lühike lugu, millise ajavahemiku kestel see töökoda moodustas Veera Pavlovna isikliku elu peatuuma.

Tütarlapsed, kellest moodustus töökoja koosseisu põhialus, olid hoolikalt valitud; nad olid head õmblejad ja otseselt huvitatud töö edukusest; seepärast pole imestada, et töökoda tegutses igati edukalt. Töökoda ei kaotanud ühtegi neist daamidest, kes kord katsetasid tellimiste andmisega. Tekkis teatav kadedus nii mõnegi kaupluse ja õmblustöökoja poolt, kuid sel asjaolul polnud mingit mõju, välja arvatud see, et igasuguste norimiste kõrvaldamiseks pidi Veera Pavlovna õige varsti hankima ärisildi väljapaneku õiguse. Ei läinud palju aega, kui tellimisi hakkas tulema rohkem, kui ettevõtte algul töökotta astunud tütarlapsed neid täita suutsid, mispärast töötajate koosseis vähehaaval suurenes. Poolteise aasta pärast oli selles juba kuni kakskümmend tütarlast ning pärastpoole veel rohkem.

Üks esimesi tulemusi, mida andis see, et töökoja juhatamise küsimustes oli otsustav sõna õmblejail endil, oli selline otsus, mida võiski oodata: kohe esimesel juhatamise kuul otsustasid tütarlapsed, et Veera Pavlovnal endal ei kõlba töötada ilma tasuta. Kui nad temale seda teatavaks tegid, ütles ta, et nii peabki olema. Oli kavatsus anda talle üks kolmandik kasumist. Veera Pavlovna pani selle summa teatava aja jooksul kõrvale, kuni ta viimaks suutis tütarlastele selgeks teha, et see oleks vastuolus nende tegevuse peamõttega. Tütarlapsed ei suutnud sellest kaua aega aru saada; hiljem aga taipasid nad, et Veera Pavlovna keeldub vastu võtmast erilist osa kasumist mitte isekusest, vaid sellepärast, et seda nõuab kogu ürituse mõte. Vahepeal oli töökoja tegevus juba niivõrd laienenud, et Veera Pavlovna ei suutnud enam üksi toime tulla juurdelõikaja tööga ja tuli lisaks võtta teine; Veera Pavlovnale määrati samasugune palk nagu teiselegi juurdelõikajale.

Summad, mis varem eraldati üldkasumist, võeti nüüd tema palvel kassasse tagasi, välja arvatud palk, mis talle kuulus kui juurdelõikajale; ülejäänud raha määrati laenukassa asutamiseks. Ligi aasta veetis Veera Pavlovna suurema osa päevast töökojas ning töötas tegelikult iga teise töötajaga võrdse aja. Kui ta leidis, et töö võimaldas talle mitte enam kogu päeva töökojas viibida, vähendati ta tasu vastavalt tööaja vähenemisele.

Kuidas jaotada kasumit? Veera Pavlovna tahtis läbi viia seda, et kasum jaotataks kõigi vahel võrdselt. Selleni jõuti aga alles kolmanda aasta keskel, kuna enne seda läbiti mitu erisugust astet, alates kasumi jaotamisest proportsionaalselt töötasule. Kõigepealt jõuti arusaamisele, et kui tütarlaps puudus mõne päeva töölt kas haiguse või mõne muu vabandava põhjuse pärast, siis pole õiglane vähendada tema osa kasumist, mis ju ei ole saadud just nende päevade eest, vaid kogu töö käigu ja töökoja üldolukorra mõjul. Hiljem lepiti kokku, et juurdelõikajad ja teised tütarlapsed, kes saavad eritasu tellimiste kättetoimetamise ja muude ülesannete eest, on juba küllalt hüvitatud selle eritasuga ja et pole õiglane, kui nad saavad ka kasumist rohkem kui teised.

Lihtõmblejad, kellel polnud lisaülesandeid, olid nii delikaatsed, et ei nõudnud seda muudatust, kui nad märkasid nende endi poolt sisseseatud korra ebaõiglust, kuid lisaameti pidajail endil hakkas piinlik vastu võtta liigset raha ja nad loobusid sellest, kui neile uue korra vaim sai küllalt selgeks. Tuleb muide tähendada, et see ajutine delikaatsus — ühtede kannatus ja teiste loobumus — ei kujutanud endast mingit erilist vägitegu, kui arvesse võtta nii ühe kui teise poole pidevat olukorra paranemist. Kõige raskem ülesanne oli arusaamise kasvatamine, et lihtõmblejad kõik peavad saama võrdse osa kasumist, kuigi üks jõuab välja teenida suurema töötasu kui teine, ja et õmblejaid, kes töötavad teistest edukamalt, hüvitatakse juba küllaldaselt nende hoole eest sellega,

et nad suudavad välja teenida suurema töötasu. See oligi viimne kasumi jaotamise korra muudatus, mis teostati juba kolmanda aasta keskel, kui töökoja koosseis tuli arusaamisele, et kasumi saamine ei kujuta endast hüvitust ühe või teise isiku parema tööoskuse eest, vaid et see on töökoja üldiseloomu tulemus, selle struktuuri ja eesmärgi tulemus, ning selleks eesmärgiks on — võimalik võrdsus kasu saamisel kõigile tööst osavõtjaile, vaatamata töötajate isiklikele omadustele; et just sellest töökoja erilaadist on tingitud töötajate kogu osavõtt kasumi saamisel; töökoja iseloom, ta vaim ja kord tuleneb kõikide üksmeelest, üksmeele saavutamiseks on aga iga osavõtja ühtemoodi tähtis: kõige tagasihoidlikuma või vähem andeka töötaja vaikne nõusolek pole kõigile ja kogu asja edule vajaliku korra säilitamiseks ja arendamiseks mitte vähem tähtis kui kõige kärmema ja andekama töötaja vilgas askeldamine.

Ma jätan siinkohal välja palju üksikasju, kuna ma ju ei kirjelda töökoda, vaid kõnelen sellest ainult seevõrra, kui see on vajalik Veera Pavlovna tegevusest pildi saamiseks. Kui ma sealjuures mainin ka mõnda peensust, siis ainult selleks, et oleks arusaadav, kuidas tegutses Veera Pavlovna, kuidas ta juhtis ettevõtet samm-sammult, nii kannatlikult ja nii väsimatult, ning kuidas ta rangelt kinni pidas oma põhimõttest: mitte mingil viisil käsutada, vaid ainult soovitada, selgitada, pakkuda oma kaasabi, aidata ellu viia seda, mis oli otsustatud tema kaaslaste poolt.

Kasum jaotati iga kuu. Algul võttis iga tütarlaps selle tervelt välja ja kulutas teistest eraldi: oli ju igaühel oma hädalisi vajadusi ning puudus harjumus tegutseda ühel nõul. Kui nad aga omandasid kogemusi haarata kogu töökoja tegevust, milleks aitas kaasa alatine osavõtt ettevõtte asjaajamisest, juhtis Veera Pavlovna nende tähelepanu sellele, et tellimiste arv nende töökojas jaguneb aasta üksikute kuude kohta väga ebaühtlaselt ning et eriti tulutoovail kuudel võiks osa kasumist kõrvale panna ebatulukate kuudega tasakaalu saavutamiseks. Arvepidamine oli väga täppis ning tütarlapsed teadsid, et kui keegi neist töökojast lahkub, saab ta viivitamatult kätte oma kassas oleva osa. Seetõttu nad nõustusid ettepanekuga. Tekkis väike tagavarakapital ning see kasvas vähehaaval; hakati sellele rakendamisvõimalusi otsima. Juba alguses said kõik aru, et sellest võib anda laenu neile osanikele, kellel juhtub mõni erakordne rahakulutus, ning keegi ei tahtnud arvestada protsente laenatud rahalt: vaesed inimesed saavad aru, et heaks eesmärgiks antav rahaline toetus võib olla ka ilma protsentideta. Laenukassa asutamisele järgnes sisseostude vahendusameti loomine: tütarlapsed leidsid olevat kasuliku osta töökoja kaudu teed, kohvi, suhkrut, jalanõusid ja palju muid asju, sest et nii oli võimalik teostada hulgiostu, järelikult odavamalt. Mõne aja pärast mindi selles suunas edasi: tuldi arusaamisele, et sel viisil on kasulik korraldada leiva ja teiste ainete ostu, mis toodi iga

päev pagari juurest ja toiduainete kauplustest; samas aga taibati, et selleks oleks kõigil vaja elada üksteise naabruses: hakati siis mitmekesi ühes korteris elama ja valima elukohta töökoha läheduses. Nii tekkis töökojal oma varustusamet, kes suhtles pagarite ja toiduainete kauplustega. Poolteise aasta pärast elasid juba pea kõik tütarlapsed ühes suures korteris, neil oli ühine köök ja nad varustasid endid toiduainetega sel kombel, nagu see toimub suurtes majandites. Pooled tütarlapsed olid üksildased. Mõnel olid sugulased-vanakesed, emad või tädid; kaks tütarlast pidasid ülal oma vana isa; paljudel olid väikesed vennad või õed. Nende sugulussidemete pärast ei saanud kolm tütarlast ühiskorterisse asuda: ühel oli riiaka iseloomuga ema; teisel oli ema ametniku naine ega tahtnud elada koos lihtrahvaga; kolmandal oli isa joodik. Nad kasutasid ainult varustusameti teeneid; samas olukorras olid abielulised õmblejad. Kõik teised tütarlapsed, peale nimetatud kolme, kuigi neil oli ülalpeetavaid sugulasi, elasid ühiskorteris. Nad ise elasid eraldi tubades, kahe- ja kolmekaupa igas toas, kuna nende sugulased seadsid endid sisse, nagu neile tundus mugavana: kahel vanakesel olid kummalgi eraldi toad, teised elasid koos. Väikeste poiste jaoks oli üks tuba ning tütarlaste jaoks ülejäänud kaks. Otsustati, et poisid võivad ühiskorterisse jääda kuni kaheksa aasta vanuseni; sellest vanemad paigutati mitmesuguseid oskusameteid õppima.

Kõiki elamiskulusid arvestati väga täpselt, et kogu seltsing elaks kindlas teadmises, et kellelegi ei tehta liiga ega keegi pole teisele koormaks. Üksikute tütarlaste korteri- ja toidukulu arvestused olid lihtsad. Mõningate kaalutluste järel otsustati arvata igalt vennalt või õelt kuni kaheksa aasta vanuseni neljandik osa täiskasvanud tütarlapse kuludest, siis loeti kuni kaheteistkümne aasta vanuse tütarlapse ülalpidamiseks kolmandik osa ja alates kaheteistkümnendast aastast — pool õe elatuskuludest; alates kolmeteistkümnendast aastast hakkasid tütarlapsed töökoja õpilasteks, kui nende edasine elu polnud teisiti korraldatud, ning oli otsustatud, et nad alates kuueteistkümnendast eluaastast saavad seltsingu täisosalisteks, kui neid tunnistatakse väljaõppinud töölisteks. Täiskasvanud omaste ülalpidamise eest arvestati muidugi niisama palju kui õmblejate pealt. Eraldi tubade pealt oli ka erimaks. Pea kõik vanad naised ja kõik kolm vanameest, kes elasid töökoja ühiskorteris, olid ametis kas köögis või muudel majanduslikel töödel, mille eest neile arvestati muidugi ka tasu.

Selleks pole palju aega vaja, et seda kõike jutustada, kuid ka tegelikkuses tundus kõik üsna kergena, lihtsana ja loomulikuna, kui asi juba oli ellu viidud. Kuid just see elluviimine läks visalt, ning iga uus korraldus nõudis palju arutlusi, igale üritusele eelnes terve rida pingutusi. Kui rääkida töökoja tegevuse teistest küsimustest niisama üksikasjaliselt nagu kasumi jaotamisest ja ärakasutamisest, tunduks jutt liiga laialivalguvana ja kuivana; nii

mõnigi asi jääb rääkimata, et mitte muutuda tüütavaks, ja mõnda asja tuleb ainult kergelt puudutada; kas või seda, et töökoda seadis sisse oma valmisriiete müügiameti, mille kaudu realiseeriti asjad, mis valmistati tellimiste vaheaegadel; oma kauplust töökoda ei jõudnud küll veel avada, kuid ta sõlmis ärisidemed ühe Gostinõi Dvori kauplusega ning avas väikese poe vanakraami turul, kus kaks ühiskorteri vanakest müügiga tegelesid. Kuid tuleb siiski veidi pikemalt peatuda töökoja elu ühe külje juures.

Veera Pavlovna hakkas kohe esimestest päevadest alates raamatuid tooma. Teinud oma korraldused, hakkas ta valjusti ette lugema ning luges pool tundi ja isegi tund aega, kui just ei tekkinud vajadust katkestada lugemist mõne uue korralduse tõttu. Siis puhkasid tütarlapsed kuulamisest; selle järel oli jälle lugemine ning siis puhkus. Ei tarvitse üteldagi, et juba esimestel päevadel olid tütarlapsed lugemisest haaratud, mõned neist harrastasid seda juba varemgi. Kahe-kolme nädala pärast muutus lugemine töö ajal reegliparaseks. Kolme-nelja kuu pärast tekkis juba mitu meistrit ettelugemise alal; otsustati, et nad hakkavad Veera Pavlovnat asendama ja loevad igaüks pool tundi, missugune aeg neil töö hulka loetakse. Kui Veera Pavlovna ettelugemise kohustustest vabanes, hakkas ta ikka tihedamini ja rohkem jutustama, olles ka vahel juba varem asendanud lugemist jutustamisega; hiljem muutusid jutustused midagi elementaarteaduslikkude kursuste taoliseks. Siis -- see oli suureks sammuks edasi — pidas Veera Pavlovna õigeaegseks korraldada süstemaatilisi õpinguid: tütarlastel tekkis selline teadusejanu ning nende töö arenes nii hästi, et nad otsustasid keset tööpäeva enne lõunat teha töös suure vaheaja õpingute jaoks.

«Aleksei Petrovitš,» ütles kord Veera Pavlovna Mertsalovite juures külas olles, «mul on teile palve. Nataša on juba minuga ühel nõul. Minu töökoda hakkab muutuma igasuguste teaduste lütseumiks. Hakake üheks selle professoriks.»

«Kuid mida ma neile õpetama hakkan? Kas ladina ja kreeka keelt või loogikat ja retoorikat?» ütles Aleksei Petrovitš naerdes. «Ega minu eriala väga huvitav pole; see on ju teie arvamus ning sama arvamus on veel ühel inimesel, kellest ma tean, kes ta on.»

«Ei, teie olete vajalik just kui eriteadlane: te olete meie teaduste kombelisuse ja laitmatu meelsuse kilbiks.»

«See on tõesti õige. Näen ise, et ilma minuta poleks asi olnud küllalt kõlbeline. Määrake siis mulle kateeder.»

«Vene ajalugu näiteks ja ülevaade üldisest ajaloost.»

«Noh hästi, hakkan lugema, aga kuulajad arvavad, et olen eriteadlane. Tore küll: kaks ametit — professor ja kilp.»

Natalja Andrejevna, Lopuhhov, kaks-kolm üliõpilast ja Veera Pavlovna ise olid ülejäänud professoriteks, nagu nad naljaks ise endid nimetasid.

Kõrvuti õpingutega organiseeriti ka meelelahutusi. Korraldati

pidusid ja linnast väljasõite, esmalt harva, pärastpoole aga, kui juba oli rohkem raha, ka sagedamini; vahel võeti ka pääsmed teatri looži. Kolmandaks talveks oli Itaalia ooperis aboneeritud kümme kohta külgrõdul.

Küll valmistas see üritus Veera Pavlovnale palju rõõmu ja õnne! Kuid oli ka palju vaeva ja muret ning juhtus ka kurbi asju.

NIKOLAI ALEKSANDROVITŠ DOBROLJUBOV.

Mis on obloomovlus?

Gontšarov ei valinud oma kujutustele näiliselt avarat sfääri. Lugu sellest, kuidas lamab ja magab heasüdamlik laiskvorst Oblomov ja kuidas teda ei või äratada ega virgutada ei sõprus ega armastus, pole just jumal teab kui tähtis lugu. Aga temas on kajastunud vene elu, temas esineb meie ees elav, kaasaegne vene tüüp, keda on voolitud armutu ranguse ning õigsusega; temas on öeldud meie ühiskondliku arenemise uus sõna, mida hääldatakse selgelt ning kindlalt, ilma meeleheitlikkuseta ja lapselike lootusteta, ent täieliku tõetundega. See sõna on — o b l o o m o v l u s; ta on võtmeks paljude vene elunähtuste mõistatamisel ja annab Gontšarovi romaanile palju suurema ühiskondliku tähtsuse, kui seda omavad kokkuvõetult kõik meie paljastavad jutustused. Meie näeme Oblomovi tüübis ja kogu selles obloomovluses midagi suuremat kui lihtsalt tugeva ande õnnestunud loomingut; meie leiame temas vene elu toodet, aja märki.

Oblomov pole meie kirjanduses täiesti uus isik; aga varemalt pole teda esitatud meile nii lihtsalt ja loomulikult kui Gontšarovi romaanis. Et mitte laskuda liiga kaugesse minevikku, ütleme, et obloomovliku tüübi liigitunnuseid kohtame juba Oneginis ja seejärel näeme korduvalt nende teisendeid meie paremais kirjanduslikes teostes. Asi seisneb selles, et see on meie põhiline rahvuslik tüüp, kellest ei võinud ükski meie tõsiseist kunstnikest lahti saada. Kuid aja jooksul, sedamööda, kuidas ühiskond teadlikult arenes, on see tüüp muutnud oma vorme, on astunud uude vahekorda eluga, on saanud uue tähenduse. Märkida neid ta olemasolu uusi faase, määratella ta uue tähenduse olemust — see on alati olnud suur ülesanne, ja talent, kes oskas sellega toime tulla, on meie kirjandusloos alati astunud olulise sammu edasi. Säärase sammu on astunud ka Gontšarov oma «Oblomoviga». Heidame pilgu obloomovliku tüübi tähtsamaile joontele ja püüame seejärel tõmmata väikse paralleeli tema ja mõnede samasse liiki kuuluvate tüüpide vahel, kes on mitmel eri ajal meie kirjanduses esinenud.

Milles seisnevad obloomovliku iseloomu peamised jooned?

Täielikus inertsuses, mis tuleneb tema apaatsusest kõige vastu, mis maailmas on sündimas. Apaatsuse põhjus aga seisneb osalt ta välises seisundis, osalt aga tema vaimse ning kõlbelise arenemise kujus. Oma väliselt seisundilt on ta härrasmees; «tal on», kasutades autori sõnu, «Zahhar ja veel kolmsada Zahhari». Oma seisundi eeliseid seletab Ilja Iljitš Zahharile järgmiselt:

«Kas ma rähklen, kas teen tööd? Kas ehk söön liiga vähe? Olen kõhn või välimuselt viletsake? Kas on mul siis millestki puudu? Näib, nagu oleks mul andjaid-tegijaid küllalt. Ma pole endale kordagi sukka jalga tõmmanud ja elan nii, et jumal tänatud! Kas hakkan mina muret tundma? Ja milleks see mul on?... Ja kellele ma sellest räägin? See kõik on sulle teada, nägid ju, et mind kasvatati õrnalt, et ma pole kunagi kannatanud ei nälga ega külma, pole puudust tundnud, leiba pole endale teeninud ega üldse musta tööd teinud.»

Ja Oblomov räägib täielikku tõtt. Kogu ta kasvatamise lugu võib ta sõnu tõendada. Lapseeast peale on ta harjunud unekotiks olema tänu sellele, et tal on neid, kes võivad anda ja teha; selle tõttu ta logeleb ja nauditseb sageli koguni vastutahtmist. Noh, ütelge ometi, mida te tahaksite inimeselt, kes on vaat mis tingimustes üles kasvanud.

NIKOLAI ALEKSEJEVITŠ NEKRASSOV.

Kodupaik.

(1846)

Siin on nad jällegi — need paigad tuttavad,
kus täitsid prassingud nii tühjad, sõgedad
kord elu isadel ja iga minut oli
täis räpast liiderdust ja väiklast omavoli;
kus orjakarjale, kes hiilis, hirmu täis,
ka härra viimne koer veel kadestatav näis,
kus looja päikene kord minulegi koitis,
kus kannatasin kord ja viha põues loitis,
kuid seda varjates — nõrk tuju mängukann —
pead tõsta minuski võis mõnikord türann;
kus vaikne kasvuaeg liig ruttu mööda lendas,
liig vara valmisin, liig ruttu tundsin endas
kui lõõma, millele ei leidu jahutust,
ju soove hämaraid ja söövat rahutust...
Jah, kauge lapsepõlv — see imekauniks hüütud
hea, unumatu aeg, täis õnne suurt ja süütut —
mul masendus ja raev pead tõstab südames,
kui meelde kerkib see kõik täies hiilguses...

Seal hämar, hämar aed ... Kes on see, kelle pale
seal välgatab alleel, nii piinatud ja hale?
Ma tean, mu ema, tean, mis tähendab su nutt,
kes hukkas elu sul, tean seda nurjatut ...
Sind kogu eluaeg sünk jõhkard põrmu tallas,
kui ori sõnatult sa tema meelevallas
kõik vastu pidasid, sind kohutas protest,
ei julgend mõeldagi sa teisest saatusest.
Kuid mina tean — su hing ei olnud loid, vaid kirge
sa kandsid eneses — suurmeelne, ülev, sirge.
Kas enda tapjale sa siis ka surma eel
kõik kantud teotused said andeks anda veel? ...

Ja hinge õekene, kes kandis elu läbi
koos tumma märtriga ta õudset muret, häbi —
ei sindki enam! Siit, kus roomavad lakeid
ja orjad-armukesed ümbritsesid teid,
hirm, häbi arutult sind põgenema sundis,
ja läksid võõrale sa, teda vaevalt tundes ...
Kuid nagu emalgi su elurada viis,
ja kui sa lamasid puusärgis, lehvis siis
nii jahe naeratus su pilgus tardund-ranges,
et sinu timukaski nuttes põrmu langes ...

Siin vana, luitund mõis ... Nüüd on see tühi, tumm.
Kus koerad, kallimad, lakeide sõeluv summ?
Kuid muiste? ... Mäletan — see ümbrus kõiki rõhus,
nii suur kui väikene jäid norgu selles õhus.
Mind hoidja lohutas ... Oh eidekene hea!
Kui tihti pisarais su sülle peitsin pea.
Kui temast mõteldes mul hardus täitis rinda,
kas suutsin mõista siis ta armastuse hinda? ...
Nüüd tema headusest, nii valest, mõttetust
ma mõtlen tagasi täis vaenu, masendust,
ja meenub minule kõik alandus ja toorus ...
Oh ei, oh ei! Mu karm ja mässuline noorus —
ei jätnud muljeid häid see mingisuguseid,
kuid kõik, mis elus viis mind käima eksiteid
ja sünge vandena mind ikka maha surus,
see kõik sai alguse siin — minu kodukurus! ...

Ja ringi vaadates, neist mõtteist süngeks saand,
näen kahjurõõmuga, et enam pole laant,
mis põuakuuma eest kord pakkus kaitsvat varju,
et aas on kõrbenud ja janu piinab karju
jõe kuivand kallastel, kus muiste juua võis,

ja kokku langemas on tühi, hämar mõis,
kus klaasiklirinast ja hõiskeist tulvil majas
ka allasurutud, tumm valuohe kajas
ja ainult kõigi õel ja sünge rõhuja
võis vabalt hingata ja vabalt elada ...

* *
*

On õnnis tasane poeet,
kel tundmust palju, sappi vähe.
Ei vaikse kunsti austajad
ta töödest külmalt mööda lähe.

Ta kõrvu hulga poolehoid
kui mere kohin paitab aina
ja kahtlus — loova vaimu piin —
ta rinda kunagi ei paina.

Ta rõõmsat rahu kalliks peab
ja põlgab riivatut satiiri.
Ta leplik lüüra heliseb
ja kiitusel ei ole piiri.

Ei käi ta kannul vaen ja laim,
kõik tema andest lugu peavad.
Veel eluajal temale
kaaskodanikud samba seavad ...

Kuid ränk on geeniuse tee,
sest needus selle elul lasub,
kes tuima hulga pahesid
ja kirgi paljastama asub.

On huultel leegitsev satiir,
rind vihast keeb sel luuletajal.
Käes nuhtlev lüüra, üksi käib
ta oma okkalisel rajal.

Vaen teda piirab. Tõenduseks,
et õige on ta võitlus visa,
ei ole talle kiidutorm,
vaid õel ja metsik vihakisa.

Kord uskudes, kord kaheldes,
kas tema üllast tööd on vaja,
ta kõike halba eitades
on armastuse kuulutaja.

Ta iga rida temale
toob uusi vaenlasi ja võistu
nii arukad kui sõgedad
tast räägivad täis hukkamõistu.

Ja alles tema kirstu ees
kõik äkki märkavad täis õudu
ta hiiglatööd, ta armastust,
mis andis vihkamiseks jõudu.

(1852)

Unustatud küla.

(1855)

Hütike Nenilal vaevalt püsti püsis.
Eideke läks mõisa, puid ta mõisast küsis.
Opman Vlas sai kurjaks: «Puid ei saa ... ei luba!»
Mõtles eit: «Noh, ootan, parem on mul juba
kord, kui isand tuleb, palve ette kanda.
Isand näeb mu häda, puid ta käsib anda.»

Rängalt samas külas kooris talupoega
rikas, ahne naaber — rahvalt röövli moega
endale ta haaras laia põllulapi.
«Noh, kui isand tuleb, asub meile appi,»
trööstisid end mehed. «Isand õigust jagab,
sõnakese lausub, vanad piirid tagab.»

Nägus on Natalja, poisski pole laita,
armastavad üksteist. Aeg on noori naita,
aga mõis ei luba. «Ootame, Ignaša,
kui kord isand tuleb...» kõneleb Nataša.
Nii on külal ikka vastus valmis kõigeks:
«Kui kord isand tuleb, kõvera teeb õigeks.»

Naabrid hea Nenila kalmistule kandsid,
varastatud nurmed rohket saaki andsid.
Aeg on paljudele hallid juuksed toonud.
Kaugele Ignaša teenima läks kroonut.
Pruut tal pulmamõtted ammu peast on visand,
aga tulnud ikka veel ei ole isand.

Viimaks siiski tuli isandale meelde
unustatud küla — tõld seal ilmus teele:
tammekirstus isand, järelkäija aga
leinariideid kandes kõndis tõlla taga.
Vana isand maeti, uus see silmi pühkis,
jälle istus tõlda — Peterburgi rühkis.

Eleegia.

(1874)

Ja kuigi muutlik mood võib meile kõneleda,
et juba kulunud on teema «rahva häda»
ja sellest ainest peaks nüüd luule hoidma end;
ei, noored, uskuge, see pole vananend!
Oh, kui see vananeks! Küll siis näeks kauneid aegu!
Küll õitseks looja ilm!... Kuid ei! On rahvad praegu,
veel kandes orjuse ja häda ahelaid,
kui karjad kidurad kesk paljaid põllumaid.
Koos nuta nendega ja nende teenriks heida,
oh muusa! Kaunimat ei ole liitu leida!...
Sa meelde tuleta aukandjaid kohates,
kel rõõmus pidu käib, et rahvas ohates
sel ajal taluma peab viletsuse vannet.
Kas leiaks lüüra teist nii kõrget ülesannet?

Ma omä rahvale kõik oma laulud lõin.
Küll surres tundmatu ma talle olla võin,
kuid rahul on mu hing — truu teener olin talle.
Kõik vaenlast ju ei löö — kõik aga mingu tulle
ja võitlus otsustab siis, kuhu langeb kaal.
Head päeva näha sain! Ei orja Venemaal!
Ja õndsuspisaraid rõõm valama mind sundis.
«On küllalt hõisatud naiivses härdustundes,»
mu muusa sosistas. «Tee minna veel on pikk.
Küll rahvas vaba on, kuid kas ka õnnelik? . . .»

Kas lõikuslauludest meil kaigub õhtu vaga,
kas aeglasemalt rauk nüüd astub adra taga?
Kas rõõmsalt mängimas ja naermas põlluteel
näed lapsi, kellele nälg tundmata on veel?
Kas sirbid välguvad ja laksub luisukaja?
Üks sünge küsimus mind vaevab kogu aja,
kes vastaks sellele? «Meil on küll teine aeg,
kas vähem kannatab nüüd vene talupoeg?
Ja võimas uuendus, mis kaotas iidse häbi
ja rahva vabastas — kas muutus selle läbi
me rahva elujärg, ta laulud külateel
või on need endiselt meil veniv-kurvad veel? . . .»

Ju õhtu ligineb. Mu erutatud vaade
käib üle nurmede, mis täis on kuldseid saade.
Ma uitan mõtlikult ses õhtuvaikuses
ja lauluks korraga saab kõik, mis südames,
ja kuju omandab mu salamõtiskelu.
Ma hardalt õnnistan me küla tööd ja elu,
me rahva vaenlasi ma paljastan ja nean,
kuid tänumeelega ta sõpru meeles pean.
Ja vali on mu laul. Tast täis on põlluraja,
ka kaugeilt mägedelt tuul kannab vastukaja.
Kõik loodus kuuleb mind — mäed, orud, aas ja hiis.
See aga, kellele on määratud mu viis
ja kellest suuremat mu mõtetes ei mõlgu,
ah, ta ei kuule mind, ta vastuse jääb võlgu.

Äike.

(1860)

Esimene vaatus.

Viies etteaste.

Kabanova, Kabanov, Katerina ja Varvara.

KABANOVA: Kui sa tahad ema sõna kuulda, siis niipea kui sinna jõuad, tee nagu käskisin.
KABANOV: Kuid kuidas ma, emake, võiksin teie käsu vastu toimida?
KABANOVA: Praegusel ajal ei austata vanemaid nii väga.
VARVARA *(enda ette)*: Sind mitte austada, kuidas siis!
KABANOV: Mina, emake, ei astu sammugi vastu teie tahtmist.
KABANOVA: Ma usuksin sind, mu sõber, kui ma mitte oma silmaga ei näeks ja oma kõrvaga ei kuuleks, missuguseks on nüüd muutunud laste lugupidamine vanemate vastu! Mõtleksid kas või sellele, kui palju vaeva ema lastega näeb.
KABANOV: Mina, emake...
KABANOVA: Kui ema mõnikord ütlebki midagi, mis teie uhkust haavab, siis arvan ma, et tuleb ära kannatada. Mis sina arvad?
KABANOV: Kuid millal mina, emake, pole ära kannatanud?
KABANOVA: Ema on vana, rumal; noh, aga teie, noored ja targad, ei tohiks meie, lollide vastu nii nõudlikud olla.
KABANOV *(ohates, kõrvale)*: Issand küll! *(Emale.)* Kas meie, emake, julgeme sellest mõelda!
KABANOVA: Armastuse pärast ju on vanemad teie vastu karmid, armastuse pärast riidlevadki, soovivad ikka head õpetada. Noh, aga nüüdsel ajal see ei meeldi. Ning lapsed lähevadki ilmale kuulutama, et ema on toriseja, et ei lase sul elada, et saadab su teise ilma. Ja hoidku jumal, kui mõni su sõna miniale meelepärast ei juhtu olema, siis on kohe jutt lahti, et ämm paneb su elu nahka.
KABANOV: Kuid, emake, kes seda teie kohta räägib?
KABANOVA: Pole kuulnud, mu sõber, pole kuulnud, valetada ei taha. Kui oleksin kuulnud, ei ma siis sinuga, mu armas, nii räägiks. *(Ohkab.)* Oh seda rasket pattu! Ja pea ei patustata! Kuuled juttu, mis sulle südamesse läheb, ja teedki pattu — saad vihaseks. Ei, mu sõber, räägi minust, mis sa tahad. Ega kedagi saa rääkima sundida: näkku ei julge öelda, siis tagaselja.
KABANOV: Kuivagu mu keel...

KABANOVA: Aitab, aitab, ära vannu! See on patt! Ma märkan juba ammu, et naine on sulle armsam kui ema. Sestsaadik, kui naise võtsid, ei näe ema sinu poolt enam endist armastust.

KABANOV: Kuid millest te, emake, seda näete?

KABANOVA: Kõigest, mu sõber! Mida ema silmaga ei näegi, seda tunneb südamega, sest süda on tal ennustaja. Ma ei tea, või võõrutab sind naine minust eemale?

KABANOV: Oh ei, emake! Mis te nüüd!

KATERINA: Minule, emake, oled sa sama, mis oma ema, ja Tihhon armastab sind ka.

KABANOVA: Eks ole, sa võiksid ka vait olla, kui sinult ei küsita? Ära ta eest kosta midagi, ega ma talle liiga tee! Ta on ju minu poeg kah, ära sa seda unusta! Kas sa tulid siia võõraste ees lipitsema! Et nähtaks, kuidas sa oma meest armastad? Teame, teame, silma ees näitad sa seda kõigile.

VARVARA *(enda ette)*: Leidis koha jutlust pidada.

KATERINA: Sina, emake, räägid seda minu kohta küll asjata. Kas inimeste ees või ilma inimesteta, mina olen ikka seesama, ja näidata ei taha ma midagi.

KABANOVA: Õieti ma ei tahtnudki sinust rääkida, tuli ainult nii jutt jutust.

KATERINA: Olgu, et jutt jutust, kuid miks sa mind alati haavad?

KABANOVA: Vaata kui tähtis! Ja juba haavuski.

KATERINA: Kellele on siis meeltmööda asjata kannatada!

KABANOVA: Küllap ma tean, et minu sõnad teile meeltmööda pole. Kuid mis teha, ega ma võõras ole, süda valutab mul teie pärast. Näen juba ammu, et te ihkate vabadust. Noh, oodake ära, küll saate veel vabaltki elada, kui mind enam pole. Siis tehke, mis tahate, siis pole vanemaid teie üle. Aga võib-olla tuletate veel mindki meelde.

KABANOV: Kuid meie, emake, palume teie eest jumalat päeval kui ööl, et ta annaks teile tervist, õnne ja edu igas asjas.

KABANOVA: Noh, aitab juba, jäta palun järele. Võib-olla sa armastasidki ema, kuni olid vallaline. Aga mis nüüd enam minust: sul ju noor naine.

KABANOV: Üks ei sega teist: naine on omaette, aga ema austan ma niikuinii.

KABANOVA: Nii et sa vahetad naise ema vastu? Seda ma ei usu elu sees.

KABANOV: Miks ma peaksin vahetama? Armastan mõlemaid.

KABANOVA: Nii, nii, keeruta aga. Ma ju näen küll, et olen teile tüliks.

KABANOV: Mõelge mis tahate, selleks on teil vaba voli; ainult ma ei tea, mis õnnetu inimene ma olen, et ei oska kuidagi teie meele järele olla.

KABANOVA: Mis sa vaestlast teeskled! Mis sa halised? Noh, mis

abielumees sa nõnda oled. Vaata iseennast! Kas naine sind pärast seda enam kardab?

KABANOV: Miks ta siis peaks mind kartma? Mulle aitab sellestki, et ta mind armastab.

KABANOVA: Kuidas miks ta peaks kartma! Kuidas miks peaks mind kartma! Kas sa põrunud oled või? Kui sind ei karda, siis mind juba ammugi mitte. Mis kord siis majas on? Sina elad ju temaga seaduslikus abielus. Või ei tähenda seadus teie arvates midagi? Noh, kui sul säärased lollid mõtted peas on, siis ära lobise neist vähemalt tema ega õe, selle tütarlapse kuuldes; tal tuleb kah mehele minna: nii veel võtab sinu loba südamesse ja hiljem ütleb mees meile aitäh kasvatuse eest. Näed sa, kui lühike on su aru, aga juba tahad omapead elada.

KABANOV: Kuid mina, emake, ei tahagi omapead elada. Kus nüüd seda!

KABANOVA: Nii et sinu arvates tuleb naisega ainult õrnusega? Et pole tarvis ta peale kärkida ega teda ähvardada?

KABANOV: Aga mina, emake...

KABANOVA *(vihaselt)*: Et võta kas või armuke. Eks? Ning sinu arvates see ei olegi võib-olla midagi? Ah? No vasta!

KABANOV: Jumala eest, emake...

KABANOVA *(täiesti külmalt)*: Loll! *(Ohkab.)* Mis sa lolliga ikka räägid! Teed ainult pattu! *(Vaikus.)* Ma lähen ära koju.

KABANOV: Meie tuleme ka kohe, jalutame ainult veel paar ringi bulvaril.

KABANOVA: Noh, tehke nagu tahate, ainult sa vaata, et ma teid ootama ei peaks. Sa ju tead, et ma seda ei armasta.

KABANOV: Ei, emake! Jumal hoidku mind selle eest!

KABANOVA: Seda just. *(Läheb ära.)*

Neljas vaatus.

Teine etteaste.

Endised, Dikoi ja Kuligin.

DIKOI: Mis sa kostad, olen läbimärg. *(Kuliginile.)* Jäta mind rahule! Jäta rahule! *(Vihaselt.)* Rumal inimene.

KULIGIN: Savjol Prokofjitš, teie kõrgeausus, sellest oleks ju kasu kõigil elanikel.

DIKOI: Mine minema! Mis kasu! Kellel seda kasu tarvis on?

KULIGIN: Kas või teil endal, teie kõrgeausus Savjol Prokofjitš. Võiks näiteks siiasamasse bulvarile lagedale kohale üles panna. Ja mis kulu see on? Tühine kulu: kivist sambake *(näitab käega iga asja suuruse)*, siis säärane ümarik vaskplaadike ja varras *(näitab käega)*, kõige lihtsam sirge varras. Ma panen kõik ise

üles ja numbrid lõikan ka ise välja. Kui siis teie auväärsus suvatseb jalutada, siis teie ja ka teised jalutajad näete kohe, mis kell on. Muidu on see suurepärane koht, ilus vaade ja kõik, aga tühi nagu. Peale selle, teie auväärsus, satub siia ka läbisõitjaid, need tulevad siia ümbrust vaatama, ja on ikkagi üks ilus asi, — silmale rõõmuks.

DIKOI: Mis sa tükid minu juurde igasuguste lollustega! Võib-olla ei taha ma sinuga üldse rääkida. Sa oleksid pidanud enne järele uurima, kas mul on tuju sind lolli kuulata või ei ole. Kas ma olen sulle mõni omasugune või! Vaat kus leidis mul nüüd tähtsa asja! Tönkab oma kärsa ette ja tükib juttu ajama.

KULIGIN: Kui ma tükiksin oma asja pärast, noh, siis oleksin süüdi. Aga ma teen seda üldsuse huvides, teie auväärsus. Mis tähendaks teile mõni kümme rublakest üldsuse heaks! Rohkem, isand, ei ole vajagi.

DIKOI: Aga võib-olla tahad sa seda varastada; kes sind teab!

KULIGIN: Kui ma tahan oma vaeva tasuta anda, mida ma võiksin siis varastada, teie auväärsus? Ja siin tunnevad mind ju kõik; minu kohta ei ütle keegi midagi halba.

DIKOI: Las tunnevad, aga mina ei taha sind tunda.

KULIGIN: Mispärast te, isand Savjol Prokofjitš, suvatsete ausat inimest haavata?

DIKOI: Kas hakkan sulle aru andma või? Mina ei anna aru isegi sinust tähtsamatele. Mõtlen sinust, nii nagu ise heaks arvan. Olgu sa teistele aus inimene, aga mina leian, et sa oled röövel, ja asi tahe. Seda sa vist tahtsidki minu käest kuulda? Kuule siis nüüd! Ütlen, et sa oled röövel, ja jutul lõpp! Mis, kas kavatsed hakata minuga kohut käima või! Siis tea, et oled vilets ussike. Kui tahan — halastan, kui tahan — tallan puruks.

KULIGIN: Jumal teiega, Savjol Prokofjitš. Mina, isand, olen väike inimene, mind solvata pole raske. Aga teate, mis ma teile ütlen, teie kõrgeausus: «Ka räbalais voorus väärib lugupidamist.»

DIKOI: Või lähed mul häbematuks! Vaata ette!

KULIGIN: Siin pole mingit häbematust, isand; räägin teiega ainult sellepärast, et võib-olla tuleb teil kunagi tahtmine midagi linna heaks teha. Jõukust on teie kõrgeaususel palju; oleks vaid tahe. Võtame kas või sedagi: meil on tihti äikest, aga piksevardaid me üles ei pane.

DIKOI *(uhkelt)*: Kõik asjata vaev!

KULIGIN: Kuidas asjata vaev, kui on tehtud katseid.

DIKOI: Missugused need sinu piksevardad siis on?

KULIGIN: Terasest.

DIKOI *(raevukalt)*: Noh, ja veel?

KULIGIN: Terasvardad.

DIKOI *(järjest vihasemaks minnes)*: Kuulsin, et vardad, sa mürgine madu; aga mis veel? Hea küll: vardad! Noh, aga mis veel?

KULIGIN: Muud ei midagi.
DIKOI: Ja mis see äike sinu arust õige on? Ah? Noh, räägi!
KULIGIN: Elekter.
DIKOI *(jalga vastu maad lüües)*: Või elekter! No kuidas sa siis röövel ei ole! Äike saadetakse meile karistuseks ja korralekutsumiseks, aga sina, andku jumal andeks, tahad end mingisuguste varraste ja oradega kaitsta. Kas oled tatarlane või mis? Oled tatarlane? Noh, ütle! Tatarlane?
KULIGIN: Teie auväärsus Savjol Prokofjitš, Deržavin on öelnud:

Mu ihu hauda põrmuks variseb,
mu mõistus aga välku valitseb.

DIKOI: Aga näe, just nende sõnade eest tuleks sind politseiülema kätte anda, küll ta sulle siis näitab! Hei, lugupeetavad! Kuulake, mis ta räägib!
KULIGIN: Pole parata, tuleb alla anda! Aga kui mul on kunagi miljon, siis ütlen ka mina oma sõna. *(Lööb käega ja läheb minema.)*
DIKOI: Mis, kas mõtled kuhugi vargile minna või? Võtke kinni! Säärane kelm mehike! Kuidas inimene peab säärasega olema? Tõesti ei tea. *(Rahva poole pöördudes.)* Teie neetud viite kelle tahes patuteele! Mitte ma ei tahtnud täna vihastada, aga tema ajas mu siiski nagu kiuste vihale. Et ta kärvaks! *(Vihaselt.)* Kas vihm on üle või?
ESIMENE JALUTAJA: Paistab, et on üle.
DIKOI: Või paistab! Aga sina, lollpea, mine ja vaata. Paljugi mis paistab.
ESIMENE JALUTAJA *(võlvi alt välja minnes)*: On küll üle!

IVAN ALEKSANDROVITŠ GONTŠAROV.

Oblomov.
(1859)

II j a g u.

...«Noh, ütle, missugusena sa kujutleksid oma elu?» jätkas Stolz küsitlemist.
«Ma olen juba seda teinud.»
«Milline see siis on? Ole hea, seleta.»
«Kuidas?» ütles Oblomov end selili pöörates ja lakke vahtides. «Vaat nii! Sõidaksin maale...»
«Mis sind siis takistab?»

«Plaan ei ole veel valmis. Pealegi ei sõidaks ma üksinda, vaid naisega...»

«Ahaa! Või nii! Noh, jumal kaasa. Mida sa siis ootad? Veel kolm-neli aastat ja keegi sulle enam ei tule...»

«Mis seal teha, saatus on niisugune!» ütles Oblomov ohates. «Varanduslik seisukord ei luba.»

«Armas aeg, aga Oblomovka? Kolmsada hinge!»

«Mis siis? Millest siin elada naisega?»

«Kahekesi, ja ei jätku?»

«Aga tulevad lapsed?»

«Lapsed kasvatad üles, muretsevad ise; tuleb osata neid ainult suunata nii...»

«Ei, milleks aadlikest teha käsitöölisi!» katkestas Oblomov kuivalt. «Ja kui ka lasteta, oled sa siis kahekesi? Nõnda ainult räägitakse, et naisega kahekesi, kuid tegelikult, niipea kui võtad naise, siis roomavad sulle majja mingisugused eided. Vaata ükskõik missugust perekonda: sugulased või mitte sugulased, ka virtinad, kui ei ela sinu juures, siis käivad ometi iga päev kohvi joomas, lõunat söömas... Kuidas siis toita niisugust pansioni kolmesaja hingega...»

«Noh, hea küll; oletame, et sulle kingitakse veel kolmsada tuhat, mis sa siis teeksid?» päris Stolz suurest uudishimust põnevil.

«Kohe pandimajja,»[1] ütles Oblomov, «ja elaksin protsentidest.»

«Kuid protsente saab vähe; miks mitte kuhugi ärisse, näiteks kas või meie omasse?»

«Ei, Andrei, mind sa juba ei peta.»

«Kuidas, kas sa ei usaldaks isegi mind?»

«Ei, mingi hinna eest; mitte, et sind ei usaldaks, kuid kõik võib juhtuda: noh, kui läheb luhta, siis ei ole mul krossigi. Hoopis teine lugu on pangas.»

«Noh, hea küll, kuid mida sa siis teeksid?»

«Noh, koliksin uude, mugavalt korrastatud majja... Ümberkaudu elaksid head naabrid, näiteks sina... Kuid ei, sina ei suuda püsida paigal...»

«Kuid kas sina püsiksid alati paigal? Ei sõida kuhugi?»

«Mitte mingi hinna eest!»

«Milleks siis taotletakse kõikjale raudteede ja laevade ehitamist, kui elu ideaaliks on paigalistumine? Ilja, esitame kava, et kõik jääks seisma; meie ju ei sõida.»

«Meietagi on neid küllalt; kas on vähe valitsejaid, asjaajajaid, kaupmehi, ametnikke, logelevaid reisijaid, kellel ei ole oma nurka? Sõitku need!»

«Aga kes siis sina oled?»

Oblomov vaikis.

---

[1] Tol ajal võtsid pandimajad panti ka pärisorje ja mõisaid.

«Missugusesse seltskonnakihti kuuluvaks arvad sa enda?»

«Küsi Zahharilt,» ütles Oblomov.

Stolz täitis täpselt Oblomovi soovi.

«Zahhar!» hõikas ta.

Tuli Zahhar, silmad unised.

«Kes see siin lamab?» küsis Stolz.

Zahhar nagu virgus äkki ja vaatas kõõrdi, kahtlustavalt Stolzi, siis Oblomovit.

«Kuidas kes? Kas te siis ei näe?»

«Ei näe,» ütles Stolz.

«Mis imeloom see on? See on ju härra Ilja Iljitš.»

Ta naeratas.

«Hea küll, mine.»

«Härra!» kordas Stolz ja hakkas laginal naerma.

«Noh, džentelmen,» parandas tusaselt Oblomov.

«Ei, ei, sina oled härra!» jätkas Stolz naerdes.

«Mis vahe siin siis on?» küsis Oblomov. «Džentelmen on samasugune härra.»

«Džentelmen on niisugune härra,» seletas Stolz, «kes ise endale sukad jalga tõmbab ja ka ise saapad jalast võtab.»

«Jah, inglane teeb seda ise, sest tal ei ole nii palju teenreid, kuid venelane . . .»

«Jätka aga oma eluideaali joonistamist . . . Noh, head naabrid ümberringi; ja mis siis edasi? Kuidas sa oma päevi veedaksid?»

«Noh, hommikul tõuseksin üles,» algas Oblomov käsi kukla taha pannes ja üle ta näo valgus rahu: mõtteis oli ta juba maal. «Ilm on imeilus, taevas sinine-sinine, majakülg rõduga vastu hommikut, kus on aed ja põllud, teine küla poole. Oodates naise ärkamist ma paneksin selga hommikukuue ja läheksin aeda jalutama, et hingata hommikusi aroome; sealt ma leiaksin eest aedniku, kastaksime koos lilli, pügaksime põõsaid, puid. Ma teeksin naisele lillekimbu. Pärast läheksin vanni või jõkke kümblema, tulen tagasi — rõdu on juba avatud: naisel on pluus seljas, peas kerge tanu, mis suurivaevu peas püsib, vaata aga, et sealt maha ei lenda . . . Ta ootab mind. «Tee on valmis,» ütleb ta. Milline suudlus! Milline tee! Kui mugav tugitool! Istun lauda, seal on kuivikuid, koor, värske või . . .»

«Ja siis?»

«Ja siis, pannud selga laia kuue või mõne pihtkuue ja võtnud naisel ümbert kinni, siirdume temaga lõpmatu, pimeda puiestee sügavusse: minna aeglaselt, mõtteisse süvenenult vaikides või mõelda valjusti, unistada, loendada õnneminuteid nagu tuiksoone lööke, kuulata, kuidas tuksub ja peatub süda; otsida looduses kaastunnet . . . ja jõuda märkamatult jõekese äärde, põldudele . . . Jõgi virvendab vaevalt, viljapead lainetavad kerges tuules, kuum . . . istuda paati, naine juhib, vaevu tõstad aeru . . .»

«Kuid sa oled ju luuletaja, Ilja!» katkestas teda Stolz.

«Jah, luuletaja elus, sest elu on ju luule. Kes käsib inimestel seda moonutada? Hiljem võib sisse astuda ka kasvumajja,» jätkas Oblomov, joobudes ise kujuteldava õnne ideaalist.

«Vaadata virsikuid, viinamarju,» rääkis ta, «öelda, mida lauale tuua, siis tulla tagasi, einestada kergelt ja oodata külalisi... Ja siin tuuakse naisele kirjake kelleltki Marja Petrovnalt koos raamatute ja nootidega või saadetakse kingituseks ananass või on sul endal valminud lavas imesuur arbuus, saadad heale sõbrale homseks lõunaks, kuhu kavatsed ka ise siirduda... Ja köögis samal ajal elu otse keeb, lumivalge põlle ja mütsiga kokk askeldab; tõstab ühe kastruli tulele, võtab teise maha, siin segab, seal klopib tainast, valab vett välja ... noad klõbisevad ... peenendatakse juurvilja... seal vändatakse jäätist... Enne lõunat on mõnus astuda kööki, kergitada kastrulikaant, nuusutada, vaadata, kuidas rullitakse pirukaid, lüüakse koort vahule. Siis heita sohvale; naine loeb ette midagi uut; peatume, vaidleme... Kuid saabuvad külalised, näiteks sina naisega...»

«Tohoh, sa paned mindki paari?»

«Tingimata! Veel kaks-kolm sõpra, ikka ühed ja samad näod. Alustame eile pooleli jäänud vestlust; hakatakse naljatlema või vaikitakse paljuütlevalt; mõtiskellakse, mitte koha kaotamisest ega senati-asjast, vaid rahuldatud soovide küllusest, naudinguküllane mõtisklus... Ei kuule seal vahutavail huulil peetud laimukõnesid kellegi puuduva kohta, ei märka sulle endale heidetud pilke, mis tõotavad sulle sedasama, niipea kui oled ukse taga. Keda sa ei armasta, kes ei ole hea, sellega koos sa ka ei kasta leiba soolatoosi. Kaasvestlejate silmis näed sümpaatiat, naljas siirast rõõmsat naeru... Kõik on puhtast südamest! Mis on silmades, sõnades, see ka südames! Pärast lõunat jood rõdul mokakohvi, suitsetad havanna sigarit...»

«Sa maalid mulle sedasama, mis oli vanaisade ja isade päevil.»

«Ei, ei ole seesama,» vastas Oblomov peaaegu haavunult. «Kuidas siis seesama? Kas minu naine istuks keediseid ja seeni keetes? Hakkaks ta lõngavihte üle lugema või külalõuendit mõõtma? Kas ta peksaks tüdrukuid vastu nägu? Sa ju kuuled: noodid, raamatud, klaver, tore mööbel?»

«Noh, aga sina ise?»

«Mina ise ei loeks enam eelmise aasta ajalehti, ei sõidaks enam raskes kohmakas tõllas, ei sööks nuudleid ja hane, vaid paneksin koka õppima Inglise Klubisse[1] või saadiku juurde.»

«Noh, ja siis?»

«Hiljem, niipea kui kuumus on vähenenud, saadaksime kasesalusse või ka põllule niidetud rohule vankri teemasinaga ja järel-

---

[1] Inglise Klubi (Moskvas), mille liikmeiks oli mõisnikkonna ja aristokraatia ülemkiht. Inglise Klubi oli kuulus oma köögiga. Mõsnikud saatsid oma pärisorje õppusele Inglise Klubi kööki.

roaga, laotaksime heinakuhjade vahele vaibad ja oleksime niiviisi õnnejoovastuses kuni okroškani ja biifsteegini. Talupojad tulevad põllult, vikatid õlal; liigub mööda heinakoorem, kattes vankrit ja hobust; üleval heinakoormast paistab välja lilletatud talupojamüts ja lapsepea; läheb kari naisi paljajalu, sirpidega, kisatsevaid... Äkki märkavad härraseid, vaikivad, kummardavad sügavalt. Üks nendest, päikesest pruuniks põlenud kaelaga, paljaste küünarnukkidega, aralt langetatud, kuid kelmikate silmadega, kaitseb end natuke ja ainult moe pärast härra kallistuste eest, kuid ise on õnnelik... ts! ... naine et ei näeks, jumal hoidku!»

Nii Oblomov kui ka Stolz hakkasid laginal naerma.

«Põllul on niiske,» lõpetas Oblomov, «pime; udu ripub kummulipööratud merena rukki kohal; hobused väristavad sapse ja peksavad jalgadega: on aeg koju pöörduda. Majas on tuled juba süüdatud; köögis klõbisevad viied noad: pannitäis seeni, kotletid, marjad ... siis muusika ... Casta diva ... Casta diva[1]!» laulis Oblomov. «Ma ei saa ükskõikselt meenutada Casta divat,» ütles ta, laulnud kavatiini[2] alguse, «kuidas see naine südamest nutab! Missugune kurbus on maetud nendesse helidesse!... Ja keegi ümberringi ei tea midagi... Ainult tema üksi... Saladus rõhub teda, ta usaldab selle kuule...»

«Sa armastad seda aariat? See rõõmustab mind väga; Olga Iljinskaja laulab seda oivaliselt. Ma tutvustan sind temaga, vaat see on hääl, vaat see on laul! Ja milline hurmav laps on ta ise! Muide, võib-olla ma otsustan erapoolikult; mul on nõrkus tema vastu... Kuid ära kaldu kõrvale, ära kaldu kõrvale,» lisas Stolz, «jutusta!»

«Noh,» jätkas Oblomov, «mis siis veel? Siin on ju kõik! Külalised lähevad laiali mööda kõrvalehitisi, paviljone; ja homme siirduvad kes kala püüdma, kes jahile, kes niisama istub omaette...»

«Niisama, nii et midagi ei ole käes?» küsis Stolz.

«Mis sul siis vaja on? Noh, taskurätt võib-olla. Mis, kas sina ei tahaks nõnda elada?» küsis Oblomov. «Ah? Kas see ei ole elu?»

«Ja kogu elu niiviisi?» küsis Stolz.

«Kuni hallide juusteni, kuni hauani. See on elu!»

«Ei, see ei ole elu!»

«Kuidas ei ole elu? Mis siin puudub? Sa mõtle ainult, et sa ei oleks näinud ühtegi kahvatut kannatajanägu, ei mingit muret, ei oleks kuulnud ühtegi küsimust senatist, börsist, aktsiatest, aruannetest, vastuvõtust ministri juures, aukraadidest, söögirahade lisast. Vaid ainult sõnu puhtast südamest! Sul ei oleks ialgi vaja ühest korterist teise kolida — juba see üksinda on mõndagi väärt! Ja see ei ole elu?»

«See ei ole elu!» kordas Stolz jonnakalt.

---

[1] *Casta diva* (itaalia keeles) — tõlkes: süütu jumalanna; aaria itaalia komponisti Bellini (1801—1835) ooperist.

[2] Kavatiin — väike, lihtne aaria õrna, sentimentaalse meloodiaga.

«Mis see siis sinu arvates on?»

«See on... (Stolz jäi mõtlema, kuidas seda elu nimetada) mingisugune obloomovlus,» ütles ta lõpuks.

«Ob-loo-mov-lus,» kordas pikkamööda Ilja Iljitš, imestades seda kummalist sõna ja jaotades seda silpideks. «Ob-loo-mov-lus!»

IVAN SERGEJEVITŠ TURGENEV.

Eelõhtul.

(1860)

X

Bersenev kõneles Jelenaga kaua oma isast; kohmetus, mida ta alguses neiu juuresolekul oli tundnud, kadus ning ta ei sisistanud ka enam nii palju. Jutt kandus ülikoolile.

«Ütelge,» küsis Jelena temalt, «kas teie sõprade hulgas on olnud silmapaistvaid inimesi?»

Bersenevile meenusid Šubini sõnad.

«Ei, Jelena Nikolajevna, õigust öelda polnud meie hulgas ühtegi silmapaistvat inimest. Kus nüüd seda! Räägitakse, et kord olid Moskva ülikoolil alles ajad![1] Kuid mitte praegu. Nüüd ei ole see õppeasutus enam ülikool. Mul oli oma sõprade seltsis raske olla,» lisas ta häält summutades.

«Raske?...» sosistas Jelena.

«Siiski pean ma ühe reservatsiooni tegema,» lisas Bersenev juurde. «Tean üht üliõpilast — tõsi, ta pole küll minu kursuselt, — see on tõepoolest väljapaistev inimene.»

«Kuidas ta nimi on?» küsis Jelena elavalt.

«Insarov, Dmitri Nikanorovitš. Ta on bulgaarlane.»

«Mitte venelane?»

«Ei, mitte venelane.»

«Miks ta siis Moskvas elab?»

«Ta tuli siia õppima. Ja teate, mis eesmärgil ta õpib? Tal on üksainus mõte — oma kodumaa vabastamine. Ning ta saatus on ebatavaline. Ta isa oli üsna jõukas kaupmees, Tarnovost pärit. Tarnovo on nüüd väike linnake, aga vanasti oli Bulgaaria pealinn, siis kui Bulgaaria oli alles sõltumatu kuningriik.[2] Ta kauples Sofias, tal oli ärisidemeid Venemaaga; ta õde, Insarovi lihane tädi, elab praegugi Kiievis, on abielus kohaliku gümnaasiumi ajaloovanemõpetajaga. Tuhande kaheksasaja kolmekümne viiendal aas-

[1] XIX sajandi 30-ndatel aastatel õppisid Moskva ülikoolis M. Lermontov, V. Belinski, A. Herzen ja paljud teised vene kultuuri silmapaistvad esindajad.

[2] Türklased vallutasid Bulgaaria XIV sajandil.

tal, seega siis kaheksateist aastat tagasi, toimus hirmus kuritöö: Insarovi ema kadus äkki jäljetult, nädala pärast leiti ta tapetuna.»

Jelena võpatas. Bersenev peatus.

«Jätkake, jätkake,» ütles neiu.

«Liikusid kuuldused, et tema oli röövinud ja tapnud keegi türgi agaa[1]; ta mees, Insarovi isa, jõudis tõe jälile, tahtis kätte maksta, kuid ainult haavas agaad kinžalliga... Ta lasti maha.»

«Lasti maha? Ilma kohtuta?»

«Jah. Insarov oli tollal seitsmeaastane. Ta jäi naabrite hoolde. Õde sai venna perekonna saatusest teada ja soovis vennapoja enda juurde võtta. Poiss toimetati Odessasse ja sealt Kiievi. Kiievis elas ta tervelt kaksteist aastat. Seepärast räägibki ta nii hästi vene keelt.»

«Ta räägib vene keelt?»

«Nii nagu mina teiega. Kui ta kahekümneaastaseks sai (see oli neljakümne kaheksanda aasta algul), tekkis tal soov kodumaale tagasi pöörduda. Ta viibis Sofias ja Tarnovos, käis kogu Bulgaaria risti-põiki läbi, elas seal kaks aastat, õppis emakeele uuesti ära. Türgi valitsus jälitas teda ning ta viibis nende kahe aasta jooksul vististi suures ohus; ma nägin kord ta kaelal laia armi, arvatavasti on see haava jälg; kuid ta ei armasta sellest rääkida. Tema on ka omamoodi vaikija. Olen püüdnud temalt üht-teist teada saada — ei mingit edu. Vastab üldsõnaliselt. Ta on hirmus kangekaelne. Viiekümnendal aastal tuli ta uuesti Venemaale, Moskvasse, kavatsusega oma haridust täiendada, venelastega lähemat sõprust sobitada... hiljem aga, ülikooli lõpetamise järel...»

«Mis siis?» katkestas Jelena teda.

«Mis jumal annab. Raske on ette ära arvata.»

Jelena vaatas Bersenevile kaua ainiti näkku.

«Teie jutustus äratas minus sügavat huvi,» ütles ta. «Kuidas ta välja näeb, see teie, kuidas te teda nimetasite... Insarov?»

«Kuidas teile ütelda... minu arvates üsna kena. Kuid küll te saate teda ise näha.»

«Kuidas nii?»

«Ma toon ta siia, teie juurde. Ta kolib ülehomme meie külakesse ja hakkab elama minuga ühes korteris.»

«Kas tõesti? Aga kas ta tahab meile tulla?»

«Muidugi! Ta rõõmustab selle üle väga.»

«Ta ei ole uhke?»

«Tema? Mitte sugugi. See tähendab, võib öelda, et ta on uhke, kuid mitte selles mõttes, kuidas teie seda arvate. Näiteks raha ei võta ta kellegi käest laenuks vastu.»

«On ta vaene?»

«Jah, rikas ta ei ole. Bulgaarias olles korias ta kokku mõningad isa varanduse riismed, ka abistab teda tädi; kuid kõike seda on õige napilt...»

[1] Agaa — türgi kõrge aukandja tiitel.

«Tal on arvatavasti tugev iseloom,» tähendas Jelena.

«Jah. See on raudne inimene. Ent samaaegselt — küll te ise näete — on temas midagi lapselikku, siirast, kogu ta keskendatuse ja isegi kinnisuse juures. Tõsi küll, tema siirus pole mitte meie vilets avameelsus, inimeste avameelsus, kellel pole mitte kui midagi varjatagi... Kuid oodake, ma toon ta teie juurde.»

«Kas ta pole häbelik?» küsis Jelena jälle.

«Ei, häbelik ta ei ole. Üksnes isekad inimesed on häbelikud.»

«Kas teie olete siis isekas?»

Bersenev sattus segadusse ja lahutas käsi.

«Te äratate mu uudishimu,» jätkas Jelena. «Noh, aga ütelge, kas ta maksis sellele türgi agaale kätte?»

Bersenev naeratas.

«Kätte makstakse ainult romaanides, Jelena Nikolajevna; pealegi võis too agaa kaheteistkümne aasta vältel ka ära surra.»

«Härra Insarov pole teile sellest midagi rääkinud?»

«Ei ole.»

«Miks ta Sofias käis?»

«Seal oli elanud ta isa.»

Jelena jäi mõttesse.

«Vabastada oma kodumaa!» lausus ta. «Hirm on neid sõnu isegi välja ütelda, niivõrd õilsad on nad...»

XIV

Järgmisel päeval kella kahe paiku seisis Jelena väikese kuudi ees, milles kasvatati ta kaht koerakutsikat. (Aednik oli nad mahajäetuna plangu äärest leidnud ja preilile toonud, kelle kohta pesunaised rääkisid, et too haletseb igasuguseid loomi ja elukaid. Ta ei eksinud oma arvestuses: preili andis talle veerandrublalise.) Jelena heitis pilgu kuuti, veendus, et kutsikad on elus ja terved ning neile on alla pandud puhast põhku, pöördus ümber ja pidi peaaegu kiljatama: otse tema poole sammus piki alleed Insarov, üksipäini.

«Tervist,» ütles Insarov talle lähenedes ja võttis mütsi peast. Ta märkas, et Insarov oli viimase kolme päeva jooksul tõepoolest tugevasti päevitunud. «Ma tahtsin siia tulla koos Andrei Petrovitšiga, kuid teda pidas mingi asi kinni, nii ma siis asusin ilma temata teele. Majas polnud teil kedagi näha: kõik magavad või jalutavad, seepärast tulingi siia.»

«Te justkui püüate ennast vabandada,» vastas Jelena. «Seda pole sugugi vaja. Me kõik oleme rõõmsad teid nähes... Istugem siia pingile, varju.»

Ta istus. Insarov võttis istet ta kõrval.

«Teid ei olnud kuuldavasti viimasel ajal kodus?» tähendas Jelena.

«Jah,» vastas Insarov, «ma olin ära... Andrei Petrovitš rääkis teile?»

Insarov vaatas neiule näkku, naeratas ja hakkas mütsiga mängima. Naeratades pilgutas ta kiiresti silmi ja ajas huuled prunti, mis andis ta näole väga heasüdamliku ilme.

«Andrei Petrovitš rääkis teile vist ka sellest, et ma läksin ära mingisuguste... näotute meestega,» lausus ta endist viisi naeratades.

Jelena kohmetus, kuid tundis otsekohe, et Insarovile tuleb alati tõtt rääkida.

«Jah,» ütles ta otsustavalt.

«Mida te siis minust mõtlesite?» küsis Insarov järsku.

Jelena vaatas talle näkku.

«Ma mõtlesin...» lausus ta, «ma mõtlesin, et teie teate alati, mida te teete, ja et teie ei või iialgi teha midagi halba.»

«Tänan teid selle eest. Teate, Jelena Nikolajevna,» alustas Insarov, kuidagi usaldavalt neiule lähemale nihkudes, «meid on siin väike pere; meie hulgas on ka väheharitud inimesi, kuid kõik on täielikult andunud ühisele üritusele. Kahiuks ei saa läbi ilma tülideta; mind aga tunnevad ja usaldavad kõik, seepärast kutsuti mind üht tüliküsimust lahendama. Ma siis läksingi.»

«Kas kaugele siit?»

«Sõitsin kuuekümne versta kaugusele, Troitski alevikku. Seal, kloostri juures, elab ka meie inimesi. Vähemalt ei käinud ma seal ilmaaegu: ajasin asja joonde.»

«Kas oli raske?»

«Jah. Üks puikles kogu aeg vastu. Ei tahtnud raha tagasi anda.»

«Kuidas? Tüli põhjuseks oli raha?»

«Jah; ning summa polnud kuigi suur. Aga mis teie arvasite?»

«Ja teie sõitsite niisuguse tühise asja pärast kuuekümne versta kaugusele? Raiskasite kolm päeva?»

«See pole tühine asi, Jelena Nikolajevna, kui sellesse on segatud kaasmaalased. Siin oleks patt olnud keelduda. Teie, nagu ma näen, ei keeldu oma abi osutamast isegi koerakutsikaile, ja ma kiidan teid selle eest. Sellest pole midagi, et ma oma aega raiskasin, küllap ma hiljem tasa teen. Meie aeg ei kuulu meile.»

«Kellele siis?»

«Kõigile neile, kes meie abi vajavad. Ma rääkisin teile kõigest sellest nii ülepeakaela sellepärast, et ma teie arvamust hindan. Kujutlen, kuidas Andrei Petrovitš teid imestama pani!»

«Teie hindate minu arvamust,» lausus Jelena tasase häälega, «mispärast?»

Insarov naeratas jälle.

«Sellepärast, et teie olete hea preili, mitte aristokraat... see ongi kõik...»

Mõnda aega valitses vaikus.

«Dmitri Nikanorovitš,» ütles Jelena, «kas te teate, et te olete esmakordselt minuga nii avameelne?»

«Kuidas nii? Mulle näib, et ma olen alati rääkinud teile kõike seda, mida olen mõelnud.»

«Ei, see on esimene kord, ja ma olen selle üle väga rõõmus ning tahan olla teiega samuti avameelne. Kas võib?»

Insarov puhkes naerma ja ütles:

«Võib küll.»

«Hoiatan teid: olen väga uudishimulik.»

«Pole viga, rääkige.»

«Andrei Petrovitš on mulle palju jutustanud teie elust, teie noorusest. Mulle on teada üks seik, üks hirmus seik... Ma tean, te käisite hiljem oma kodumaal... Ärge vastake mulle, jumala pärast, kui mu küsimus tundub teile ebadiskreetsena, kuid mind piinab üks mõte... Ütelge, kas te kohtasite seda inimest...»

Jelenal jäi hing kinni. Ta tundis oma julgusest häbi ja hirmu. Insarov vaatas talle ainiti näkku, kergelt silmi vidutades ja sõrmedega oma lõuga puudutades.

«Jelena Nikolajevna,» ütles ta viimaks ning ta hääl kõlas märksa tasemini harilikust, mis peaaegu heidutas Jelenat, «ma mõistan, missugust inimest te praegu mainisite. Ei, ma pole teda kohanud, ja jumal olgu tänatud! Ma ei otsinud teda. Ei otsinud mitte sellepärast, nagu ei arvaks ma endal õigust olevat teda tappa — ma oleksin ta külma rahuga surmanud —, vaid sellepärast, et ei tohi mõelda isiklikule kättemaksule, kui tegemist on üldrahvaliku, ühise kättemaksuga... või ei, see sõna ei sobi, — kui tegemist on rahva vabastamisega. Üks segaks teist. Omal ajal ei jää seegi tulemata... Ei jää tulemata,» kordas ta ja noogutas pead.

Jelena vaatas teda kõrvalt.

«Teie armastate väga oma kodumaad?» küsis ta arglikult.

«See on veel teadmata,» vastas Insarov. «Alles siis, kui keegi meist tema eest oma elu annab, võib öelda, et ta on kodumaad armastanud.»

«Tähendab, kui teilt võetaks võimalus Bulgaariasse tagasi pääseda,» jätkas Jelena, «oleks teil Venemaal väga raske elada?»

Insarov lõi silmad maha.

«Ma arvan, et ma ei suudaks seda taluda,» vastas ta.

«Ütelge,» alustas Jelena uuesti, «kas on raske bulgaaria keelt ära õppida?»

«Mitte sugugi. Venelane peaks tundma häbi, kui ta ei valda bulgaaria keelt. Venelasel tuleks osata kõiki slaavi dialekte. Tahate, ma toon teile bulgaariakeelseid raamatuid? Te näete, kui kerge see on. Millised laulud meil on! Mitte halvemad kui serblastel. Oot-oot, ma tõlgin teile ühe neist. Selles räägitakse... Kas te tunnete veidigi meie ajalugu?»

«Ei, ma ei tea midagi,» vastas Jelena.

«Oodake, ma toon teile raamatu. Selle kaudu tutvute vähemalt peamiste faktidega. Niisiis, kuulake nüüd laulu. Muide, parem toon

ma teile üleskirjutatud tõlke. Olen veendunud, et te hakkate meid armastama: te armastate kõiki rõhutuid... Kui te teaksite, missugune õnnistusrikas maa meil on! Kuid teda tallatakse jalge alla, teda piinatakse,» lisas ta tahtmatu käeliigutusega ning ta nägu tumenes, «meilt on ära võetud kõik: meie kirikud, meie õigused, meie maad; roojased türklased ajavad meid taga nagu loomi, meid tapetakse...»

«Dmitri Nikanorovitš!» hüüdis Jelena.

Insarov peatus.

«Vabandage mind. Ma ei saa sellest külmavereliselt rääkida. Kuid te küsisite minult äsja, kas ma armastan oma kodumaad. Mida muud võikski maa peal armastada? Mis on ainuüksi muutumatu, mis on kõrgemal kõigist kahtlustest, millesse peab uskuma peale jumala? Ja kui see kodumaa vajab sind... Pange tähele: kõige viletsam talupoeg, kõige vaesem kerjus Bulgaarias ja mina — me soovime ühte ja sedasama. Meil kõigil on üksainus eesmärk. Saate aru, missuguse kindluse ja eneseusalduse see annab!»

Insarov jäi hetkeks vait ja hakkas seejärel jällegi rääkima Bulgaariast. Jelena kuulas teda ahne, sügava ja nukra tähelepanuga. Kui Insarov lõpetas, küsis ta temalt veel kord:

«Niisiis, teie ei jääks mingil tingimusel Venemaale?»

Ja kui Insarov ära läks, vaatas Jelena talle kaua aega järele. Selle päevaga oli Insarov muutunud ta silmis hoopis teiseks inimeseks. Ärasaatmisel näis noormees talle sootuks teistsugusena kui kohtumisel kaks tundi tagasi.

Sellest päevast alates hakkas Insarov seal käima ikka sagedamini, Bersenev aga üha harvemini. Sõprade vahele tekkis midagi võõrastavat, mida nad mõlemad selgesti tundsid, kuid millele nad nime anda ei osanud ja millest juttu teha kartsid. Nii möödus kuu aega.

XVIII

Neiu toetas käe pehastunud trepikäsipuule, tahtis noormeest hõigata, kuid hääl ei kuulanud sõna... Insarov läks juba pead tõstmata mööda...

«Dmitri Nikanorovitš!» ütles Jelena viimaks.

Insarov jäi äkki seisma, vaatas tagasi... Esimesel viivul ei tundnud ta Jelenat ära, siis aga astus kiiresti ta juurde.

«Teie! Teie siin!» hüüatas ta.

Jelena taganes vaikides kabelisse. Insarov järgnes talle.

«Teie siin!» kordas ta.

Jelena vaikis endiselt, vaatas teda ainult mingi pika maheda pilguga. Insarov lõi silmad maha.

«Te tulite meilt?» küsis Jelena temalt.

«Ei... mitte teilt.»

«Ei?» kordas Jelena ja püüdis naeratada. «Siis niiviisi te täidate oma lubadusi? Ma ootasin teid hommikust peale.»

«Eile, tuletage meelde, Jelena Nikolajevna, ei andnud ma mingit lubadust.»

Jelena naeratas jällegi vaevalt märgatavalt ja libistas käega üle näo. Nii käsi kui ka nägu olid väga kahvatud.

«Tähendab, et tahtsite meiega jumalaga jätmata ära sõita?»

«Jah,» lausus Insarov karmilt ja kolatult.

«Kuidas? Pärast meie tutvust, pärast neid kõnelusi, pärast kõike... Tähendab, kui ma poleks teid siin juhuslikult kohanud,» (Jelena hääl omandas heliseva tooni ning vaikis viivuks) «... siis te oleksitegi ära sõitnud ega oleks viimast korda mu kättki surunud — ja teil poleks kahju olnud?»

Insarov pööras näo ära.

«Jelena Nikolajevna, palun, ärge rääkige nõnda. Selletagi pole mul kuigi lõbus. Uskuge, mu otsus nõudis minult suurt jõupingutust. Kui te teaksite...»

«Ma ei taha teada,» katkestas Jelena teda ehmunult, «miks te ära sõidate... Näib, et see nii peab olema. Näib, et me peame lahku minema. Ilma põhjuseta poleks teie ju tahtnud oma sõpru kurvastada. Aga kas siis sõbrad lahkuvad niiviisi? Me oleme ju teiega sõbrad, eks ole nii?»

«Ei,» vastas Insarov.

«Kuidas?...» sõnas Jelena. Ta põskedele tõusis kerge puna.

«Just sellepärast ma ära sõidangi, et meie pole sõbrad. Ärge sundige mind ütlema seda, mida ma ei taha öelda, mida ma ei ütle.»

«Varem olite te minuga avameelne,» ütles Jelena kerge etteheitega. «Mäletate?»

«Siis sain ma avameelne olla, siis ei olnud mul midagi varjata; nüüd aga...»

«Nüüd aga?» küsis Jelena.

«Nüüd aga... Nüüd aga pean ma ära minema. Hüvasti.»

Kui Insarov sel silmapilgul Jelenale pilgu oleks heitnud, oleks ta märganud, et neiu nägu läks üha helgemaks, mida süngemaks ja tumedamaks tema enda nägu muutus; kuid ta vaatas kangekaelselt maha.

«Noh, hüvasti, Dmitri Nikanorovitš,» ütles Jelena. «Kuid kuna me siin juba kokku juhtusime, andke siis nüüd mulle vähemalt oma käsi.»

Insarov tahtis talle käe sirutada.

«Ei, ka seda ma ei või,» lausus ta äkki ja pööras jälle näo kõrvale.

«Ei või?»

«Ei või. Jumalaga.»

Ja ta hakkas kabelist välja minema.

«Oodake veel pisut,» ütles Jelena. «Teie just nagu kardate mind.

Aga mina olen teist julgem,» lisas ta äkilise nõrga värinaga kogu kehas. «Mina võin teile öelda ... tahate? ... miks te mind siin kohtasite. Kas teate, kuhu ma pidin minema?»

Insarov heitis Jelenale imestunud pilgu.

«Pidin minema teie juurde.»

«Minu juurde?»

Jelena kattis näo kätega.

«Te tahtsite sundida mind ütlema, et ma teid armastan,» sosistas ta, «nüüd ... ütlesingi.»

«Jelena!» hüüatas Insarov.

Jelena võttis käed näo eest ära, vaatas Insarovile näkku ja langes ta rinnale.

Insarov kaisutas teda tugevasti ja vaikis. Tal polnud vaja neiule öelda, et ta teda armastab. Juba ta hüüatusest, sellest kogu inimese silmapilksest muundumisest, sellest, kuidas tõusis ja vajus see rind, mille vastu Jelena nii usaldavalt oli liibunud, sellest, kuidas noormehe sõrmeotsad ta juukseid puudutasid, mõistis Jelena, et teda armastatakse. Insarov vaikis, ja Jelena ei vajanudki sõnu. «Ta on siin, armastab mind ... mida siis veel?» Õnnis rahu, saavutatud eesmärgi, rahuliku pelgupaiga häirimatu rahu, see taevalik rahu, mis annab mõtte ja ilu isegi surmale, täitis kogu ta olemuse jumaliku lainena. Ta ei soovinud midagi, sest tal oli kõik. «Oo, mu vend, mu sõber, mu armsam! ...» sosistasid ta huuled ning ta ei teadnud isegi, kelle süda, kas tema või Insarovi oma, nii õndsalikult tuksus ja heldis ta rinnas.

Insarov aga seisis liikumatult, hoidis oma tugevas embuses seda noort, talle andunud elu, tundis oma rinnal seda uut, lõpmata kallist koormat; sõnulseletamatu tänutunne ja liigutus lõi pihuks ja põrmuks ta karmi hinge ning ta silmi valgusid pisarad, mida ta kunagi varem polnud tundnud.

Jelena aga ei nutnud; ta kordas ainult: «Oo, mu sõber! Oo, mu vend!»

«Sa siis tuled minuga kaasa ükskõik kuhu?» küsis Insarov temalt veerand tundi hiljem, teda ikka oma käte vahel hoides ja süleldes.

«Igale poole, kas või maailma otsa. Kus oled sina, seal olen ka mina.»

«Ja sa ei peta ennast, sa tead, et su vanemad ei nõustu iialgi meie abiellumisega.»

«Ma ei peta ennast, ma tean seda.»

«Sa tead, et ma olen vaene, peaaegu kerjus?»

«Tean.»

«Et ma ei ole venelane, et mulle pole saatusest määratud elada Venemaal, et sul tuleb katkestada kõik sidemed isamaaga ja omastega?»

«Tean, tean.»

«Sa tead samuti, et olen pühendunud raskele, tänamatule üri-

tusele, et minul ... et meil tuleb taluda mitte ainult hädaohte, vaid ka puudust, võib-olla isegi alandust?»

«Tean, tean kõik ... Ma armastan sind.»

«Et sul tuleb loobuda kõigist oma harjumustest, et sa oled võib-olla sunnitud seal, üksinda, võõraste hulgas töötama ...»

Jelena pani käe ta huultele.

«Armastan sind, mu kallis.»

Insarov hakkas kuumalt suudlema ta kitsast roosakat kätt. Jelena ei tõmmanud seda ta huulte juurest ära ning jälgis mingi lapseliku rõõmuga, naeruse uudishimuga, kuidas Insarov kattis suudlustega kord kätt ennast, kord sõrmi ...

Järsku ta punastas ja peitis oma näo Insarovi rinnale.

Insarov kergitas hellalt ta pead ja vaatas talle teraselt silma.

«Ole siis tervitatud,» ütles ta Jelenale, «minu naine inimeste ja jumala ees!»

Ajaloolisi, kirjandus- ja kultuuriloolisi sündmusi	A. Puškin	M. Lermontov	N. Gogol
12. saj. lõpul «Lugu Igori sõjaretkest».			
1711. Sündis M. Lomonossov.			
1725. Asutati Teaduste Akadeemia.			
1743. Sündis G. Deržavin.			
1745. Sündis D. Fonvizin.			
1749. Sündis A. Radištšev.			
1755. Asutati Moskva ülikool.			
1761. Suri M. Lomonossov.			
1769. Sündis I. Krõlov.			
1773—1775. Talurahvasõda Jemeljan Pugatšovi juhtimisel.			
1783. Sündis V. Žukovski. D. Fonvizini komöödia «Äbarik».			
1790. A. Radištševi «Teekond Peterburist Moskvasse».			
1792. Suri D. Fonvizin.			
1795. Sündis K. Rõlejev. Sündis A. Griboedov.			
	1799. Sündis Moskvas.		**1809.** Sündis Poltaava kubermangus.
	1811—1817. Õppis Tsarskoje Seloo lütseumis.	**1814.** Sündis Moskvas.	
1802. Suri A Radištšev.			
1812. Isamaasõda.			

Ajaloolisi, kirjandus- ja kultuuriloolisi sündmusi	A. Puškin	M. Lermontov	N. Gogol
1816. Suri G. Deržavin.	**1820.** Poeem «Ruslan ja Ljudmila».		**1819—1828.** Õpinguaastad Poltaavas ja Nežinis.
	1820—1824. Asumisel Lõunas.		
	1820. Poeem «Kaukaasia vang».		
	1823. Alustas värssromaani «Jevgeni Onegin» kirjutamist.		
	1824. Poeem «Mustlased».		
	1824—1826. Asumisel Mihhailovskojes.		
1825. Dekabristide ülestõus Peterburis.	**1825.** Tragöödia «Boriss Godunov».		
	1828. Poeem «Poltaava».	**1828—1832.** Õpinguaastad Moskvas.	**1828.** Siirdus Peterburi.
1829. Hukkus A. Gribojedov.		**1829.** Poeemi «Deemon» esimene visand.	
	1830. Boldino-sügis. «Belkini jutustused».		
	1831. Lõpetas värssromaani «Jevgeni Onegin».		**1831—1832.** Jutustustekogu «Õhtud külas Dikanka lähedal».
	1833. Poeem «Vaskratsanik» Jutustus «Dubrovski».	**1832—1837.** Õpingu- ja teenistusaastad Peterburis.	**1835.** Jutustustekogu «Mirgorod».
	1836. Jutustus «Kapteni tütar» Asutas ajakirja «Sovremennik».	**1836.** Valmis draama «Maskeraad».	**1836.** Komöödia «Revident» esilavastus.
	1837. Duell ja surm.	**1837.** Luuletus «Poeedi surm». Pagendamine Kaukaasiasse.	**1836—1848.** Elu välismaal.

Ajaloolisi, kirjandus- ja kultuuriloolisi sündmusi	A. Puškin	M. Lermontov	N. Gogol
		1838. Poeem «Mtsõri».	
		1839—1840. Romaan «Meie aja kangelane».	
		1840. Teistkordne pagendamine.	
		1841. Hukkus duellil.	
1844. Suri I. Krõlov.			1842. Poeem «Surnud hinged». Jutustus «Sinel».
1852. Suri V. Zukovski.			1852. Suri Moskvas.

SISUKORD.

Varasemast vene kirjandusest 3
Vene kirjandus XVIII sajandi viimasel kolmandikul 4
Vene vabadusliikumise esimese perioodi kirjandus 11

A. Puškin.
Ülevaade elust ja loomingulisest teest 19
Puškini lüürika 30
Puškini proosa 49

M. Lermontov.
Elukäik 57
Luulelooming 63
«Meie aja kangelane» 68

N. Gogol.
Elulugu 75
Gogoli looming 78
Vene vabadusliikumise teise perioodi kirjandus . 90

I. Turgenev.
Elukäik 110
Jutulooming 113
Romaanid 116
Tekstinäiteid 127
Kronoloogiline tabel 205

Харальд Рейнап и Хейнрих Тобиас. РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА для IX класса. Издание 11-ое. На эстонском языке. Художественное оформление Л. Круусмаа. Издательство «Валгус». Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja A. Haljamaa. Kunstiline toimetaja H. Keiso. Tehniline toimetaja L. Krikmann. Korrektorid M. Pall, S. Türn. Laduda antud 25. IX 1969. Trükkida antud 27. X 1969. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 60×90/16. Trükipoognaid 13. Arvestuspoognaid 13,65. Trükiarv 14.000. Tellimuse nr. 5623. Hans Heidemanni nim. Trükikoda. Tartu, Ülikooli 17/19. III. Hind 25 kop.

25 kop.

A
30231
259 7468

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00259746 8